

JACEK LECH

Z BADAŃ POLSKO-UKRAIŃSKICH ZWIĄZKÓW W DZIEDZINIE ARCHEOLOGII DO II WOJNY ŚWIATOWEJ

POLISH-UKRAINIAN RELATIONS IN ARCHAEOLOGY UP TO WORLD WAR II

The article presents the results of research on the history of Polish-Ukrainian relations in archeology up to the first years of the Second World War. The author concentrated on the part of western Ukraine which until 1940 was connected politically or culturally with Poland (the lands of the former Kingdom of Poland and the Second Polish Republic – 1918-1939). Polish-Ukrainian relations are presented against the background of the political history of the region. In the history of Polish and Ukrainian archaeology Lwów/Lviv (German *Lemberg*) is among the most important centres of scholarship and research. The article describes Polish archaeologists from the end of the 18th century to the 1940s and their activities in Western Ukraine. Some Ukrainian researchers and institutions are also mentioned.

KEY WORDS: history of archaeology, archaeology and politics, Polish archaeology, Polish-Ukrainian relations, Lwów/Lviv, University of Lviv, Karol Hadaczek (1873-1914), Leon Kozłowski (1892-1944)

WPROWADZENIE

Obchodzony w 2005 r. jubileusz stulecia utworzenia katedry archeologii na ówczesnym Uniwersytecie im. Franciszka I, a dzisiejszym Uniwersytecie im. Iwana Franki we Lwowie, zwrócił uwagę na polsko-ukraińskie związki w tej dziedzinie nauki – temat ważny dla historii badań i rozwoju myśli archeologicznej w obu naszych krajach, ale w szerszym kontekście wzajemnych powiązań rozpoznany słabo. Nawet fakt, że „Przegląd Archeologicz-

ny”, tytuł czasopisma wznowiony w 1919 r. w Poznaniu przez Józefa Kostrzewskiego, ubiegającego się nieco wcześniej o katedrę prehistorii na Uniwersytecie we Lwowie, miał godne uwagi prapoczątki przed 130 laty w mieście nad Pełtwią, zaniknął w zbiorowej pamięci polskiego środowiska archeologicznego. To prawda, że o pojedynczych badaczach z obszaru wschodniej Galicji w czasach imperium Habsburgów, Małopolski Wschodniej w latach

II Rzeczypospolitej czy zachodniej Ukrainy, jak mówimy dzisiaj, wiemy stosunkowo dużo, ale byli oni rozpatrywani zawsze w ramach narodowych historii nauki, których granice wyznacza w dominującym zakresie język pisanych przez nich prac. Publikacji poświęconych tytułowemu związkowi polsko-ukraińskiemu w archeologii jest mało, na co poważny wpływ miało późne wyodrębnienie się historii archeologii jako dziedziny badań oraz włączenie Ukrainy i Polski w granice imperium ZSRR, chociaż na diametralnie różnych zasadach. Z tym ostatnim brzemieniem w skutki wydarzeniem związane były początkowo blokada, a następnie ograniczenia w podejmowaniu niektórych tematów badawczych, kierunków wyjaśnień (czasami widoczne do dzisiaj w funkcjonowaniu mechanizmów autocenzury) i brak swobodnego dostępu do archiwów. Przeszkodą były także silne rodzime nacjonalizmy, występujące w obu społeczeństwach i nie omijające środowisk naukowych.

Mówiąc najkrócej, polsko-ukraińskie i ukraińsko-polskie związki w archeologii wynikają ze wspólnych dziejów, niosących bogate wzajemne kontakty, różnorodne obopólne oddziaływania, ale też głębokie podziały i konflikty o charakterze historycznym, narodowym i nacjonalistycznym, tkwiące do dzisiaj boleśnie w pamięci zbiorowej Polaków i Ukraińców. Dlatego podjęty temat jest rozpoznany znacznie słabiej od związków polsko-niemieckich w archeologii, które już w okresie II Rzeczypospolitej obrosły bogatą literaturą przedmiotu, mimo nie mniej silnych napięć i późniejszych tragicznych doświadczeń (Lech, Partyka red. 2001, 7-36; *Polska – Ukraina...* 2003; Lech 2004; 2006; Piotrowska 2006). Ten stan rzeczy ma wpływ na treść tego artykułu, w którym można przedstawić tylko ogólny zarys podjętego tematu i zasygnalizować niektóre problemy do dalszych badań. Stanowi on rozwinięcie referatu przedstawionego w listopadzie 2005 r. na uroczystej sesji naukowej, zorganizowanej na Uniwersytecie im. Iwana Franki z okazji setnej rocznicy utworzenia pierwszej katedry archeologii na Uniwersytecie Lwowskim (Lech 2006). Główne tezy obecnego, znacznie rozszerzonego artykułu były prezentowane na polsko-ukraińskiej konferencji archeologicznej, zorganizowanej w Warszawie przez Komisję Dziejów Archeologii Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN oraz Instytut Archeologii i Etnologii PAN w kwietniu 2006 r.

Temat artykułu i jubileusz stulecia archeologii na Uniwersytecie Lwowskim narzucają skupienie

uwagi na tej części Ukrainy, która w historii związana była politycznie i kulturowo z Polską, a zwłaszcza na części tak zwanego w historiografii polskiej „zaboru austriackiego”, tworzącego Królestwo Galicji i Lodomerii pod panowaniem Habsburgów. Zaznaczyć należy, iż była to mniejsza część Ukrainy, ponieważ około 80% ukraińskich terenów etnicznych znajdowało się w drugiej połowie XIX wieku w obrębie Rosji¹. Artykuł został przygotowany z polskiej perspektywy. Związki ukraińsko-polskie ukazują znacznie lepiej badacze ukraińscy, którzy w ostatniej dekadzie coraz śmielej podejmują studia z zakresu dziejów archeologii, nie stroniąc od skomplikowanych tematów ze sfer naszego wspólnego pogranicza etniczno-kulturowego². W analizie polsko-ukraińskich związków w dziejach archeologii *ex definitione* ważna jest przynależność narodowa rozpatrywanych badaczy, aspekt minionej rzeczywistości w klasycznych studiach prehistorii bez żadnego znaczenia. W strefie pogranicza etniczno-kulturowego jest ona niekiedy trudna do jednoznacznego rozstrzygnięcia. Ważnym, choć nie jedynym kryterium w takich analizach wydaje się być język pisanych prac. Nie powinno dziwić, że na obecnym etapie badań zachodzić mogą istotne różnice w rozumieniu omawianych postaci i procesów między autorami z Polski a koleżankami i kolegami z Ukrainy. Niesie to obietnicę ciekawych dyskusji, lepszego zrozumienia przeszłości i teraźniejszości oraz potrzebę pogłębiania naszych badań.

Zachodnia Ukraina była najbogatszą w zabytki archeologiczne z ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów (ryc. 1). Były one, zwłaszcza kurhany, przez stulecia przedmiotem rabunkowych poszukiwań, odnotowywanych co najmniej od XVI wieku. Prowadzili je zarówno żyjący tu Kozacy, jak też właściciele dóbr – szlachta i magnaci. Przypadkowymi wykopaliskami na Ukrainie interesowali się polscy królowie (Szaraniewicz 1870a, 4; Kostrzewski 1949, 6 i 11; Abramowicz 1983, 64-66, 102-105; 1987, 8-9, 187-189, tam dalsza literatura).

¹ Davies 1999, 83-84, 596-598, 620-621, 701-703; 2004, 190-195 i 853; Hrycak 2000, 25-35 i 57-71; Pisuliński 2004, 21-29.

² por. np. *Medobory...* 1998; *Minule i sučasne Volini...* 1998; Bilas 2004; 2005; Bulik 2004; 2005; Romanjuk 2005; Sitnik 2005 i in.

Ryc. 1. Rzeczpospolita Obojga Narodów w pierwszych dekadach XVII wieku. Wg N. Davies (2004)

Fig. 1. Poland's Historical Commonwealth with Grand Duchy of Lithuania in the first decades of the 17th century. After N. Davies (2004)

Polsko-ukraińskie związki w archeologii dotyczą różnych sfer historii nauki i dziejów naszych społeczeństw, mających też różne znaczenie. Tytułowe związki obejmują na pewno:

- 1) badaczy polskich pochodzących z Ukrainy lub badaczy ukraińskich pochodzących z Polski. Do tych pierwszych należy np. Jan hr. Potocki – pionier archeologii, wybitny uczyony i intelektualista europejski doby Oświecenia, autor prac poświęconych Sarmacji, Scytii i archeologii Słowiańszczyzny;
- 2) badaczy polskich, których koleje życia i działalności naukowej wiodły przez Ukrainę i badaczy ukraińskich działających w Polsce;

- 3) archeologów polskich podejmujących tematy badawcze z terenów Ukrainy;
- 4) podejmowanie wspólnych prac terenowych lub tematów badawczych ważnych dla obu stron, np. wykopaliska grodów czerwieńskich w latach II Rzeczpospolitej, ukraińskie w okresie okupacji niemieckiej – L. Czykalenko (por. D. Piotrowska w tym tomie), a w PRL w okresie realizacji programu badań nad początkami państwa polskiego lub prace I.K. Swiesznikowa na polu bitwy pod Beresteckiem w czasach Ukraińskiej SRR;
- 5) wzajemne przenikanie – wpływy koncepcji badawczych i myśli archeologicznej;

- 6) obecność materiałów archeologicznych z obszaru jednego kraju w zbiorach muzealnych w kraju drugim – Światowid ze Zbrucza, materiały trybolskie z Bilcza Złotego i innych;
- 7) wykorzystywanie archeologii w budowie tożsamości narodowej oraz we wzajemnych sporach i kontrowersjach – politycznych i społecznych, w tym o charakterze nacjonalistycznym;

- 8) na koniec należy wymienić związek najważniejszy, obejmujący wszystkie wcześniej wymienione, czyli związek wynikający ze wspólnej historii, ze wspólnych dziejów, niosących bogate wzajemne kontakty, różnorodne wzajemne oddziaływania, ale też spory oraz wielkie emocje narodowe i nacjonalistyczne.

POCZĄTKI: ARCHEOLOGIA W DOBIE OŚWIECENIA

Polsko-ukraińskie związki w dobie Oświecenia wynikają ze wspólnoty terytorium i państwowej tożsamości w ramach wieloetnicznej i bardzo zróżnicowanej wyznaniowo Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jej granice w XVII wieku były rozległe (ryc. 1), a w wieku XVIII obejmowały jeszcze obszar zachodniej Ukrainy. Polskość miała wówczas wymiar wielonarodowościowy i różnowyznaniowy; była bardziej wspólnotą państwa i kultury narodu szlacheckiego niż pochodzenia etnicznego. W zainteresowaniach zabytkami z najdawniejszej przeszłości był to okres kolekcjonerstwa rzeczy dziwnych i ciekawych. Znaleźiska archeologiczne gromadzone były nadal w kolekcjach prywatnych, jako osobliwości – nieużyteczne przedmioty mające znaczenie, i w pierwszych zbiorach o charakterze publicznym – na przykład w założonym w 1805 r. Liceum w Krzemieńcu. Były wśród nich malowane naczynia, wytwory krzemienne i kamienne o regularnych kształtach z neolitycznych osad trybolskich oraz wyroby z brązu (Przybysławski 1906, 10-11; Hadaczek 1914a, 1; Kostrzewski 1949, 11 i 13; Pomian 1996, 7-49 i 316-337; 2002, 9-13; Schnapp 1996, 179-324).

W dobie Oświecenia archeologia zaczęła być wykorzystywana do badań pochodzenia ludów i jako jeden z kierunków zgłębiania wiedzy o ich dziejach w czasach nieoświetlonych w źródłach pisanych lub oświetlonych bardzo słabo pierwszymi wzmiankami w zachowanych pracach autorów starożytnych. Badania takie, dotyczące Słowian, Scytów, Sarmatów i ludów Rosji, podjął Jan hr. Potocki (ryc. 2), wybitny przedstawiciel Oświecenia, obywatel Rzeczypospolitej i Europy. A. Brückner (1856-1939), urodzony w Tarnopolu wybitny sławista i badacz dziejów kultury, student, a później docent Uniwer-

sytetów we Lwowie i w Wiedniu, tak przed blisko stu laty rozpoczął poświęconą Potockiemu książkę:

„Jana hr. Potockiego niepospolita bystrość umysłowa, wiedza olbrzymia, widnokreśli dalekie; fantazyja jego niewyczerpana i temperament żywy; praca systematyczna, wytrwała, długoletnia, nie znalazła ani u współcze-

Ryc. 2. Jan hr. Potocki (1761-1815).
Wg A. Brücknera (1911)
Fig. 2. Count Jan Potocki (1761-1815).
After A. Brückner (1911)

snych, ani u potomków godnego uznania, dla przyczyn najrozmaitszych...” (Brückner 1911, 1).

Archeologia w tym czasie to przedmiot zainteresowania arystokratów i elity intelektualnej Europy. Jan hr. Potocki należał do pionierów archeologii w epoce, która legła u podstaw obecnego kształtu cywilizacji zachodniej. Jan Potocki pochodził z gałęzi hetmańskiej tego możnego rodu, związanego od XVI stulecia z Ukrainą – wschodnimi kresami Rzeczypospolitej. Tu, w Pikowie koło Winnicy, urodził się (8 III 1761 r.) i tu, w Uładówce koło Winnicy, wówczas włączonej już do imperium Romanów, zmarł śmiercią samobójczą (11 XII 1815 r.). Według Brücknera u J. Potockiego zainteresowania:

„...socytyjsko-słowiańskie wywołało, że właśnie Potoccy w tych stronach posiadali olbrzymie dobra, i «grand-seigneur» chciał siebie i innych pouczyć o zmianach, jakie tu w ciągu wieków zachodziły. Sam rozkopywał mogiły, zbierał i wydawał najdawniejsze mapy (wybrzeży pontyjskich), opowiadał w krótkości dzieje przedhisto-

ryczne tych gubernij, w jakich upatrywał siedziby Słowian i Scytów...” (Brückner [b.r.w.], 159; por. Potocki 1805).

J. Potocki pierwszy zwrócił uwagę na grodziska i związał je z działalnością człowieka w czasach pierwotnych. Pisał i publikował niemal wyłącznie po francusku. Obok relacji z licznych podróży, między innymi do Anatolii, Egiptu, Maroka czy na Kaukaz, oraz prac poświęconych archeologii słowiańskiej, pochodzeniu Słowian i innych ludów jest autorem cenionej do dzisiaj w Europie powieści *Rękopis znaleziony w Saragossie*. Ostatnie swoje prace związane ze studiami podstaw chronologii czasów najdawniejszych opublikował w Krzemieńcu, krótko przed śmiercią (por. też Potocki 1810; 1814; 1815). Jego znaczenie w rozwoju archeologii, mimo studiów A. Abramowicza, nie jest dotąd wystarczająco rozpoznane i docenione³. W kontekście związków polsko-ukraińskich postać J. Potockiego jest tym bardziej interesująca, iż jego potomkowie odegrali znaczącą rolę w historii Galicji.

ARCHEOLOGIA W DOBIE ROMANTYZMU

Wojny napoleońskie i prądy umysłowe epoki Romantyzmu zwróciły uwagę elit społecznych na dzieje bajeczne własnych narodów, na pogańskich przodków. Były to czasy odległe i tajemnicze na rozległych obszarach Europy, na których pismo pojawiło się wraz z chrześcijaństwem, i już to wystarczało, aby budziły zainteresowanie. Królestwo Polskie w wyniku rozbiorów z końca XVIII w., potwierdzonych przez Kongres Wiedeński w 1815 r., zostało podzielone między Rosję, Prusy i Austrię. Lwów i Kraków znalazły się w zaborze austriackim, znanym pod nazwą Królestwa Galicji i Lodomerii (ryc. 3).

Lata 1815-1871 to okres wyłącznego panowania na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej archeologii romantycznej. Datowanie jej początku może stwarzać pewne trudności. Wydaje się, iż J. Kostrzewski, pierwszy historyk polskiej archeologii, początek jej okresu romantycznego wiąże trafnie z ukazaniem się w 1818 r., w piśmie młodych literatów z Krzemieńca, pracy *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, pióra Adama Czarnockiego, znanego pod pseudonimem Zorian Dołęga Chodakowski (1818, 3-27; 1819, 17-48). Po upadku Napoleona autor pracy ukrywał się między innymi na Wo-

łyniu, gdzie prowadził swoje studia. W studium *O Słowiańszczyźnie* kontynuował on kierunek badań podjęty po raz pierwszy przez J. Potockiego. Zwrócił szczególną uwagę na plemienną odrębność Słowian w stosunku do obcego im ducha uniwersalizmu chrześcijańskiego (ryc. 4). W następnych latach badacz skoncentrował się na przedhistorycznych starożytnościach słowiańskich, prowadząc w tej dziedzinie pierwsze wykopaliska, także na Ukrainie (Maślanka 1963, 143-166; 1965, 29 i 80-81). Badania archeologiczne łączył z analizami toponomastycznymi. Wraz z żoną podróżował po Zardnieprzu i Polesiu, kontynuując studia archeologiczne i ludoznawcze. Lekceważony przez jednych, ceniony przez drugich ten pionier archeologii słowiańskiej i słowianoznawstwa utrwalił w piśmie – dzięki temu zachował dla potomności – liczne „pieśni

³ Janusz 1919, 6-7; Kostrzewski 1949, 11; Potocki 1959; Krakowski 1963; Maślanka 1965, 16-18; Caillois 1967; Abramowicz 1970, 9-18; 1987, 217-229; Lech 2004, 23-25; 2006; Rosset & Triaire 2005; 2006.

Ryc. 3. Rzeczpospolita w XIX wieku podzielona między Rosję, Prusy i Austrię.

a – granice Królestwa Polskiego; b – inne granice międzypaństwowe; c – polskie ośrodki archeologiczne

Fig. 3. The lands of the former Kingdom of Poland in the 19th century, after partitions by Russia, Prussia and Austria.

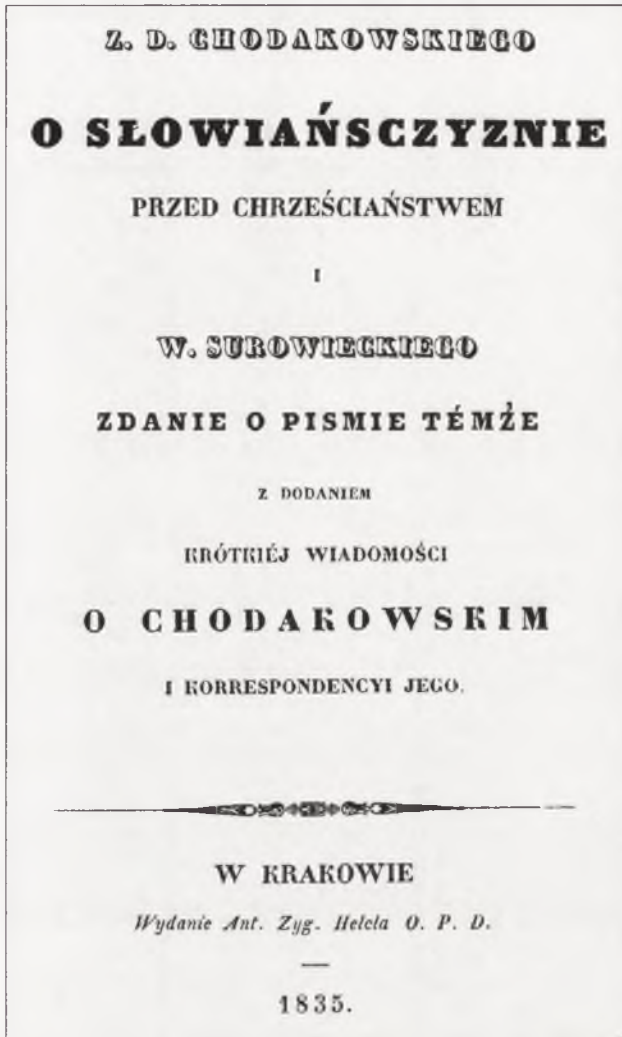
a – boundaries of Congress Kingdom of Poland; b – international boundaries; c – Polish centers of archaeology

gminne” ludu ruskiego zachodniej Ukrainy, spisane cyrylicą po ukraińsku.

Czarnocki/Chodakowski wywarł swoją działalnością wpływ na literaturę doby Romantyzmu (ryc. 5). Sprzyjała temu jego tajemnicza postać i słabo znane, owiane legendą koleje życia. Jako archeolog poszukiwał na terenach Białorusi, Ukrainy i Rosji śladów najwcześniejszego osadnictwa słowiańskiego i granic pierwotnej Słowiańszczyzny. Pracami swoimi zainspirował liczne grono następców z różnych regionów dawnej Rzeczpospolitej oraz w Rosji, gdzie był ceniony. W uznaniu zasług został zali-

czony w skład honorowych członków petersburskiej Akademii Nauk (Rawita-Gawroński 1898; Janusz 1918, 8-9; Fischer 1946; Kostrzewski 1949, 14; Maślanka 1963; 1965; *Ukra'ins'ki narodni pisni...* 1974; Abramowicz 1991, 11-12).

Archeologia romantyczna była związana z rozbudzoną wrażliwością epoki zwróconą na tajemniczość, niezwykłość, gotyckość, ekscytacjami piśmem runicznym, mogiłami oraz przedchrześcijańskimi wierzeniami i tradycjami, wszystkim, co związane było ze śmiercią i transcendencją. Stąd jej zainteresowanie rozkopywaniem grobów, kurhanów,

Ryc. 4. Strona tytułowa krakowskiego wydania pracy Z. Dołęgi Chodakowskiego z 1835 r.

Fig. 4. The title page from the Cracow edition of Z.D. Chodakowski's work published in 1835

miejsc dawnego kultu, grodzisk i jaskiń⁴. Archeologia romantyczna była także archeologią nacjonalistyczną, związaną z odwoływaniem się do przedhistorycznych przodków formujących się nowoczesnych narodów europejskich, do ich zasiedziałości w danym kraju, bohaterstwa, szlachetności i wzorców godnego życia. Niemcy odwoływali się do tradycji plemion germańskich, Polacy, Czesi, Ukraińcy i Rosjanie do Słowian, Francuzi do Galów,

⁴ Janion 1962, 19-112; Sklenář 1983, 62-101; Rogier, Bertier de Sauvigny, Hajjr 1987, 261-263; Jedlicki 1988, 24-25, 34-36 i 269; Davies 1999, 656-659, 730-736 i 832-841; 2004, 229-231.

Ryc. 5. Adam Czarnocki – Zorian Dołęga Chodakowski (1784-1825). Wg Z. Dołęga Chodakowski (1967)

Fig. 4. Adam Czarnocki – Zorian Dołęga Chodakowski (1784-1825). After Z.D. Chodakowski (1967)

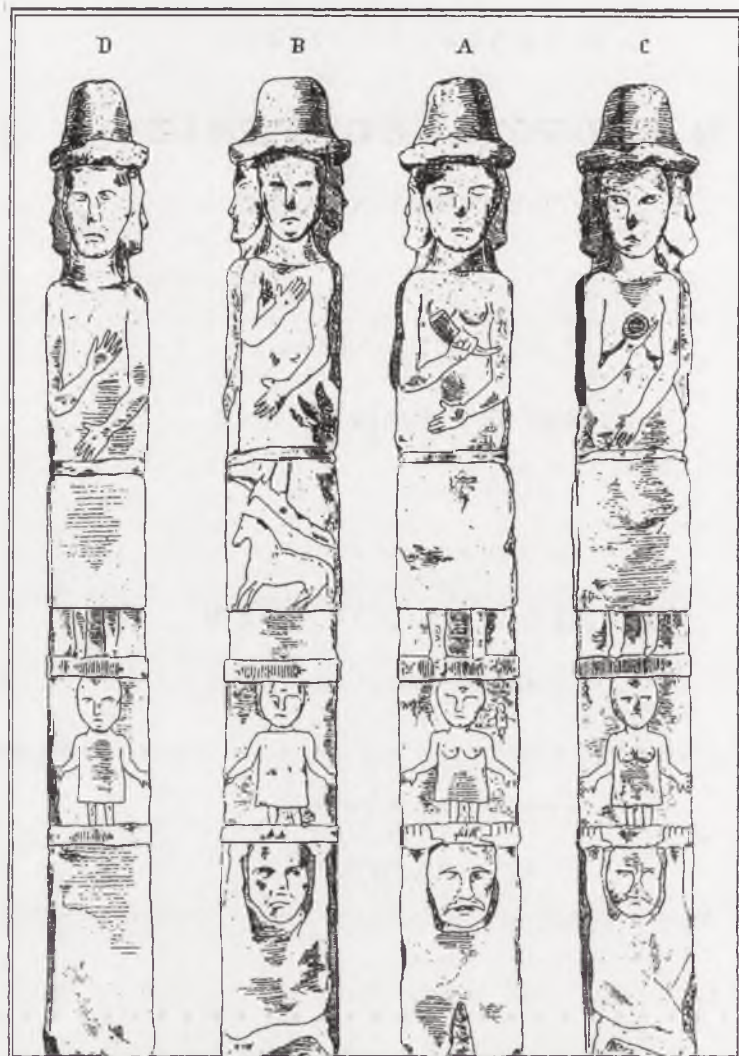
a Anglicy do Brytów... Przejawem konserwatywnego romantyzmu mającego wpływ na archeologię romantyczną w krajach słowiańskich było słowianofilstwo rosyjskie. Na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej zaczęło w tym czasie dominować utożsamianie Polaka z rzymskim katolikiem, Niemca z protestantem, Rosjanina z prawosławiem, a Ukraińca z grekokatolikiem. Do tego okresu odnoszone są początki ukraińskiego (ruskiego) ruchu narodowego związane z Ruską Trójcą, utworzoną we Lwowie w latach trzydziestych XIX wieku (Kostrzewski 1949, 13-34; Walicki 1964; Abramowicz 1967, 99-131; Trigger 1995, 263-279; Arnold 1997-1998, 238-243; Davies 1999, 863-887; Pomian 2002, 13-14; Pisułliński 2004, 29).

We wschodniej Galicji w dziedzinie archeologii nie dzieje się w tym czasie wiele. W 1828 r. zostaje założone we Lwowie Muzeum Książąt Lubo-

mirskich z kolekcją starożytności krajowych, a w 1840 r. ukazuje się niewielka (50 stron), bibliofilsko wydana książka *Starożytności Galicyjskie*, pióra Żegoty Paulego (1814-1895), młodego badacza więzionego wcześniej za tak zgodną z duchem epoki działalność patriotyczno-spi-skową we Lwowie. Zgodnie z tym duchem Pauli, idąc śladami Chodakowskiego, opublikował również zbiory pieśni ludu polskiego i ruskiego Galicji (Pauli 1838; 1839; 1840a; 1840b).

Książka Paulego ilustruje romantyczne rozumie archeologii jako zbioru różnorodnych dawnych przedmiotów i wiadomości o przodkach, głównie z czasów średniowiecza i późniejszych oraz ówczesny niski stan wiedzy o najdawniejszej przeszłości. W 20 krótkich rozdziałach książka przedstawia głównie różne postacie historyczne, ich nagrobki, a nawet informacje o doczesnych szczątkach, jak w przypadku Stanisława i słynnej z urody Anny Oświęcimów, przyrodniego rodzeństwa, pochowanych w XVII stuleciu w Krośnie, w kaplicy przy kościele franciszkańskim. Autor i jego współcześni widzieli w nich parę romantycznych kochanków, polskich odpowiedników Heloizy i Abélarda czy Laury i Petrarki. Ponieważ Pauli daje krótki opis trumien i szczątków polskiej pary, można w tym widzieć zapowiedź zainteresowań dzisiejszej archeologii nowożytności. W większości innych przypadków jest to niemożliwe. Znaleziskom „przedziejowym” – starożytnej broni i narzędziom oraz popielnicom – poświęcono zaledwie kilka stron pracy. Przy bardzo ograniczonym rozpoznaniu „faktualnym” odkrywanych zabytków, wynikającym z początkowego stadium rozwoju metod badań, „romantyczne”, emocjonalne podejście sprzyjało fantazjom badaczy, których prace często bardziej były godne miana literatury niż nauki. Ich granice w dziedzinie archeologii były jeszcze płynne. Jak pisał Pauli na początku swojej książki:

„Starożytności jako pierwsza postawa dziejów każdego narodu, należą niezaprzeczenie do najciekawszych, najważniejszych przedmiotów naukowych. One to obznajomą badacza z niejednym ciekawym szczegółem przeszło-

Ryc. 6. Świątowid ze Zbrucza. Litografia z końca XIX wieku.
Wg M. Zaitz (2001)

Fig. 6. Świątowid from Zbrucz. Lithograph from the end of the 19th century. After M. Zaitz (2001)

ści i dają czy to pisarzowi czy to artyście wiernie wyobrażenie życia domowego i publicznego przodków” (Pauli 1840b, 1; por. Janusz 1919, 9-10; Abramowicz 1967, 91-96).

Odniesienia do najdawniejszej, legendarnej przeszłości występowały w literaturze i w sztukach plastycznych. Romantycznej wizji prapoczątków Polski i „...przedhistorycznej epoce narodu polskiego, epoce w znacznej mierze wyidealizowanej” (Maślanka 1990, 166) poświęcone zostały w tym samym czasie znane dramaty *Balladyna* (1839) i *Lilla Weneda* (1840) Juliusza Słowackiego (1809-1849), wychowanka Liceum Krzemienieckiego i związane z nimi liczne ilustracje z XIX stulecia (Maślanka 1990, 157-233).

Od 1848 r. w cesarstwie austriackim panował Franciszek Józef I. Jego reforma państwa i złagodzenie polityki wewnętrznej pozwoliły wprowadzić z początkiem lat 1870. autonomię Galicji, w konsekwencji umożliwiły rozwój uniwersytetów we Lwowie i w Krakowie oraz towarzystw naukowych i muzeów. Stały się one podstawą przyszłego procesu instytucjonalizacji archeologii. Na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej był on najbardziej zaawansowany właśnie w Galicji.

W okresie burzliwych wydarzeń Wiosny Ludów z dna rzeki Zbrucz u stóp Miodoborów na zachodniej Ukrainie wydobyto posąg słowiańskiego boga, tak zwanego Światowita lub Światowida (ryc. 6). Odkrycie nastąpiło w sierpniu 1848 r., po upadku powstania i po przerwaniu ogólnosłowiańskiego kongresu w Pradze na początku czerwca tegoż roku. Posąg Światowida pojawił się, jakby spełniając zamówienie społeczne i wywołując niespotykany wcześniej odzew na znalezisko archeologiczne, co było nawet powodem do kwestionowania jego autentyczności. Wysoki na 257 cm i ważący ponad pół tony posąg został подарowany przez właściciela c.k. Towarzystwu Naukowemu Krakowskiemu i znalazł stałe miejsce w powołanym do życia w 1850 r. jego

Muzeum Starożytności, pierwszej w Polsce instytucji tego rodzaju (Blombergowa 1988, 89; Rydzewski 2000; Zaitz 2001, 229-232).

Odkrycie wapiennego, rzeźbionego słupa, uznawanego powszechnie za posąg Światowida, słowiańskiego boga z czasów przedchrześcijańskich, pozostało największym wydarzeniem w dziejach archeologii romantycznej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Według B. Janusza „...stanowi epokę w dziejach badań archeologicznych w Galicji” i jest jednym z najważniejszych odkryć w Europie Środkowej (Janusz 1918, 11; 1919, 10-11; Sklenář 1983, 76). Do dzisiaj jest on przedmiotem żywego zainteresowania polskich, ukraińskich i rosyjskich archeologów i historyków (Jagodins'ka 2001, 247-263; Storożuk 2001, 239-246; Szymański 2001, 265-300 – tam wcześniejsza literatura). Wzrost zainteresowań starożytnościami krajowymi w dobie Romantyzmu zadokumentowała wystawa archeologiczna urządzona we Lwowie w 1861 r. przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich, śladem podobnych wystaw zorganizowanych wcześniej w Warszawie i Krakowie. Zaprezentowano na niej zbiory Muzeum im. Lubomirskich i własne (Janusz 1918, 12-13; Laszak 2004, 80).

W DOBIE POZYTYWIZMU: AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE I TOWARZYSTWO ARCHEOLOGICZNE KRAJOWE WE LWOWIE

Polityka ugody z rządem wiedeńskim i lojalności wobec cesarza Franciszka Józefa I najbardziej wpływowych polskich kręgów konserwatywnych umożliwiła nie tylko polonizację uniwersytetów w Krakowie i Lwowie, ale również przekształcenie w 1871 r. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego w Akademię Umiejętności Krakowską (AU), instytucję naukową znacznie wyższej rangi, która odegrała rolę nie do przecenienia w rozwoju nauki na całym obszarze dawnej Rzeczypospolitej, ale przede wszystkim w Galicji. Akademia rozpoczęła działalność w 1873 r. (ryc. 7). Badania archeologiczne w dzisiejszym rozumieniu były przedmiotem zainteresowania dwóch komisji AU – Komisji Archeologicznej w Wydziale II Historyczno-Filozoficznym, której przewodniczył w latach 1873-1892 prof. Józef Łepkowski oraz Komisji Antropologicznej w Wydziale II Matematyczno-Przyrodniczym, której w latach 1874-1893 przewodniczył prof. Józef

Majer, jednocześnie prezes AU, powołany po raz pierwszy na to stanowisko postanowieniem Cezarza z dnia 24 listopada 1872 r. Funkcję sekretarza Komisji Antropologicznej pełnili między innymi zasłużeni w badaniach archeologicznych wschodniej Galicji Izydor Kopernicki, w latach 1874-1891, Gotfryd Ossowski w 1892 r., a w latach 1896-1918 Włodzimierz Demetrykiewicz. Członkiem krakowskiej AU był od 23 grudnia 1872 r. Stanisław F. Krzyżanowski, działający w Krakowie przyszły założyciel Towarzystwa Archeologicznego Krajowego we Lwowie (*Członkowie...* 1973; Buszko 2000, 108-112)⁵. Wymienione komisje AU odegrały istotną,

⁵ Wśród członków AU znaleźli się między innymi archeolodzy i antropolodzy z zachodniej Galicji zajmujący się archeologią Galicji Wschodniej – Adam Honory Kirkor od 23 grudnia 1872 r., Izydor Kopernicki od 1877 r., Wło-

Ryc. 7. Godło Akademii Umiejętności Krakowskiej
Fig. 7. Emblem of the Cracow Academy of Learning

pozytywną rolę w stymulowaniu rozwoju badań archeologicznych w Galicji Wschodniej, a wielu ich członków angażowało się osobiście w prace wykopaliskowe oraz życie naukowe na polsko-ukraińskim (ruskim – jak wówczas mówiono) pograniczu etniczno-kulturowym.

Wiek XIX to w Europie okres dynamicznego rozwoju towarzystw naukowych i ich dużego znaczenia w rozwoju badań archeologicznych. To także okres tworzenia publicznych kolekcji i muzeów. Wywodzące się z różnych warstw społecznych, co najmniej dwa pokolenia powstańców, buntowników i spiskowców przeciwko obcej i absolutnej władzy panujących z lat 1815-1863, wobec kolejnych niepowodzeń zrywów narodowych, zaczęły odkrywać inne postacie patriotyzmu i nowe, skuteczniejsze pola działań na rzecz własnych narodów. Jednym z nich było kultywowanie rodzimych tradycji, odkrywanie, gromadzenie, badanie i ochrona zabytków – pamiątek historycznych i przedhistorycznych ze

dzimierz Demetrykiewicz i Julian Talko-Hrynczewicz od 1903 r. oraz profesorowie Uniwersytetu Lwowskiego w różnym stopniu zajmujący się lub zainteresowani archeologią, wśród nich: ukraiński uczyony Izydor Szaraniewicz od 23 lipca 1872 r., Benedykt Dybowski od 1891 r., Ludwik Ćwikliński od 1893 r. i Karol Hadaczek od 1909 r.

stron ojczyźnych. Pola tych działań określano na różne sposoby. Były wśród nich archeologia i krajoznawstwo. Wynikały one z ducha wielkiej epoki Romantyzmu, ale należały do przedsięwzięć zgodnych z praktyką wynikającą z filozofii społecznej epoki nowej, zwanej pozytywizmem.

W Galicji Wschodniej działalność taką prowadził Włodzimierz Dzieduszycki (1825-1899), z przekonania liberalny, szlachecki demokrat, z praktyki nowoczesny gospodarz we własnych dobrach, arystokrata o szerokich horyzontach, koneksjach i kontaktach w świecie polityki i nauki europejskiej. Dzieduszycki systematycznie gromadził zbiory muzealne z dziedziny prehistorii, etnografii i przyrody, eksponowane na wystawach zagranicznych w Wiedniu (1873) i na słynnej Światowej w Paryżu (1878). Zwieńczeniem jego zainteresowań naukowych i działalności kolekcjonerskiej było utworzenie i ofiarowanie krajowi w 1880 r. Muzeum Przyrodniczego im. Dzieduszyckich we Lwowie, opartego na solidnych podstawach materialnych, poprzez połączenie placówki z rodową ordynacją donatora w Poturzycach. Muzeum to zgromadziło interesujące zbiory i u schyłku XIX oraz na początku XX stulecia było prawdopodobnie najnowocześniejszą placówką muzealną na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej (Przybysławski 1900, 31-43; Hadaczek 1904; 1907). Cieszący się wielkim autorytetem jego twórca – Włodzimierz hr. Dzieduszycki – wspierał czynnie środowiska ukraińskie skłonne do współpracy z Polakami. Wszedł nawet do Soboru Roskiego, chociaż w życiu publicznym koncentrował się przede wszystkim na działalności naukowej.

W 1875 r. przybywa z Krakowa do Lwowa wspomniany dr Stanisław F. Krzyżanowski (1841-1881), herbu Dębno, mimo stosunkowo młodego wieku osoba znana już w świecie kolekcjonerów i badaczy zabytków, absolwent Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek nadzwyczajny krakowskiej Akademii Umiejętności oraz członek czynny Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego. W latach 1870-1874 Krzyżanowski był wydawcą i redaktorem finansowanego przez siebie „Rocznika dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich” (Dziwik 1970, 618-619; Blombergowa 1988, 65-66). W tym okresie o archeologii jest w Europie głośno. Niedawno obiegła świat wiadomość o odkryciu przez H. Schliemann (1822-1890) homeryckiej Troi i wspaniałego skarbu króla Priama.

Ryc. 8. Godło Towarzystwa Archeologicznego Krajowego we Lwowie, publikowane na okładkach lwowskiego „Przeglądu Archeologicznego”

Fig. 8. Emblem of the Regional Archaeological Society in Lwów, published on the covers of the Lwów “Przegląd Archeologiczny”

Dr S. Krzyżanowski zainicjował założenie we Lwowie towarzystwa archeologicznego (Janusz 1918, 13, 14). W ostatnim dniu 1875 r. c.k. Namiestnictwo zatwierdziło zaproponowany statut. W ten sposób powołano do życia Towarzystwo Archeologiczne Krajowe we Lwowie; pierwszym prezesem został wybrany Krzyżanowski. Towarzystwo poprzez tradycje, dominujący skład członkowski i język było towarzystwem polskim. Jego rodowód Krzyżanowski wywodził od polskich towarzystw naukowych istniejących wcześniej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w trzech zaborach – od Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, działającego w latach 1800-1832, poprzez założone w 1816 r. Towarzystwo Naukowe Krakowskie przekształcone w Akademię Umiejętności i od Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, założonego w roku 1857. Krzyżanowski, jako organizator towarzystwa archeologicznego, bezpośrednio odwoływał się do tradycji działającego w latach 1841-1846 Towarzystwa Archeologicznego w Szamotułach (Wielkopolska) i do zlikwidowanej w związku z powstaniem styczniowym Komisji Archeologicznej w Wilnie. Widać wyraźnie, iż założyciele lwowskiego Towarzystwa czuli się nadal związani z tradycją nieist-

niejącej od kilkudziesięciu lat Rzeczypospolitej. Mimo że Towarzystwo powstawało w polskim środowisku Lwowa i wschodniej Galicji, to otwarte było dla członków wszystkich jej narodów. Przede wszystkim jednak kierowało swą działalność do przedstawicieli narodów słowiańskich, co podkreślił S. Krzyżanowski, mówiąc w pierwszym wystąpieniu, jako jego prezes, między innymi:

„Panowie moi! do wspólnej pracy nad archeologią przedhistoryczną w zgromadzeniu naszym winniśmy zażądać uczonych wszystkich narodowości i plemion, a przede wszystkim wspólnych nam rodem pobratymczych plemion Słowiańskich! Wspólna przeszłość prastara, wspólne dzieje i wspólne pomniki i zabytki łączą nas na polu historii dawnych epok, łączyć więc nas powinny i na polu archeologii! Zażarte walki teraźniejszości i sprawy wszelkie polityczne niech będą zdala od nas! Zostawmy je dyplomatom i mężom stanu!” (Krzyżanowski 1876, 5).

Widać zatem wyraźnie adresatów – obok przedstawicieli wykształconej społeczności polskiej zapraszano do Towarzystwa reprezentantów dążącej coraz silniej do emancypacji narodowej oraz samodzielności oświatowej i naukowej społeczności ukraińskiej Galicji (ograniczonej przez polską dominację), a na dalszym planie czeskiej i rosyjskiej. Znacząco to godło Towarzystwa – na okrągłej tarczy, w otoku widniała jego polska nazwa, a w środku schematyczny wizerunek posągu ze Zbrucza z napisami Światowid – w językach polskim i ukraińskim oraz w alfabecie runicznym, w nawiązaniu do tradycji romantycznej (ryc. 8).

W składzie członkowskim i w jego władzach dominowali absolutnie Polacy. Wśród członków znaleźli się Ż. Pauli i A.H. Kirkor. Dominacja polska odzwierciedlała stosunki panujące w Galicji po słynnym kompromisie z 1867 r. Jak pisze J. Hrycak, ukraiński historyk ze Lwowa:

„W stosunku do Galicji kompromis austriacko-węgierski był uzupełniony kompromisem austriacko-polskim, który poszerzał prawa polityczne Polaków w prowincji. Zgodnie z warunkami kompromisu, namiestnik Galicji obowiązkowo miał być wyznaczany z grona polskiej arystokracji, a w Wiedniu polskich interesów miał pilnować osobny «minister do spraw Galicji». Cała polityka społeczna, gospodarcza i oświatowa była ukierunkowana przede wszystkim na zaspokojenie polskich interesów” (Hrycak 2000, 91; por. Buszko 2000, 107-134).

Natomiast polski historyk z Krakowa dodaje, iż na taki stan rzeczy poważny wpływ miała budząca niepokój Wiednia prorosyjska postawa ukraińskiej partii „świętojurców” oraz poglądy wpływowych polityków ukraińskich, tak zwanych „moskalofilów”. W każdym razie po ustanowieniu autonomii obserwujemy zaostrzenie się konfliktu ukraińsko-polskiego, który władze austriackie umiały odpowiednio podsycać (Buszko 2000, 109 i 129-130; Hrycak 2000, 92-94; Pisuliński 2004, 30).

Organem Towarzystwa Archeologicznego Krajowego we Lwowie był „Przegląd Archeologiczny”, zainicjowany i finansowany jak się zdaje przez S. Krzyżanowskiego, mającego za sobą doświadczenia wydawnicze z Krakowa. „Przegląd” redagowany był przez Antoniego Schneidera (1825-1880), badacza pochodzenia polsko-bawarskiego, lwowskiego kolekcjonera, historyka-regionalistę, archeologa i etnografa. Schneider, jak wielu z pokolenia romantyków, miał za sobą udział w walkach powstańczych – w jego przypadku w szeregach powstańców węgierskich 1848 r. – i więzienie za tę „zbrodnię stanu” (Schneider 1876a; 1876b; 1876c; Charewiczowa 1938; Bieńkowski 1994).

Archeologię w monarchii austro-węgierskiej rozumiano wówczas bardzo szeroko, na sposób „starożytników” z XVIII i pierwszej połowy XIX stulecia. § 2 Statutu określał, iż:

„Celem Towarzystwa jest poszukiwanie, badanie i przechowywanie, tudzież opisywanie, odrysowywanie lub fotografowanie wszelkich zabytków ruchomych i nieruchomych, do przeszłości Galicji i w. ks. Krakowskiego odnoszących się. Prócz tego Towarzystwo zajmować się będzie odczytami i rozprawami, w zakres archeologii wchodzącymi, i w miarę funduszków wydawaniem pisma archeologicznego. Sprawy polityczne i religijne wyklucza się z rozpraw Towarzystwa” (*Sprawozdanie...* 1882, 102).

Szczegółowy zakres działalności Towarzystwa precyzował § 46 Statutu:

„Archeologiczne Towarzystwo krajowe zajmować się będzie w szczególności badaniami dotyczącymi: a) archeologii przedhistorycznej i antropologii; b) archeologii chrześcijańskiej; c) numizmatyki; d) paleografii; e) heraldyki; f) dyplomatyki; g) sfragistyki; h) sztuk pięknych, o ile wiążą się z archeologią” (*Sprawozdanie...* 1882, 106-107).

Taki też profil miał lwowski „Przegląd Archeologiczny”. Z tego powodu był on bliski wydawanemu już od 1854 r. w czeskiej Pradze pismu „Památky archeologické”. W latach 1876-1877 ukazały się cztery zeszyty „Przeglądu Archeologicznego”. Następnie czasopismo przestało się ukazywać w związku z dłuższym wyjazdem S. Krzyżanowskiego, a działalność Towarzystwa zamarła. A. Schneider odebrał sobie życie wystrzałem z pistoletu w 1880 r., a na początku roku następnego umiera w Warszawie prezes Towarzystwa. W październiku 1881 r. walne zebranie wybrało nowe władze. Prezesem został hr. Wojciech Dzieduszycki (1848-1909), polityk wschodniogalicyski przeciwny równouprawnieniu politycznemu ludności ukraińskiej, historyk sztuki i filozofii, miłośnik kultury antycznej. Ponownie zaczął się ukazywać „Przegląd Archeologiczny”, teraz jako wspólny organ c.k. Konserwatoriów Pomników i Towarzystwa. W poczet nowych członków przyjęci zostali między innymi dr Ludwik Ćwikliński, c.k. profesor filologii klasycznej Uniwersytetu Lwowskiego, kilku przedstawiciele arystokracji galicyjskiej: hr. Stanisław Koziebrodzki, hr. Karol Lanckoroński, hr. Jan Zamojski, ziemian: Władysław Przybysławski oraz ks. Izak Isakowicz, arcybiskup obrządku ormiańskiego we Lwowie. Nie umocniło to jednak wystarczająco Towarzystwa; jego działalność i tym razem nie trwała długo. W 1890 r. Koło c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicji Wschodniej zapłaciło jego długi i przejęło w depozyt „bibliotekę Towarzystwa, które jakkolwiek dotąd nierozwiązane, de facto istnieć przestało” (*Sprawozdanie...* 1882, 108; 1883, 130; *Kronika czynności...* 1892, 148-163).

W KRĘGU SŁOWIANOFILSTWA

Cytowany wcześniej fragment wystąpienia programowego S. Krzyżanowskiego, założyciela i prezesa Towarzystwa, sygnalizuje bliskość jego członkom idei wspólnoty słowiańskiej, łączącej Polaków

i Ukraińców (Rusinów – jak wówczas mówiono). Świadczy o tym godło Towarzystwa, przyjęte na pierwszym walnym zebraniu 12 II 1876 r., a także mianowanie jego członkiem honorowym Józefa

Ryc. 9. Józef Ignacy Kraszewski (1812-1887)

Fig. 9. Józef Ignacy Kraszewski (1812-1887)

Ignacego Kraszewskiego (1812-1887), związanego wcześniej z Wołyniem, cieszącego się ogromnym autorytetem autora *Sztuki u Słowian* (1860), uznawanej za pierwszą syntezę archeologii ziem polskich oraz powieści *Stara Baśń. Powieść z LX wieku* (1876), ukazującej w zbeletryzowanej formie proces powstawania państwa polskiego w konfrontacji z zagrożeniem germańskim oraz rolę solidarności ogólnosłowiańskiej. Idee te na gruncie lwowskim miały już wcześniejszą tradycję (ryc. 9). Kraszewski, zaliczany do szkoły ukraińskiej w literaturze polskiej, otrzymał w 1879 r. doktorat filozofii *honoris causa* Uniwersytetu Lwowskiego. W skomplikowanej sytuacji narodowościowo-wyznaniowej wschodniej Galicji Kraszewski podejmował próby działań na rzecz zbliżenia polsko-ukraińskiego, między innymi w kontaktach ze znanym pisarzem, historykiem i etnografem ukraińskim Pantalejmonem Kuliszem (1819-

1897). W zarysowywanej przez Kraszewskiego idei wolnej federacji narodów słowiańskich znajdował się też postulat rozwoju języka, kultury i powstania państwa ukraińskiego, a był to już okres narastania we wschodniej Galicji konfliktu polsko-ukraińskiego (*Kronika Towarzystwa...* 1876, 30; Kostrzewski 1949, 49-52; Danek 1963, 357-374; Abramowicz 1967, 89-91; Hornowa 1967, 223-233; Nosek 1967, 41; Piotrowska 2004a, 93-94).

Członkowie Towarzystwa należeli do galicyjskiego establishmentu. Działali w ramach prawa i byli lojalistami, a zabytki archeologiczne traktowali na sposób romantyczny, jako dowód zasiedziałości ich przodków na tych ziemiach i wynikających stąd praw własnych narodów. Aktywność ich wpisywała się ogólnie w popularny w tym okresie w środowiskach polskiego ziemiaństwa i tworzącej się inteligencji program „pracy organicznej”. We wschodniej Galicji i we Lwowie, pod berłem Habsburgów, było to zrozumiałe i miało inny wydźwięk niż w znajdującym się pod panowaniem rosyjskim Królestwie Polskim, na Litwie lub w rosyjskiej części Ukrainy, gdzie język i kultura polska były tępiące do tego stopnia, że na wystąpienie w języku polskim Z. Działowskiego (1843-1878), delegata Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, z zaboru pruskiego, na III Słowiański Kongres Archeologiczny w Kijowie w sierpniu 1874 r., organizatorzy musieli uzyskać zgodę władz w Petersburgu. Aby ją wydano, konieczne były starania nie byle kogo, gdyż przewodniczącego Kongresu, wpływowego hr Aleksieja Uwarowa i gubernatora kijowskiego (Lech 2002a, 19 – tam dalsza literatura).

Sytuacja w Galicji była diametralnie odmienna. Działały tu dwa uniwersytety, a władze z Wiednia, podobno sam „Najmiłościwszy Monarcha”, pozwoliły nawet na Uniwersytecie Lwowskim (ryc. 10) wprowadzić od 1871 r. języki krajowe jako wykładowe, co stworzyło sprzyjające warunki dla rozwoju kultur narodowych polskiej i ukraińskiej, chociaż w przypadku ukraińskim była to droga znacznie trudniejsza. Odbyło się to nie bez oporu wpływowych przedstawicieli społeczności austriacko-niemieckiej, którzy w 1875 r. powołali niemiecki uniwersytet w Czerniowcach i skłonni byli doprowadzić do zniesienia Uniwersytetu Lwowskiego. Język polski w Galicji uzyskał jednak rangę języka wykładowego i to w dwa lata po jego usunięciu z warszawskiej Szkoły Głównej i po przekształceniu tej uczelni w uniwersytet rosyjski, bojkotowany przez znaczą-

Ryc. 10. Gmach Uniwersytetu Lwowskiego wg ryciny z XIX stulecia

Fig. 10. The University in Lwów, after a 19th century print

cy odłam społeczeństwa polskiego. W tym czasie Uniwersytet we Lwowie liczył nieco ponad 1000 słuchaczy, wśród których 45% stanowili Polacy, 41% Rusini, a pozostałe 14% Austriacy, Niemcy, Żydzi i przedstawiciele innych narodowości. To, co różniło zdecydowanie studentów polskich od ukraińskich, to frekwencja na kierunkach świeckich w stosunku do teologicznego. Wśród Polaków 87% studiowało na kierunkach świeckich, a wśród Rusinów tylko 31%. Studenci ukraińscy byli niemal wyłącznie wyznania grekokatolickiego, a polscy rzymsko-katolickiego, co w okresie radykalizacji nacjonalizmów było istotnym zarzewiem konfliktów, trwających nadal w wieku XX i podsycanych oraz umiejętnie wygrywanych przez Austrię. Kościół grekokatolicki był potężnym czynnikiem budzącym ukraińską świadomość narodową w Galicji Wschodniej. Na wchodzącym w skład Cesarstwa Rosyjskiego Wołyniu władze zlikwidowały w 1839 r. Kościół unicki i podporządkowały jego wiernych Cerkwi prawosławnej. Dlatego na Wołyniu ukraińska świadomość narodowa była bardzo niska jeszcze na początku II Rzeczypospolitej. Podział wyznaniowy słuchaczy Uniwersytetu Lwowskiego w roku akademickim 1869/70 kształtował się następująco: rzymscy katolicy 52%, greko-katolicy 41%, inne wyznania chrześcijańskie 2%, religia mojżeszowa 5%. Zbli-

żone podziały zachodziły wśród kadry nauczającej⁶. W sumie odzwierciedlały one istotne różnice społeczne i ekonomiczne zachodzące między społecznościami polską a rusińską (ukraińską) oraz w warstwie inteligenckiej Lwowa i Galicji Wschodniej, co powodowało, że i we władzach Towarzystwa Archeologicznego udział przedstawicieli wspólnoty ukraińskiej był niewielki, przez co miało ono wybitnie polski charakter. Otwarte pozostaje pytanie, czy można to uważać za dowód występujących już wówczas podobnie głębokich odrębności i podziałów narodowościowych, jak między towarzystwami naukowymi polskimi i niemieckimi w zaborze pruskim, czyli formalnie rzecz biorąc w Prusach (Kaczmarek 1996, 37; Hrycak 2000, 90-97; Lech 2002a, 17-23; 2004, 27-28; Pisuliński 2004, 39-33).

W Towarzystwie Archeologicznym we Lwowie i w jego władzach społeczność ukraińską reprezentował na pewno dr Izydor Szaraniewicz (1829-1901), profesor Uniwersytetu Lwowskiego z dziedziny historii austriackiej, specjalista w zakresie historii wschodniej Galicji. W 1889 r. założył on w zasłużonym dla kultury ukraińskiej Instytucie Staupigialnym we Lwowie Muzeum Archeologiczne, bogate w zabytki ruskiej sztuki cerkiewnej (Finkel, Starzyński 1894, t. 2, 236-240; Janusz 1918, 14, 15; Sitnik 2005, 12-13; Bilas 2005, 50-57). Archeologia była jedną z dziedzin nauki, która rozbudzała miłość tworzącego się narodu ukraińskiego – we współczesnym rozumieniu tego pojęcia – do rodzimej ziemi, ukazując jej prastarą odrębność:

„Jednakowoż daleko jeszcze częściej posiada kraj nasz innego rodzaju historyczne pomniki. Są nimi nasypany ziemne, mogiły, horodki i ich uroczyszcza. Mogiły większe i mniejsze, wyższe i niższe piętnują Ruś i Polskę daleko i szeroko, osobliwie zaś stopy ukraińskie tak, że opis lub obraz stepu bez mogiły lub mogił byłby nie-

⁶ Finkel, Starzyński 1894, t. 1, V; t. 2, 3-72 i 404; Knot 1972, 463; Hrycak 2000, 93-99; Pisuliński 2004, 26-29.

Ryc. 11. Adam Honory Kirkor (1818-1886).
Wg J. Kostrzewskiego (1949)

Fig. 11. Adam Honory Kirkor (1818-1886).
After J. Kostrzewski (1949)

zupełnym i nie dość charakteryzującym. Bohdan Zaleski Ukrainę wielkim mogilnikiem nazywa, a Szewczenko w swych pieniąch porównuje step z morzem, a na nim mogiły...” (Szaraniewicz 1870a, 4).

Szaraniewicz, jako historyk, przyjmował za pewnik obecność Słowian u podnóża Karpat za czasów Attyli i zastanawiał się, czy nie występowali oni tam już wcześniej, za czym jego zdaniem przemawiałby fakt, iż po śmierci Attyli „...niby morze wezbrane trzecią część zalewają Europę” (Szaraniewicz 1870b, 3). Oba cytowane teksty Szaraniewicza miały wersje językowe polską i ukraińską. Powstały w związku z działalnością Lwowskiego Towarzystwa Pedagogicznego i z przygotowywanym w 1870 r. zjazdem pedagogicznym w Kołomyi. Adresowane były do ukraińskich i polskich nauczycieli. Zainteresowanie najdawniejszą przeszłością wykazywało wspólnotę przodków, potwierdzało prawo do zajmowanego kraju i było obok języka, wia-

ry i obyczajów jednym z elementów konstytuujących powstające wspólnoty narodowe (Berlin 1991, 201-202; Pomian 2002, 13-14; Piotrowska 2004, 93-95; Davies 1999, 863, 880 i 881; Hrycak 2000, 68-71 i 90-98).

Tematyka ogólnosłowiańska wspólnie interesowała pierwszych archeologów polskich i ukraińskich, ale nie jest jasne, jakie znaczenie miała w ukraińskim ruchu narodowym. W pierwszych zeszytach „Przeglądu Archeologicznego” ukazała się praca Adama H. Kirkora (ryc. 11), innego członka Towarzystwa, poświęcona Słowianom nadbałtyckim, o zakończeniu wyraźnie politycznym, mimo statutowej apolityczności Towarzystwa:

„Przykłady z życia pogańskich pobratymców i zgubne następstwa, powinnyby nauczyć chrześcijańskich i cywilizowanych Słowian, że bez jedności, bez miru wewnętrznego, bez karności i bez pracy – i chrześcijańscy i cywilizowani – nie będą w stanie stawić oporu obcej przemocy, a amatorów do tej przemocy nad Słowianami nigdy jeszcze nie zabrakło” (Kirkor 1876a, 71).

Autor tych przestróg, A.H. Kirkor, jeden z najlepszych archeologów polskich tych lat, zyskał sobie wcześniej, w czasie działalności na Litwie i w Petersburgu, złą sławę w polskich środowiskach patriotycznych jako zwolennik i wykonawca „wierноподданczej” polityki ugody i współpracy z władzami rosyjskimi, w tym ze zniechęconym wśród Polaków rosyjskim generałem-gubernatorem Litwy M. Murawjowem, zwanym Wieszatiem, odpowiedzialnym za politykę terroru wobec ludności polskiej w okresie powstania styczniowego. W 1871 r. Kirkor przeniósł się z Wilna do Galicji, od 1873 r. był członkiem korespondentem krakowskiej Akademii Umiejętności (AU) i Towarzystwa Archeologicznego we Lwowie. W Galicji Wschodniej prowadził z ramienia AU badania archeologiczne wysoko oceniane pod względem metodycznym i jakości sporządzanej dokumentacji; propagował ochronę zabytków. Interesowały go szczególnie Podole i Pokucie, bogate w zabytki archeologiczne. W Kociubincach (Kociubińcykach), pow. Kopyczyńce (później Husiatyń), odkrył neolityczne groby skrzynkowe, zaliczone w XX stuleciu do kultury amfor kulistych, a w Bilczu Żółtym, pow. Borszczów, szeroko znane osiedle jaskiniowe. Starał się również rozpoznać tak zwany wał Trajana. Był zdeklarowanym zwolennikiem wprowadzonego przez

Ryc. 12. Gotfryd Ossowski (1835-1897). Ze zbiorów MA w Krakowie

Fig. 12. Gotfryd Ossowski (1835-1897). From the collection of the Archaeological Museum in Cracow

Ch.J. Thomsena (1788-1865) systemu trzech epok (Kirkor 1876b; 1879; 1887, 105-117; Fajnhauz, Nosek 1966, 475-478; Wiślański 1966, 64; Jamka 1968, 6-9; Szmyt 1999, 248).

Do największych osiągnięć Towarzystwa Archeologicznego Krajowego należy zorganizowanie we Lwowie we wrześniu 1885 r. zjazdu wraz z towarzyszącą mu wystawą (Ossowski 1888a, 207-218;

Janusz 1918, 14; Nosek 1967, 65; Bulik 2004). Był to pierwszy zjazd archeologiczny na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, pomyślany przez komitet organizacyjny, pracujący pod przewodnictwem Wojciecha hr. Dzieduszyckiego, jako wspólny zjazd archeologów polskich i ruskich (ukraińskich), prowadzący dyskusje „w obu językach miejscowych”. Za cel Zjazdu postawiono rozwój idei poznania i ochrony zabytków, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków sztuki ukraińskiej (ruskiej). Przewodniczący komitetu organizacyjnego zainaugurował Zjazd przemówieniem wygłoszonym w językach polskim i ukraińskim.

Czasów przedhistorycznych dotyczyły referaty G. Ossowskiego (ryc. 12), A. Kirkora, p. Ziemieckiego i I. Szaraniewicza. Ossowski podjął postawiony przez organizatorów Zjazdu temat, czy istnieją istotne różnice między wykopaliskami na Rusi a wykopaliskami w dorzeczu Wisły i omówił go odpowiednio do ówczesnego stanu wiedzy. A. Kirkor w swoim wystąpieniu o zabytkach przedhistorycznych Pokucia i Galicyi Wschodniej najwięcej miejsca poświęcił wyjaśnieniu i sprostowaniu informacji dotyczących okoliczności i szczegółów znalezienia posągu Światowida. I. Szaraniewicz mówił w języku ruskim (ukraińskim) o wskazówkach w źródłach pisanych do poszukiwań archeologicznych, głównie na przykładzie Halicza. Zjazdowi towarzyszyła wystawa, na której dużo miejsca zajęły zabytki przedhistoryczne, w tym wiele ze zbiorów Muzeum Archeologicznego AU w Krakowie. Obrady zakończyło przyjęcie uchwał z zakresu organizacji konserwatorstwa zabytków oraz rozwoju badań w dziedzinach historii sztuki i prehistorii. Tematem do przyszłych badań pozostaje ustalenie ewentualnego postrzegania lwowskiego Zjazdu przez różne odłamy narodowego ruchu ukraińskiego.

POCZĄTEK PREHISTORII

Spowodowane przez Wiosnę Ludów zmiany doprowadziły do narodzin liberalnej Europy i utorały drogę do wielkiego przełomu światopoglądowego, którego przejawem był rozwój pozytywistycznej metodologii nauki, dyscyplin przyrodniczych i powstanie archeologii prehistorycznej. Za datę powstania prehistorii przyjmuje się rok 1859 – rok ogłoszenia teorii ewolucji Darwina i uznania odkryć

J. Boucher de Perthesa w żwirowiskach Sommy (Lech 1992, 270-277 – tam dalsza literatura). Organizacją mającą wielki wpływ na upowszechnienie archeologii prehistorycznej, nowych poglądów na pochodzenie człowieka, ewolucjonizmu i zasad nauki pozytywistycznej w tych dziedzinach badań w różnych krajach Europy w 2. połowie XIX wieku był Międzynarodowy Kongres Antropologii i Arche-

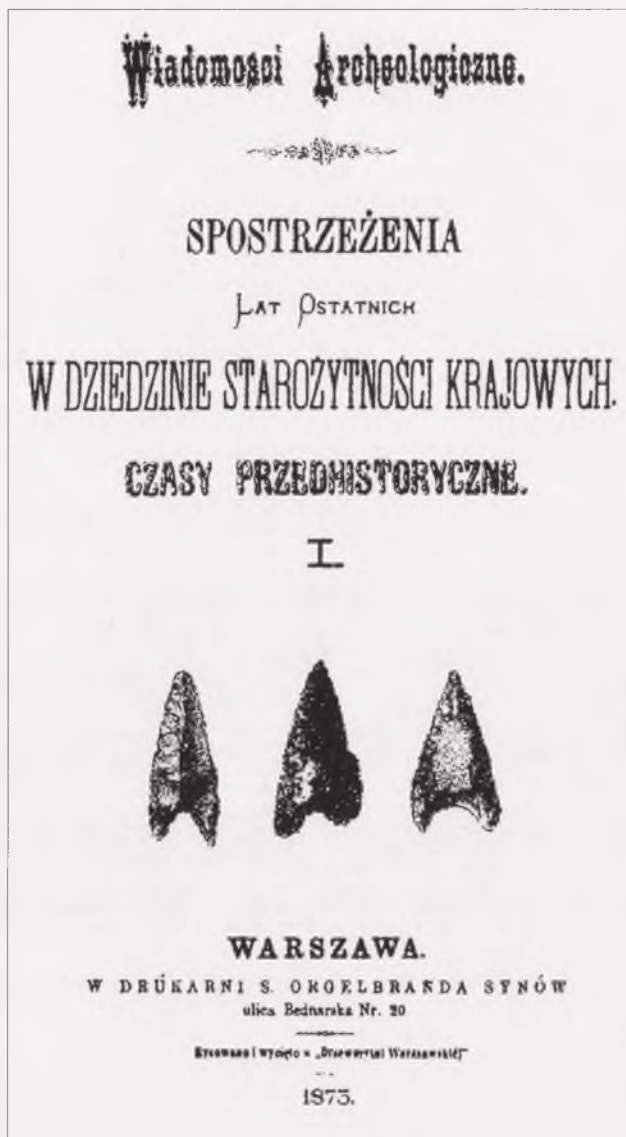

Ryc. 13. Jan hr. Zawisza (1822-1887)

Fig. 13. Count Jan Zawisza (1822-1887)

ologii Przedhistorycznej, utworzony z inicjatywy Gabriela de Mortilleta (1821-1898). Pierwsza sesja Kongresu odbyła się w 1866 r. w Neuchâtel, w Szwajcarii. Jego członkiem był nawet Karol Darwin.

Początek polskiej prehistorii datowany jest na 1871 r. i wiąże się z rozpoczęciem badań archeologicznych Jana hr. Zawiszy (ryc. 13) w jaskiniach Ojcowa i jego okolic oraz zreferowaniem wyników tych prac na 5-tej sesji Kongresu w Bolonii. W cztery lata później – w tym samym roku, w którym powstało lwowskie Towarzystwo Archeologiczne – Zawisza wystąpił we Lwowie na II Zjeździe Lekarzy i Przyrodników, omawiając w duchu Kongresu epokę kamienia (Laszak 2004, 81; Lech, Partyka 2006, 55-83). Upowszechnianiu nowej nauki w kręgu języka polskiego służyły wydawane przez Zawiszę warszawskie „Wiadomości Archeologiczne”, których tom pierwszy ukazał się w 1873 r. Wydawca od początku poświęcił je archeologii przedhistorycznej, tak jak ją wówczas rozumiano w środowisku Międzynarodowego Kongresu Antropologii i Archeologii Przedhistorycznej. „Wiadomości Archeo-

Ryc. 14. Strona tytułowa „Wiadomości Archeologicznych”, t. 1 z 1873 r.

Fig. 14. Title page of “Wiadomości Archeologiczne”, vol. 1:1873

logiczne” publikowały także artykuły dotyczące Ukrainy (ryc. 14). Wpływ Kongresu, niezwykle ważny dla rozwoju prehistorii, był we wschodniej Galicji i we Lwowie znacznie słabszy niż w Krakowie lub w Warszawie, chociaż wydawca „Przeglądu Archeologicznego” A. Schneider wziął udział, we wrześniu 1876 r., w 8-jej sesji Kongresu w Budapeszcie, jako delegat Towarzystwa (Schneider 1877, 117-127). Wpływy Kongresu do Galicji Wschodniej jednak docierały, głównie poprzez znajdujących się w kręgu oddziaływań tej międzynarodowej organizacji polskich badaczy, wywodzących się najczęściej z Ukrainy i prowadzących tu wykopaliska.

Ryc. 15. Józef Kopernicki (1825-1891).
Wg J. Kostrzewskiego (1949)

Fig. 15. Józef Kopernicki (1825-1891).
After J. Kostrzewski (1949)

Wschodnia Galicja, zwłaszcza Podole i Pokucie, była najbogatszym pod względem archeologicznym terenem dawnej Rzeczypospolitej. Nic dziwnego, że archeologią wschodniej Galicji i sąsiedniej, rosyjskiej części Ukrainy interesowała się żywo działająca od 1873 r. krakowska Akademia Umiejętności, kierując tam swoje zainteresowania i wybitnych badaczy – wspomnianego już A. Kirkora, a także I. Kopernickiego (ryc. 15) – pochodzącego z guberni kijowskiej uczestnika powstania styczniowego, G. Ossowskiego (ryc. 12) – pochodzącego z Wołynia i W. Demetrykiewicza (ryc. 16) – urodzonego w Złoczowie (Złocziv) na wschód od Lwowa. Wszyscy oni należeli do najlepszych polskich badaczy terenowych swoich czasów. Zainteresowanie archeologią Ukrainy w Krakowie nie może dziwić. Wystarczy wspomnieć głośne wówczas odkrycia – Światowida ze Zbrucza, jaskinię Wertebry i Bilcze

Ryc. 16. Włodzimierz Demetrykiewicz (1859-1937)
w późniejszych latach

Fig. 16. Włodzimierz Demetrykiewicz (1859-1937)
in later years

Złote, Horodnicę, złote skarby z Michałkowa oraz Ryżanówkę⁷ (ryc. 17-20). Tej rangi odkryć brak było z zachodniej Galicji, Królestwa Polskiego i Prus. Materiały archeologiczne z wykopalisk i znalezisk luźnych w Galicji Wschodniej w znacznym stopniu trafiały do zbiorów Muzeum Archeologicznego AU w Krakowie, których opiekunem w ostatnich dekadach XIX wieku był G. Ossowski, a po nim W. Demetrykiewicz.

⁷ Kopernicki 1878; Przybysławski 1879; 1900, 31-43; Janusz 1918, 10-14; 1919, 26-32; Nosek 1967, 40-59 i 65-69; Rook, Trela 2001; Zaitz 2001; Chochorowski, Skoryj 2001 – tam dalsza literatura.

WIELKI KURHAN RYŻANOWSKI

według badań dokonanych w latach 1884 i 1887

opisał

GODFRYD OSSOWSKI

KAWALER ORDERU MĘDZYMIECI;

CEŁONEK KOMISYI ANTHROPOLOGICZNEJ, ARCHEOLOGICZNEJ I PYZJOGRAFICZNEJ AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE;
TOWARYSTW ANTHROPOLOGICZNYCH W PARYŻU I WIEDZIU; CEŁONEK GEOLOGICZNEGO INSTYTUTU PAŃSTWOWEGO W WIEDZIU;
CEŁONEK STALY TOWARYSTWA PRZYJACIÓŁ WZRYNODY I ANTHROPOLOGII W MOSKWI.

WYDANIE KOMISYI ANTHROPOLOGICZNEJ AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.

(Z 6 TABLICAMI, 12 FIGURAMI W TEKŚCIE I STEREOGRAMEM, ORAZ OBJAŚNIENIEM TABLIC W JĘZYKU FRANCUSKIM).

GRAND KOURHAN DE RYŻANÓWKA

d'après les recherches faites en 1884 et 1887

par

GODEFROY OSSOWSKI

CHEVALIER DE L'ORDRE DE MÉRITIER;

MEMBRE DES COMMISSIONS ANTHROPOLOGIQUE, ARCHÉOLOGIQUE ET PYZIOGRAPHIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE CRACOVIE;
DES SOCIÉTÉS ANTHROPOLOGIQUES DE PARIS ET DE VIENNE; DE L'INSTITUT IMPÉRIAL GÉOLOGIQUE DE VIENNE;
DE LA SOCIÉTÉ DES AMIS DE LA NATURE ET DE L'ANTHROPOLOGIE A MOSCOW.

ÉDITION DE LA COMMISSION ANTHROPOLOGIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE CRACOVIE.

(SIX PLANCHES ET 12 FIG. INTERCALÉES DANS LE TEXTE).

OUVRAGE PUBLIÉ EN POLONAIS AVEC DÉTAIL ET EXPLICATION DES PLANCHES EN LANGUE FRANÇAISE.

W KRAKOWIE,

W Drukarni „Czasu” Fr. Kluczyckiego i Spółki
pod zarządkiem Józefa Lakocińskiego.

1888.

CRACOVIE,

IMPRIMERIE DE „CZASU” DE FR. KLUCZYCKI & COMP.
sous la direction de J. Lakociński.

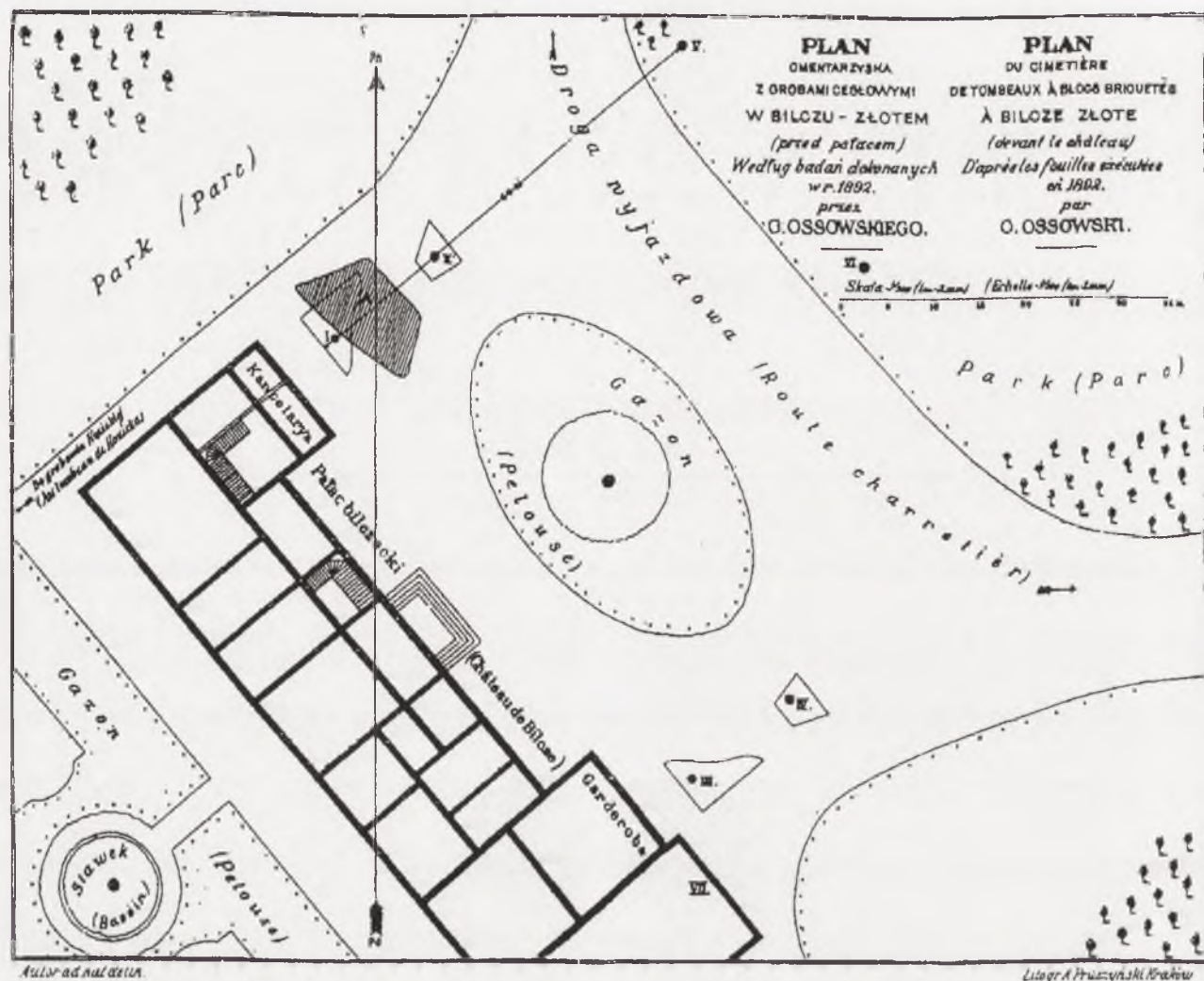
1888.

Ryc. 17. Książka G. Ossowskiego z 1888 r. poświęcona wynikom badań kurhanu w Ryżanówce.

Wg J. Chochorowskiego i S. Skoryja (2001)

Fig. 17. G. Ossowski's book from 1888 devoted to excavations of the Ryzhanovka Kurgan.

After J. Chochorowski & S. Skoryja (2001)

Ryc. 18. Bilcze Żółte, d. pow. Borszczów. Stanowisko archeologiczne w parku ks. Sapiechów. Plan sporządzony przez G. Ossowskiego w 1892 r. Wg G. Ossowskiego, 1895. Za E. Rook i E. Trelą (2001)

Fig. 18. Bilche Żółte, former Borshchiv dist. Archaeological site in the park belonging to Prince Sapieha. Plan made by G. Ossowski in 1892. According to G. Ossowski, 1895. After E. Rook & E. Trela (2001)

Gotfryd Ossowski był postacią szczególnie ważną dla polsko-ukraińskich związków w archeologii w XIX stuleciu. W 1879 r. Komisja Antropologiczna Akademii Umiejętności Krakowskiej ściągnęła Ossowskiego z Torunia do Krakowa, w celu podjęcia badań jaskiń podkrakowskich. Ossowski, znający bardzo dobrze język ukraiński, uczestniczył w zjeździe polskich i ukraińskich archeologów we Lwowie w 1885 r. Z ramienia Komisji Antropologicznej oraz Komisji Archeologicznej krakowskiej AU Ossowski przeprowadził w 1887 r. doniosłe badania Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego, położonego w części Ukrainy należącej do Rosji. Wyniki tych prac opublikowała na drugi rok w Krakowie Komisja Antropologiczna AU (ryc. 17). Ossowski badał też inne kurhany, osady i cmentarzyska, w tym

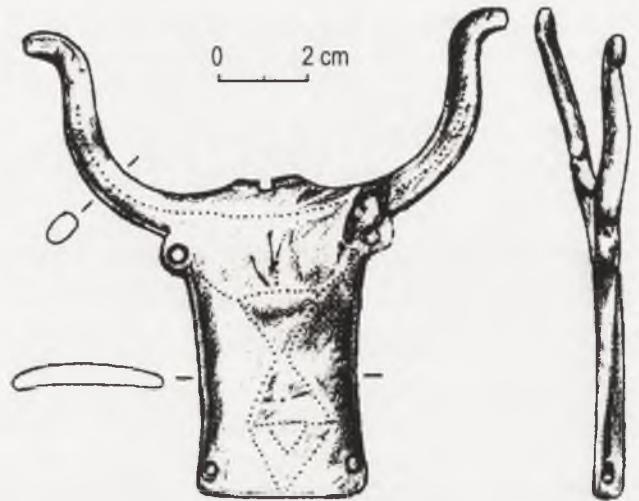
osadę kultury trypolskiej w Bilczu Żółtym (ryc. 18), mylnie interpretowaną przez badacza jako cmentarzysko oraz tamtejszą Jaskinię Werteby. Po Ossowskim jaskinię tę badał w latach 1898, 1904 i 1907 W. Demetrykiewicz. Zlecił on między innymi wykonanie kolejnego planu tego tajemniczego obiektu (ryc. 19). Materiały z ówczesnych prac – piękna ceramika kultury trypolskiej, wytwory krzemienne i inne, zostały przekazane do zbiorów Muzeum AU w Krakowie. Z badań tych pochodzi znana plakietka kościana w kształcie głowy byka (ryc. 20), jeden z charakterystycznych wyrobów kultury trypolskiej, łączących słabo rozpoznaną sferę *sacrum* ze sferą sztuki (Ossowski 1888b; 1888c; 1888d; 1889a; 1889b; 1891; Nosek 1967, 40-51; Abramowicz 1991, 67-68; Rook, Trela 2001; Lech 2002a, 19-26).

Ryc. 19. Bilcze Złote, d. pow. Borszczów. Plan Jaskini Werteba, wykonany na polecenie W. Demetrykiewicza.
Wg E. Rook i E. Trela (2001)

Fig. 19. Bilche Złote, former Borshchiv dist. Plan of the Werteba Cave made for W. Demetrykiewicz in 1906.
After E. Rook & E. Trela (2001)

W 1889 r. powstało odrębne Koło c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicji Wschodniej z siedzibą we Lwowie. Społeczny status Koła był wysoki. Stanowiska konserwatorów i korespondentów sprawowali przedstawiciele arystokracji, ziemiaństwa, wysocy i średniego szczebla urzędnicy. Konserwatorzy podzieleni zostali na trzy sekcje: Sekcję I – zabytków przedhistorycznych, Sekcję II – pomników historycznych i Sekcję III – zabytków archiwalnych, co odpowiadało rozumieniu archeologii we wcześniejszym okresie archeologii romantycznej. Koło było zdominowane przez Polaków. W Sekcji I działali konserwatorowie: dr Ludwik Ćwikliński, profesor UL, książę Andrzej Lubomirski, Ordynat w Przeworsku, Władysław Przybysławski, ziemianin z Uniża oraz dr. I. Szaraniewicz, prof. UL, jedyny przedstawiciel społeczności ukraińskiej. W tym czasie Towarzystwo Archeologiczne Krajo-

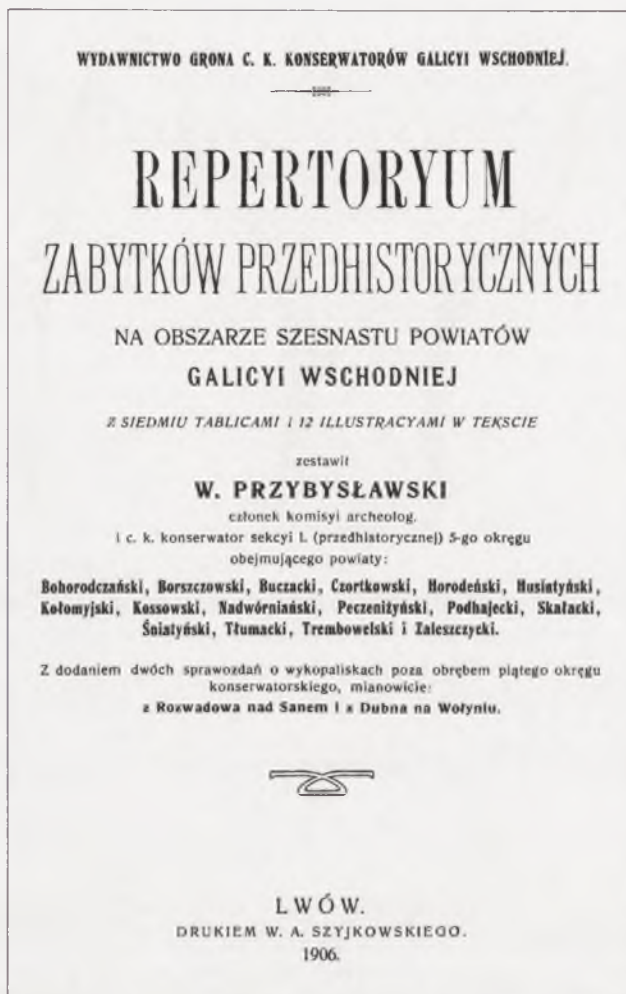

Ryc. 20. Bilcze Złote, d. pow. Borszczów. Plakietka kościana w kształcie głowy byka.
Wg E. Rook i E. Trela (2001)

Fig. 20. Bilche Złote, former Borshchiv dist. Bone plaque in the shape of a bull's head.
After E. Rook & E. Trela (2001)

we zaprzestało działalności. W 1888 r. ukazał się ostatni tom „Przeglądu Archeologicznego”, będącego także organem c.k. Konserwatorium Pomników. W jego miejsce w 1892 r. ukazał się pierwszy tom „Teki Konserwatorskiej. Rocznika Koła c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej” (*Kronika czynności... 1892*, 148-163), przemianowanego później na Grono c.k. Konserwatorów Galicji Wschodniej. Instytucja ta publikowała także inne opracowania konserwatorskie (ryc. 21).

Ważną postacią w historii archeologii lwowskiej jest filolog klasyczny Ludwik Ćwikliński (1853-1942), pochodzący z Gniezna w Wielkopolsce, wychowanek tamtejszego gimnazjum oraz uniwersytetów we Wrocławiu i Berlinie. Od maja 1876 r. Ćwikliński był profesorem nadzwyczajnym filologii klasycznej, od 1879 r. profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Lwowskiego, a w roku akademickim 1893/94 jego rektorem. Ćwikliński żywo interesował się archeologią, przede wszystkim klasyczną. W tej dziedzinie odbywał studia i podróże naukowe. Wiosną 1876 r. przebywał z ramienia berlińskiej Akademii Nauk w Rzymie, gdzie zajmował się archeologią, w 1878 r. udał się do Grecji, gdzie zapoznał się z wykopaliskami na najsłynniejszych stanowiskach, w 1882 r. studiował zabytki w południowej Italii i na Sycylii. Owocem tych zainteresowań

Ryc. 21. Strona tytułowa pracy W. Przybysławskiego, dedykowanej Komisji Archeologicznej Akademii Umiejętności

Fig. 21. Title page of W. Przybysławski's work dedicated to the Archaeological Commission of the Cracow Academy of Learning

i podróży były wykłady z dziedziny archeologii na Uniwersytecie Lwowskim i pojedyncze artykuły z tej dziedziny, na przykład „Henryk Schliemann i jego odkrycia naukowe”, opublikowany w 1891 r. na łamach „Biblioteki Warszawskiej”, cieszącego się dużym prestiżem polskiego miesięcznika naukowo-literackiego. Na Uniwersytecie Lwowskim L. Ćwikliński założył Gabinet Archeologiczny, na co uczelnia uzyskiwała niezbędne fundusze z Wiednia. Interesował się również krajowymi zabytkami archeologicznymi. W 1879 r. został konserwatorem c.k. Komisji Centralnej w Wiedniu dla zachowania zabytków historycznych i artystycznych w Sekcji I – przedhistorycznej w Galicji Wschodniej. W 1885 r. był

Ryc. 22. Piotr Bieńkowski (1865-1925), prof. UJ wywodzący się z Uniwersytetu Lwowskiego. Wg E. Bułandy, 1925

Fig. 22. Piotr Bieńkowski (1865-1925), professor of the Jagiellonian University, formerly of Lwów University. After E. Bulanda (1925)

jednym z organizatorów wspomnianego zjazdu archeologów polskich i ruskich we Lwowie i inicjatorem utworzenia odrębnych krajowych kół konserwatorów dla Galicji Wschodniej i Zachodniej (Finkel, Starzyński 1894, t. 2, 245-248; Ćwikliński 1891; Pilch 1933; Laszak 2004, 79 i 84).

Od prof. L. Ćwiklińskiego i z Uniwersytetu Lwowskiego wywodzi się polska archeologia klasyczna. Znaczącą rolę w jej rozwoju odegrało ukazujące się do dzisiaj czasopismo naukowe „Eos”, poświęcone naukom o kulturze antycznej, w tym archeologii, założone w 1894 r. we Lwowie przez L. Ćwiklińskiego. Jego wychowankami byli Piotr I. Bieńkowski-Łada (1865-1925) i Karol Hadaczek (1873-1914), pierwsi polscy profesorowie archeologii klasycznej. Starszy z nich, P. Bieńkowski, po ukończeniu w 1882 r. gimnazjum we Lwowie

studiował na miejscowym Uniwersytecie, gdzie w 1888 r. uzyskał stopień doktora filozofii w zakresie kultury starożytnej. Po kilkuletnich dalszych studiach w Berlinie u Th. Mommsena, jednego z najwybitniejszych profesorów historii starożytnej (w 1902 r. laureata nagrody Nobla w dziedzinie literatury), i w Wiedniu pod kierunkiem prof. Benndorfa, po pobytach stypendialnych w instytutach nie-

mieckich w Rzymie i w Atenach, Bieńkowski habilitował się w 1893 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, w 1897 r. uzyskał tam profesurę nadzwyczajną, a w 1901 r. profesurę zwyczajną (ryc. 22). W 1905 r. prof. P. Bieńkowski założył na Uniwersytecie Jagiellońskim seminarium archeologiczne z zakresu archeologii klasycznej (Bulanda 1925, 245-256; Laszak 2004, 84).

W CZASACH SZKOŁY KULTUROWO-HISTORYCZNEJ

Najwybitniejszą postacią archeologii lwowskiej i polskiej początku XX stulecia, uczonym zasłużonym także dla archeologii zachodniej Ukrainy, był Karol Hadaczek (1873-1914). W swojej pracy zawodowej potrafił on umiejętnie łączyć studia z dziedziny archeologii klasycznej i archeologii przedhistorycznej. Był pierwszym reprezentantem szkoły kulturowo-historycznej w archeologii polskiej.

Młody Hadaczek ukończył w 1893 r. gimnazjum w Stanisławowie. Jako dwudziestolatek trafił na Uniwersytet Lwowski, gdzie obok filologii klasycznej studiował historię Polski. Zainteresowanie archeologią obudziły u niego wykłady prof. L. Ćwiklińskiego oraz panujący w filologii klasycznej kierunek badań mitologii grecko-rzymskiej z szerokim wykorzystaniem zabytków archeologicznych. Taki kierunek reprezentują też pierwsze prace Hadaczka z dziedziny archeologii klasycznej⁸. L. Ćwikliński zajmował się ponadto archeologią krajową, jako konserwator zabytków sekcji przedhistorycznych, a od 1898 r. przewodniczący Koła c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej. Umożliwiło to Hadaczkowi prowadzenie pierwszych badań wykopaliskowych, z których najważniejsze, przeprowadzone w Garbarce Niesłuchowskiej, doprowadziły do odkrycia osady z piecami garncarskimi z okresu wpływów rzymskich (*Kronika czynności...* 1892, 103-120; Hadaczek 1900a, 44-59; 1900b, 71-86). Młody adept archeologii nawiązał też współpracę z Muzeum im. Dzieduszyckich.

W końcu XIX w. rodziła się w Europie Środkowej, głównie w Wiedniu i Berlinie, szkoła kulturo-

wo-historyczna. Wiedeń należał wówczas do najwspanialszych miast świata i głównych centrów rozwoju nauki i kultury w krajach cywilizacji zachodniej. Dzięki poparciu prof. L. Ćwiklińskiego Hadaczek trafił z Uniwersytetu we Lwowie do Wiednia (ryc. 23), gdzie odbył trzyletnie studia na seminarium archeologiczno-epigraficznym Uniwersytetu Wiedeńskiego, ucząc się tam pod kierunkiem E. Reischla, E. Bormanna i M. Hoernesa. W Wiedniu zapoznał się bliżej z archeologią prehistoryczną, klasyczną i egiptologią. Będzie odtąd związany mocno z tamtejszym ośrodkiem naukowym. Prehistoria wiedeńska rozwijała się głównie wokół odkryć w Hallstatt, ale także wykopalisk węgierskich i morawskich. Były one eksponowane w nowym, imponującym gmachu Muzeum Przyrodniczego. Studia wiedeńskie Hadaczka zostały uwieńczone doktoratem z filozofii uzyskanym w czerwcu 1900 r. W tym czasie jego lwowski mistrz zostaje posłem do wiedeńskiej Rady Państwa. W latach 1901-1903 Hadaczek, zapewne z jego poparciem, otrzymuje stypendium na trzyletnią podróż naukową i udział w wykopaliskach w Grecji, Włoszech i Niemczech, gdzie styka się z poglądami G. Kossinny (1858-1931). W 1903 r. ukazuje się w Wiedniu jego najważniejsza praca z dziedziny archeologii klasycznej, poświęcona złotnictwu starożytnemu (Hadaczek 1903). Tegoż roku K. Hadaczek habilituje się na Uniwersytecie Lwowskim i dzięki poparciu L. Ćwiklińskiego uzyskuje na macierzystej uczelni płatną docenturę.

Przed utworzeniem we Lwowie katedry archeologii tematyka początków ludzkości i epoki kamienia pojawiała się w wykładach i publicznych wystąpieniach naukowych Benedykta Dybowskiego, badacza flory i fauny Bajkału, profesora Uniwersytetu Lwowskiego, wielkiego zwolennika teorii ewolucji

⁸ Antoniewicz 1917; Pilecki 1961; Kostrzewski 1949, 94-97; Abramowicz 1991, 83-84; Bulik 2005.

Ryc. 23. Karol Hadaczek (1873-1914) w okresie studiów w Wiedniu. Fotografia z indeksu. Z Archiwum Austriackiej Akademii Nauk w Wiedniu

Fig. 23. Karol Hadaczek (1873-1914) at the time of his studies in Vienna. Photograph from his course record book. From the Archive of the Austrian Academy of Sciences in Vienna

K. Darwina i poglądu o trzeciorzędowym rodowdzie człowieka (ryc. 24).

Wybiegnijmy w tym miejscu na chwilę do okresu po II wojnie światowej. Postać B. Dybowskiego, wybitnego uczonego polskiego, powstańca 1863 r. skazanego na 12 lat katorgi na Syberii, to jednocześnie charakterystyczny przykład manipulacji w złożonych sprawach historyczno-narodowościowych we Lwowie w okresie Ukraińskiej SRR. Nagrobek uczonego na cmentarzu Łyczakowskim, w kwatery powstańców 1863 r. z pierwotnym polskim napisem: „Śp. Benedykt Dybowski, człowiek wielkiego serca i niezłomnego ducha, uczestnik Powstania 1863 r., wygnaniec i badacz Syberii, prof. Uniw. J.K., ur. 30 IV 1833 zm. 31 I 1930. Cześć jego pamięci” został po 1957 r. zmieniony na nowy nagrobek z napisem cyrylicą treści: „Zoolog Benedikt Di-

Ryc. 24. Strona tytułowa opublikowanego wykładu B. Dybowskiego, wygłoszonego we Lwowie w piątek, 19 lutego 1904 r., z odrębną dedykacją jego autora. Ze zbiorów J. Lecha

Fig. 24. Title page of the published version of B. Dybowski's lecture given in Lwów on Friday, 19th Feb. 1904, with the author's handwritten dedication. From the collection of J. Lech

bovs'kij 1833 – 1930” (Nicieja 1989, 304, 305), do którego po roku 1989 r. dodano znacznie mniejszy napis polski: „Zoolog Benedykt Dybowski” (ryc. 25). W tych drobnych faktach zawarty jest paradoks napięć narodowościowych Lwowa. Nawet w okresie stalinowskim, gdy po II wojnie światowej: „Tak zwany patriotyzm sowiecki – nieodróżnialny od rosyjskiego szowinizmu – przybrał postać urzędowego obłędu”, polski napis pozostał nienaruszony, a *Bolszaja Sowieckaja Encyklopedia*, uważana za „...bezprzykładny monument tej półhumorystycznej i półmakabrycznej megalomanii” (Kołakowski 1988, 905), informowała, że B. Dybowski to *poliskij zoo-*

Ryc. 25. Lwów, Ukraina. Grób Benedykta Dybowskiego na cmentarzu Łyczakowskim. Stan z końca listopada 2005 r. Fot. J. Partyka

Fig. 25. Lviv, Ukraine. Grave of Benedykt Dybowski in the Łyczakowski cemetery. November 2005. Photo J. Partyka

log, odnotowując nawet jego udział w powstaniu styczniowym (*Dybóvskij...* 1952). Polski nagrobek usunięto, a napis zmieniono po XX Zjeździe KPZR i destalinizacji, dopiero wówczas starając się zatrzeć przynależność narodową uczonego z Uniwersytetu Lwowskiego. Był to jeden z przejawów tej „polityki historycznej” w ukraińsko-polskich związkach, który można racjonalnie wyjaśniać, ale trudno akceptować.

W 1905 r. Karol Hadaczek otrzymał jako profesor nadzwyczajny katedrę archeologii lwowskiego Uniwersytetu (por. ryc. 14 w artykule N. Bulyk). Lwów, stolica Galicji, przez Polaków był wówczas uważany za stolicę Polski, a jego ówczesną potęgę społeczną, gospodarczą i naukową w społeczeństwie polskim do dzisiaj obrazuje wspomniany cmentarz Łyczakowski, wyjątkowy w porównaniu z innymi

historycznymi nekropoliarnymi na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej (Czekanowski 1958, 28; Nicieja 1989, 5). Obejmując katedrę w tym mieście, Hadaczek miał 32 lata. Był młodym i najlepiej wykształconym archeologiem na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, o szerokich zainteresowaniach i horyzontach naukowych. Świadczą o tym przeprowadzone latem tego samego roku badania wykopaliskowe na cmentarzysku ciałopalnym w Gaci, w ordynacji przevorskiej księcia Andrzeja Lubomirskiego – także konserwatora zabytków przedhistorycznych Galicji Wschodniej. Hadaczek wyeksplorował tam starannie 68 grobów męskich, 49 żeńskich i 63 nieoznaczonych co do płci zmarłych. Publikację wyników badań ogłosił w 1909 r., posługując się w niej, jako pierwszy z archeologów polskich, kategorią kultury archeologicznej (Hadaczek 1909a, 16-21; por. 1912a, 4 i 8; Lech 1997-1998, 48; 2000, 162-163). Cmentarzysko datował na II-III wiek po Chr. Wiązał je ze szczepami germańskimi i w ślad za Kossinną był przekonany, iż zamieszkiwały tu one od dawna. Na podstawie analizy archeologicznej uważał, że:

„...nie ma w epoce cesarstwa rzymskiego miejsca na tym obszarze dla Słowian; (...)”

i dlatego:

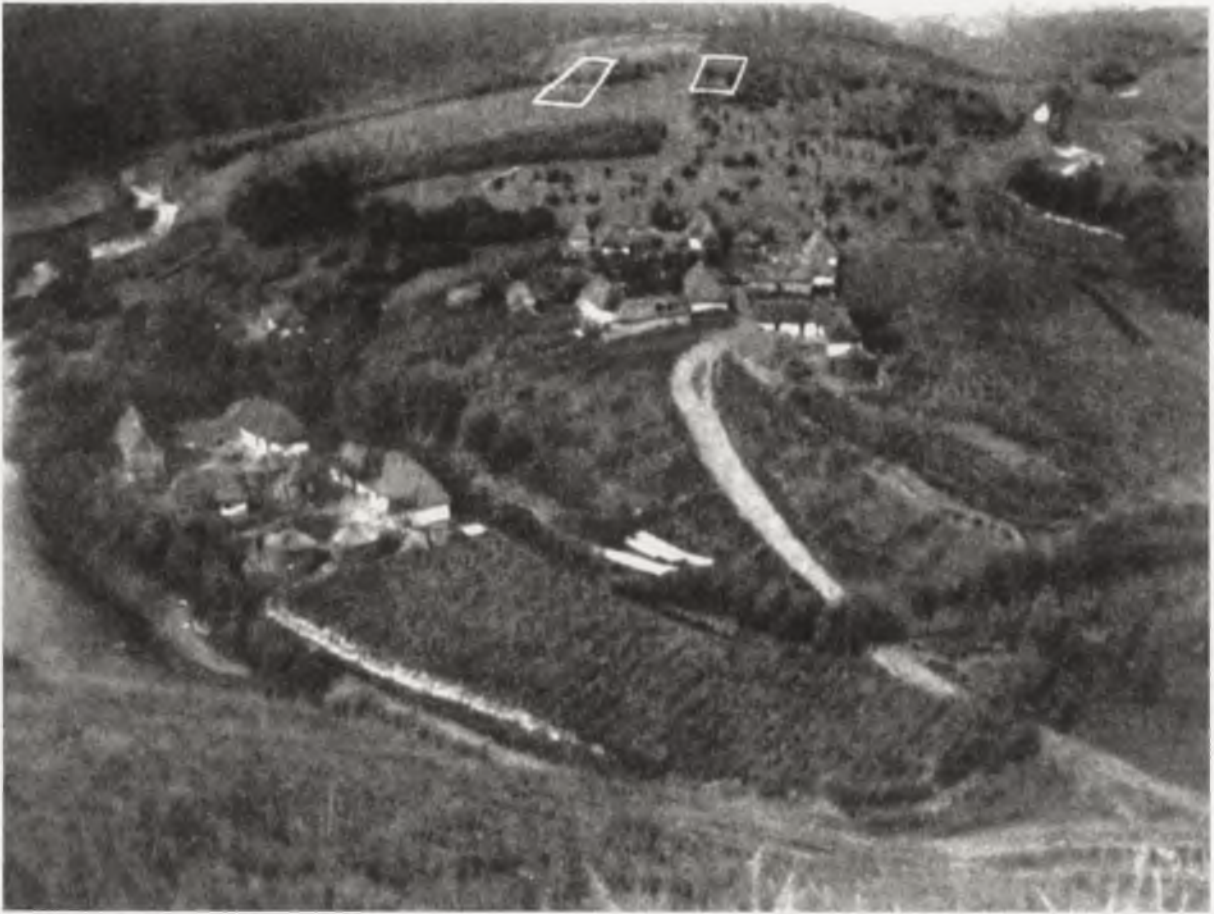
„...należy raczej przyjąć, że siedziby Słowian zaczęły się dalej na wschodzie od linii Bugu i ciągnęły się środkiem Europy w pewnym oddaleniu od Morza Bałtyckiego i Czarnego, może aż po Ural” (Hadaczek 1909a, 20; por. 1909b).

Ostatnie dekady XIX stulecia i pierwsze wieku XX były okresem zadomowienia się w naukach o przeszłości radykalnych nacjonalizmów, z głębokim przekonaniem:

„...że jedyną prawowitą historią jest historia narodowa, albowiem podział na współplemieńców i obcych jest tak głęboki, że pierwsi nie mają z drugimi nic wspólnego...”

i w konsekwencji:

„Treścią historii jest walka narodów o panowanie nad innymi narodami, a jedyną perspektywą, z jakiej należy ujmować przeszłość, jest perspektywa narodu, którego historyk jest członkiem i którego winien być nieustępliwym orędownikiem” (Pomian 2002, 13).

Ryc. 26. Koszylowce koło Zaleszczyk (Ukraina). Widok na stanowisko archeologiczne w czasie badań K. Hadaczka w latach 1908-1912. Wg K. Hadaczka (1914a)

Fig. 26. Koszylowce koło Zaleszczyki (Ukraine). View of the archaeological site at the time K. Hadaczek was excavating in the years 1908-1912. After K. Hadaczek (1914a)

Takie przekonanie żywili starsi koledzy K. Hadaczka, cieszący się autorytetem w środowisku polskiej archeologii – E. Majewski (1858-1922) i W. Demetrykiewicz (1859-1937). Nic dziwnego, że poglądy młodego profesora na stosunki etniczne panujące na ziemiach polskich w początkach nowej ery wywołały ich sprzeciw i kierowane pod jego adresem zarzuty o „filogermańskość” i propagowanie „doktryny Kossinny o ekspansji Germanów daleko ku wschodowi”. Poglądów Hadaczka bronili jednak niektórzy polscy historycy (Wrońska 1986, 170-171; Lech 1996, 53-57; 1997-1998, 33-34; Leligdowicz 1999, 177-182).

Wspomniane spory prehistoryków i historyków dotyczące pochodzenia i pierwotnych siedzib Słowian nabierały w tym okresie coraz większego znaczenia politycznego i ciężaru ideologicznego, których wyrazem w archeologii obok poglądów G. Kossinny, była ich krytyka przeprowadzona na

łamach warszawskiego rocznika „Światowit” przez jego redaktora E. Majewskiego⁹. Lwów i Galicja Wschodnia były w tym okresie areną radykalizacji polskich i ukraińskich nastrojów nacjonalistycznych. Proces ten nakładał się na walkę chłopskich i robotniczych ugrupowań politycznych o demokratyzację ustroju społeczno-politycznego Galicji (Buszko 2000, 194-208 i 257-266; Hrycak 2000, 96-100). Właśnie we Lwowie ukazały się drukiem dwie ważne książki Romana Dmowskiego (1864-1939), przywódcy polskiej Narodowej Demokracji, ugrupowania politycznego silnie nacjonalistycznego, przeciwnika politycznego socjalistów i dążeń J. Piłsudskiego (Dmowski 1907; 1908; por. Buszko 2000, 267-

⁹ Kossinna 1902; Majewski 1905; por. Twardecka 1977, 399-420; Lech 1996, 52-57; Leligdowicz 1999; Piotrowska 2004a, 95-100.

Ryc. 27. Strona tytułowa książki K. Hadaczka, poświęconej wynikom badań w Koszyłowcach

Fig. 27. Title page of K. Hadaczek's book devoted to the excavations at Koszyłowce

Ryc. 28. Włodzimierz Antoniewicz (1893-1973) w młodości. Wg B. Stolpiak

Fig. 28. Włodzimierz Antoniewicz (1893-1973) when he was young. After B. Stolpiak

271; Pisuliński 2004, 31-43). Wydaje się, iż K. Hadaczek trzymał się z dala od polityki i sporów narodowościowych, co nie uchroniło go od wspomnianych wyrazów niechęci, w których obok przyczyn naukowych można widzieć źródła pokoleniowo-polityczne.

W prowadzonych równolegle studiach z dziedziny archeologii klasycznej K. Hadaczek koncentrował się na rzeźbie i malarstwie starożytnej Grecji. Część z nich miała złożyć się na planowaną, a nigdy nieukończoną monografię poświęconą Fidiaszowi (Hadaczek 1908, 51-76; 1911; 1912b, 175-197). Po śmierci W. Przybysławskiego K. Hadaczek objął jego okręg konserwatorski. W 1909 r. został

profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Lwowskiego. Odnosząc się krytycznie do wcześniejszych badań „...oryginalnej kultury neolitycznej południowo-wschodniej Europy”, podjął w latach 1908-1912 badania wykopaliskowe nowoodkrytej osady trypolskiej w Koszyłowcach (ryc. 26 i 27), w pobliżu Zaleszczyk na Podolu (Hadaczek 1914a, 5-7; 1914b). Ponadto w latach 1911-1912 uczestniczył w austriackiej ekspedycji do Egiptu, kierowanej przez Hermana Junkera. U K. Hadaczka rozpoczęli studia archeologii znakomici w przyszłości przedstawiciele polskiej nauki i kultury – W. Antoniewicz (ryc. 28), w okresie II Rzeczypospolitej profesor Uniwersytetu Warszawskiego i rektor tej uczelni w latach 1936-1939, R. Jakimowicz (1889-1951), dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w latach 1929-1939 (Stolpiak 1984, 35), J. Parandowski (1895-1978) – w przyszłości wybitny pisarz i popularyzator kultury antycznej, prezes polskiej sekcji Pen Clubu oraz W. Hrebieniak (1892-1915), dobrze zapowiadający się ukraiński archeolog poległy pod Haliczem (Sitnik 2005, 15). Pierwsza wojna światowa zastała K. Hadaczka we Lwowie. Ciężka oku-

Ryc. 29. Okładka książki B. Janusza, wydanej we Lwowie w 1913 r.

Fig. 29. Cover of book by B. Janusz, published in Lwów in 1913

pacja rosyjska miasta doprowadziła go do kryzysu zakończonym samobójstwem. Według przebywającego wówczas we Lwowie B. Janusza:

„Ś.p. Hadaczek, pod wpływem ogromnego rozstroju nerwowego, spowodowanego pesymistycznym zapatrywaniem się na ciężką w istocie sytuację naszą w zimie, targnął się na młode swe jeszcze życie i dnia 19. grudnia 1914 r. przeniósł się do wieczności. Śmierć jego niespodziewana sprawiła ogromne wrażenie w całym mieście i żal też wielki towarzyszył mu do grobu na cmentarzu Łyczakowski, gdzie spoczął w południe dnia 21 grudnia” (Janusz 1915, 184-185; por. Hrycak 2000, 119-121).

Wiele lat później, uzupełniając naszą wiedzę o tym tragicznym wydarzeniu, Józef Kostrzewski wspominał:

Ryc. 30. Marian Himner (1887-1916) – badacz neolitu Ukrainy

Fig. 30. Marian Himner (1887-1916) – researcher of the Ukrainian Neolithic Age

„...prof. Karola Hadaczka, który po zajęciu Lwowa przez Rosjan, zgnębiony swą chorobą i pozbawiony środków do życia, popełnił samobójstwo” (Kostrzewski 1970, 101).

Grobu Karola Hadaczka na cmentarzu Łyczakowskim nie udało się dotąd odnaleźć. Zachodzi poważna obawa, że już nie istnieje. Jego miejsca należy szukać w księgach cmentarnych, prowadzonych w czasach austriackich z „wielką pedanterią” (Nicieja 1989, 12), co być może nie uległo zmianie w czasie krótkiej okupacji rosyjskiej.

B. Janusz to interesująca postać polsko-ukraińskiego pogranicza etnicznego i kulturowego we Lwowie (Piotrowska 2006). Badacz, krajoznawca, dziennikarz, zainteresowany prehistorią, ale nie mniej kulturą historycznego, wieloetnicznego Lwowa i wschodniej Galicji. Był Ukraińcem, związanym silnymi więzami z kulturą polską, o dużych zasługach w popularyzacji archeologii, w badaniach

Ryc. 31. Popudnia, d. pow. Humań (Ukraina). Gliniany model chaty kultury trypolskiej. Wg M. Himnera (1933)

Fig. 31. Popudnia, former Humań dist. (Ukraine). Clay model of a Tripolye culture hut. After M. Himner (1933)

Ryc. 32. Leon Kozłowski (1892-1944) - ułan z I Brygady Legionów Józefa Piłsudskiego w 1915 r. Ze zbiorów dr. T. Kozłowskiego z Krakowa

Fig. 32. Leon Kozłowski (1892-1944) – ułan of the First Brigade of Józef Piłsudski's Legions in 1915. From the collection of Dr T. Kozłowski from Cracow

i ochronie zabytków archeologicznych, etnograficznych i historycznych tych ziem (ryc. 29).

Na początku XX wieku, w okresie przed I wojną światową, stanowiskami trypolskimi w rosyjskiej części Ukrainy zainteresował się Erazm Majewski, zamożny warszawski prehistoryk, twórca rocznika „Światowit” i pierwszego muzeum prehistorycznego w Warszawie (Wrońska 1986, 22-61; Abramowicz 1991, 93-95; Kozłowski, Lech (red.) 1996; Lech 1996). Majewski sfinansował badania Mariana Himnera (ryc. 30) w Pieniążkowej i Popudni, pow. Humań. Himner dokonał tam interesujących odkryć, które wzbogaciły Muzeum Majewskiego o ceramikę trypolską (Himner 1933). Największym odkryciem stał się gliniany model chaty (ryc. 31), który opublikowany przez Majewskiego w Paryżu wszedł do literatury europejskiej (Majewski 1913, 226-235; Childe 1968, 138).

Wybuch pierwszej wojny światowej i śmierć prof. K. Hadaczka zakończyły pierwszy okres w historii archeologii na Uniwersytecie we Lwowie. Władze Uniwersytetu nie zapomniały już o tej nowej dyscyplinie nauki i przystąpiły do poszukiwań następcy zmarłego profesora. W ich wyniku w 1916 r. została utworzona katedra archeologii klasycznej dla Edmunda Bulandy (1886-1951).

E. Bulanda pochodził z Krakowa, gdzie studiował pod kierunkiem P. Bieńkowskiego, uzyskując w 1908 r. stopień doktora. Następnie pogłębiał swoją

Ryc. 33. Dr Józef Kostrzewski (1885-1969).
Wg J. Kaczmarek (2004)

Fig. 33. Dr Józef Kostrzewski (1885-1969).
After J. Kaczmarek (2004)

wiedzę na Uniwersytecie Wiedeńskim, w Rzymie i w Atenach; pracował w Muzeum Krajowym w Sarajewie i w prestiżowym Niemieckim Instytucie Archeologicznym w Rzymie, uczestniczył w wykopaliskach Austriackiego Instytutu Archeologicznego w Efezie. Habilitował się w 1913 r. w zakresie archeologii klasycznej (Majewski 1984, 165). Nic dziwnego, że otrzymał profesurę nadzwyczajną Uniwersytetu Lwowskiego w wieku 30 lat, a w cztery lata później profesurę zwyczajną. Gdy E. Bulanda rozpoczął działalność we Lwowie, Leon Kozłowski (ryc. 32), przyszły profesor prehistorii na lwowskiej wszechnicy, walczył, działał w polskiej konspiracji niepodległościowej i przygotowywał pracę

doktorską na Uniwersytecie w Tybindze (Kozłowski 2005, 25-30; Lech, Piotrowska 2006, 172-180).

Obsadziwszy katedrę archeologii klasycznej Uniwersytet Lwowski poszukiwał następcy prof. K. Hadaczka w dziedzinie prehistorii. Wybór padł na dr. Józefa Kostrzewskiego (ryc. 33) z Poznania, który w 1914 r. doktoryzował się na Uniwersytecie w Berlinie, jako uczeń G. Kossinny. Kostrzewski przyjął propozycję i w związku z tym przyjechał w lutym 1918 r. do Lwowa, gdzie 19 lutego 1918 r. habilitował się z prehistorii u profesorów E. Bulandy, Jana Czekanowskiego (1882-1965) – antropologa i etnografa, oraz najstarszego w tym gronie Józefa Siemiradzkiego (1858-1933) – geologa i paleontologa. W przewodzie habilitacyjnym uczestniczył jako dziekan wybitny geograf z Uniwersytetu Lwowskiego – prof. Eugeniusz Romer (1871-1954). Wśród trzech przedstawionych Kostrzewskiemu tematów wykładu habilitacyjnego kandydat wybrał „Główne zagadnienia pradziejów Wielkopolski”, zgodny z tematem wydanej wcześniej jego książki (Kostrzewski 1914). Do objęcia katedry przez Kostrzewskiego jednak nie doszło. Bałagan w rozpadającej się monarchii austro-węgierskiej i polsko-ukraińskie walki o Lwów sprawiły, że zatwierdzenie habilitacji przez ministerstwo w Wiedniu, wysłane do Lwowa jesienią 1918 r., adresat otrzymał w Poznaniu dopiero wiosną 1919 r. Wtedy zdecydował się jednak związać z tworzonym właśnie w stolicy Wielkopolski nowym uniwersytetem. Można przypuszczać, iż polsko-ukraiński konflikt narodowościowy i niedawne bratobójcze walki o Lwów zniechęciły spokojnego Wielkopolanina do zmiany miejsca pracy i zamieszkania, mimo znakomitej renomy Uniwersytetu Lwowskiego. Pamiątką po kontaktach ze Lwowem pozostał tytuł założonego przez J. Kostrzewskiego w 1919 r. czasopisma archeologicznego, nawiązujący do nieukazującego się od dawna, lwowskiego „Przeglądu Archeologicznego” (Kostrzewski 1970, 103 i 117; Hrycak 2000, 140-147).

W II RZECZPOSPOLITEJ

W wyniku I wojny światowej odrodziło się państwo polskie. Procesowi temu towarzyszyła polsko-ukraińska wojna na terenach Galicji Wschodniej, gdzie wraz z rozpadem Austro-Węgier społeczność

ukraińskie utworzyło Ukraińską Armię Galicyjską i podjęło próbę budowy własnego państwa – Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Walki rozpoczęło zajęcie Lwowa przez wojska ukraińskie

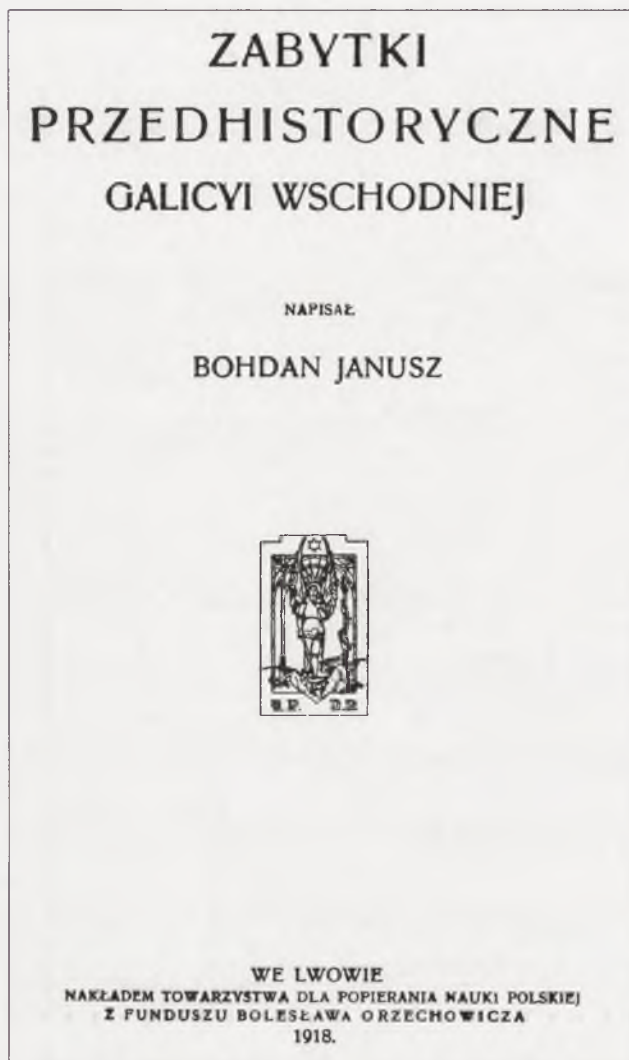
Ryc. 34. Rzeczpospolita Polska (II Rzeczpospolita) w granicach ustalonych ostatecznie w 1922 r. Wg. N. Daviesa (2004)

Fig. 34. The Second Republic of Poland within the borders finally settled in 1922. After N. Davies (2004)

w nocy z 31 X na 1 XI 1918 r. Trwały one przez osiem miesięcy przy nieprzejednanej postawie obu stron konfliktu, co rzutowało bardzo mocno na polsko-ukraińskie stosunki w II Rzeczypospolitej oraz w czasie II wojny światowej. Mimo wielu kwestii spornych, polscy i ukraińscy historycy zgadzają się na ogół, że:

„Ówczesna wojna między naszymi narodami – przy niemożności porozumienia się, a więc pokojowego uregulowania granic – przebiegała z reguły zgodnie z normami prawa międzynarodowego. Straty łączne szacuje się zgodnie na ok. 25 tysięcy osób” (Polska – Ukraina... 2003, 12; Pisuliński 2004, 63-151; por. jednak Hrycak 2000, 145).

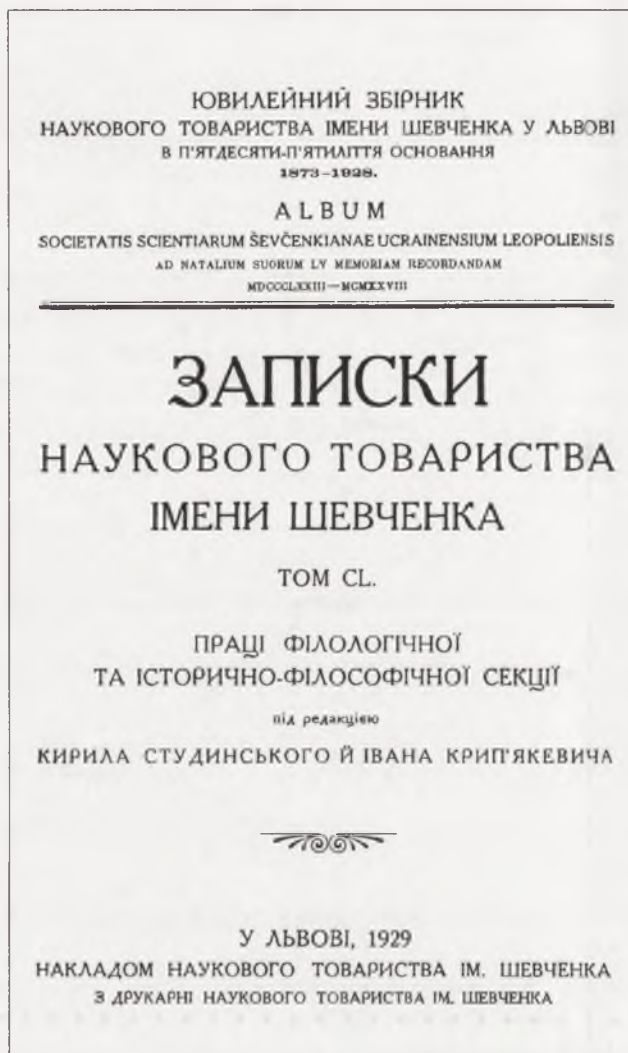
J. Piłsudski brał pod uwagę uznanie niepodległości Ukrainy, ale bez Galicji Wschodniej i Wołynia. W 1920 r. zawiązał sojusz z atamanem Semem Petlurą, a polska dyplomacja czyniła próby pozyskania poparcia mocarstw i zachodnich sąsiadów Rosji dla państwowości ukraińskiej (Hrycak 2000, 142; Pisuliński 2004, 227-253). Nadzieje na niepodległą Ukrainę zostały ostatecznie przekreślone postanowieniami traktatu ryskiego z Rosją Radziecką z 1922 r. Traktat ten ustalił granice Rzeczypospolitej (ryc. 34). W jej składzie pozostała zachodnia Ukraina z województwami lwowskim, tarnopolskim i stanisławowskim (dawna Galicja Wschodnia) oraz województwem wołyńskim, obejmującym

Ryc. 35. Książka B. Janusza wydana we Lwowie w 1918 r. nakładem Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej

Fig. 35. B. Janusz's book, published in Lwów in 1918 by the Society for the Support of Polish Science

ziemie włączone w wyniku rozbiorów Rzeczypospolitej w skład Cesarstwa Rosyjskiego. Odrodzona Polska była nadal, jak 125 lat wcześniej, państwem wielonarodowym i wielowyznaniowym, ale na początku XX stulecia znaczyło to zupełnie coś innego niż w wieku XVIII. Interesy i dążenia znaczących ugrupowań odrębnych wspólnot narodowych państwa polskiego były sprzeczne z polityką tego państwa. Nowej, powojennej przynależności państwowej nie akceptowała znaczna (większa?) część mniejszości ukraińskiej z dawnej Galicji Wschodniej, która wraz z rozpadem Austro-Węgier podjęła wspomnianą próbę budowy własnego państwa, a po jej upadku nie zrezygnowała z dążeń do usamodziel-

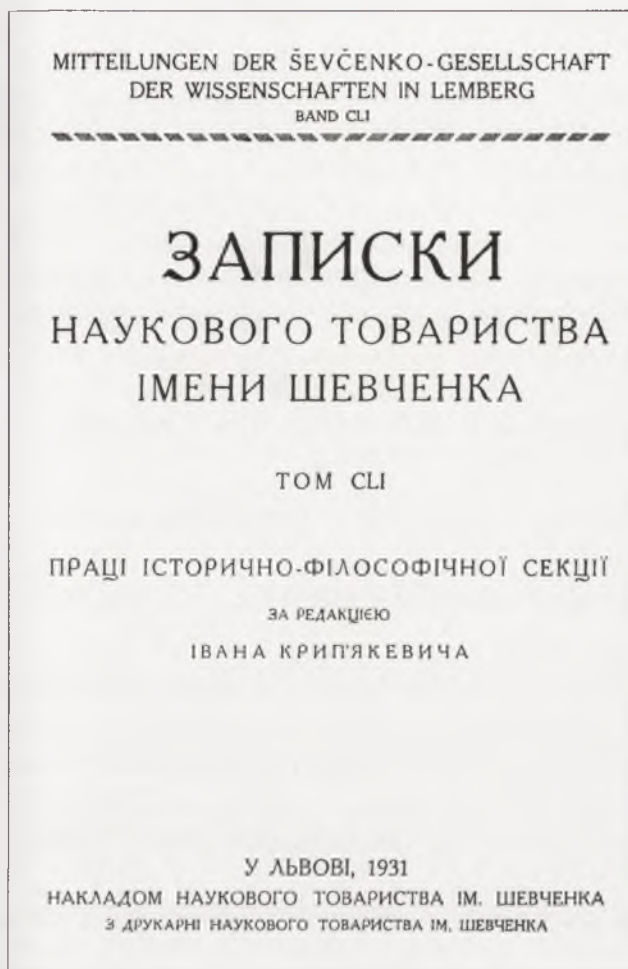

Ryc. 36. Strona tytułowa organu ukraińskiego Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki – t. 150: 1929 z łacińską wersją tytułu

Fig. 36. Title page of the organ of the Ukrainian Shevchenko Scientific Society – vol. 150:1929 with the Latin version of the title

nienia się, a przynajmniej do uzyskania możliwie szerokiej autonomii narodowej wraz z ukraińskimi uczelniami wyższymi, w tym z ukraińskim uniwersytetem. Rodziło to ostre konflikty, gdy: „Orientacja polityczna kręgów rządzących była bezwstydnie nacjonalistyczna. ‘Polskość’ stała się podstawą definicji szacownego obywatela” (Davies 1991, 506). Mimo tych napięć część zamieszkujących II Rzeczpospolitą Ukraińców czuła się związana z kulturą polską od czasów panowania Habsburgów, jak wspomniany B. Janusz (ryc. 35).

Społeczeństwo ukraińskie w Małopolsce Wschodniej było dobrze zorganizowane. Większość

Ryc. 37. Strona tytułowa organu ukraińskiego Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki – t. 151: 1931 z niemiecką wersją tytułu

Fig. 37. Title page of the organ of the Ukrainian Shevchenko Scientific Society – vol. 151: 1931 with the German version of the title

jego instytucji powstała jeszcze w Galicji, w końcu XIX i na początku XX stulecia. W dziedzinie nauki najważniejszą rolę odgrywało Ukraińskie Towarzystwo Naukowe im. T. Szewczenki we Lwowie, dysponujące muzeum, biblioteką, własnym wydawnictwem i drukarnią. Organem Towarzystwa były „Zapiski Naukovogo Tovaristva imeni Ševčenko” (ryc. 36). Niemiecka wersja tytułu wydawnictwa i niemieckie streszczenia podkreślały w latach trzydziestych nie tylko nawiązywanie do języka panującego w monarchii austro-węgierskiej, ale także sygnalizowały proniemiecką orientację dążącej do niepodległości części mniejszości ukraińskiej (ryc. 37). Inną ważną instytucją tej wspólnoty było ukraińskie Mu-

zeum Narodowe im. T. Szewczenki, wspierane przez Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Narodowego im. T. Szewczenki we Lwowie, zrzeszające 440 członków. Towarzystwo to organizowało między innymi badania wykopaliskowe w ruinach zamków w Kryłowie i Bełzie oraz na innych stanowiskach ważnych dla podbudowy ukraińskiej świadomości narodowej (Iwanicki 1975, 108, 109).

Na terenach Małopolski Wschodniej i Wołynia lokalne wspólnoty z dominacją społeczników polskich, działających w autonomicznych Podolskim Towarzystwie Krajoznawczo-Turystycznym i Wołyńskim Towarzystwie Krajoznawczym oraz w ogólnokrajowym Polskim Towarzystwie Krajoznawczym, organizowały muzea krajoznawcze w miejscach wywiezionych do Rosji lub zniszczonych w czasie działań wojennych i rewolucji, a często zupełnie nowe. Placówki takie, gromadzące również zabytki archeologiczne, niekiedy w osobnych działach, istniały w Dubnie, Tarnopolu, Łucku, Ostrogu nad Horyniem, Równem, Samborze, Tarnopolu i Zaleszczykach (Szymański 1990, 24 i 39-90). Stosunkowo najwięcej wiadomo o krajoznawczym Muzeum Wołyńskim w Łucku, któremu początek dała Wystawa Wołyńska z września 1928 r. Otwarcia pierwszej wystawy w tym muzeum dokonał prezydent Rzeczypospolitej prof. Ignacy Mościcki w dniu 16 czerwca 1929 r. W zarządzie tej placówki działał delegat PMA profesor gimnazjalny Jakub Hoffman, a w organizacji zbiorów i ekspozycji korzystano z pomocy takich rzeczoznawców jak Roman Jakimowicz i Ludwik Sawicki – w dziedzinie archeologii oraz Kazimierz Moszyński w dziedzinie etnografii. Obowiązki kustosa w krajoznawczym Muzeum Wołyńskim w Łucku pełnił zastępczo Aleksander Prusiewicz, wcześniej referent ochrony zabytków w Urzędzie Wojewódzkim oraz inspektor przemysłu rzemieślniczego, którego depozyt, głównie w dziale etnografii wzbogacił zbiory placówki (Szymański 1990, 56-58).

W II Rzeczypospolitej Polacy stanowili 65-69% ogółu ludności, a Ukraińcy byli najliczniejszą mniejszością narodową – około 15-16% ogółu ludności. W województwie wołyńskim przeważali czterokrotnie nad ludnością polską, a w województwie stanisławowskim trzykrotnie. Niewiele ustępowali Polakom w województwie tarnopolskim. W województwie lwowskim Ukraińców było o 20% mniej niż Polaków, ale zaznaczyć trzeba, iż województwo to obejmowało na zachodzie Rzeszów, a na północnym

zachodzie ujście Sanu do Wisły¹⁰. Uniwersytet Lwowski noszący wcześniej imię Franciszka I, cesarza Austrii, stryja cesarza Franciszka Józefa, otrzymał w odrodzonej Polsce, w 1919 r., imię swojego założyciela, króla Jana Kazimierza i określany był skrótem UJK.

Ziemie wchodzące wcześniej w skład Austro-Węgier były w dziedzinie nauki, w tym archeologii, najlepiej rozwiniętymi w odrodzonej Rzeczypospolitej. Dzięki poważnemu dorobkowi naukowemu, funkcjonującym strukturom instytucjonalnym towarzystw naukowych, muzeów, obu uniwersytetów oraz konserwatorskim w Krakowie i Lwowie, Boh-

dan Janusz, wspominany lwowski prehistoryk, dziennikarz i krajoznawca mógł na progu II Rzeczypospolitej bez żadnej przesady napisać, iż: „...Galicya kroczy na czele działalności w dziedzinie prehistorii w całej Polsce” (Janusz 1919, 32; por. Piotrowska 2006). Dla historyka archeologii w Polsce na początku XXI stulecia otwarte pozostaje pytanie, w jakim stopniu w działalności tej uczestniczyli Ukraińcy, obywatele państwa polskiego i w jakim stopniu archeologia służyła ideologicznej podbudowie ukraińskiej tożsamości narodowej na dotychczasowych terenach Galicji Wschodniej, a w jakiej polskiej.

ARCHEOLOGIA W UNIWERSYTECIE JANA KAZIMIERZA

Uniwersytet Lwowski poszukiwał nadal kandydata do objęcia katedry prehistorii. Sprawa nie była prosta, bowiem archeologów mogących spełnić konieczne warunki było niewielu i niemal wszyscy byli zatrudnieni. Propozycję przyjął Leon Kozłowski, który habilitował się w maju 1920 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim, a następnie kilka miesięcy spędził w wojsku w związku z wojną polsko-bolszewicką i zagrożeniem Warszawy przez Armię Czerwoną. We wniosku uczelni skierowanym do Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego o mianowanie dr. L. Kozłowskiego profesorem Uniwersytetu Jana Kazimierza, napisano między innymi:

„Dotychczasowa działalność naukowa dra Leona Kozłowskiego, jego wszechstronna znajomość pradziejów, samodzielny sąd połączony z bystrą obserwacją dają wielką gwarancję, że w zupełności odpowie włożonym zadaniom” (Kozłowski 2005, 31-33).

Kandydat nominację na profesora prehistorii lwowskiej uczelni Jana Kazimierza otrzymał w marcu 1921 r. (Kozłowski 2005, 19-79; Lech, Piotrowska 2006). Miał 28 lat – jeszcze mniej niż Hadaczek i Bulanda, gdy obejmowali swoje katedry! Z perspektywy lat można stwierdzić, iż pokładane w nim

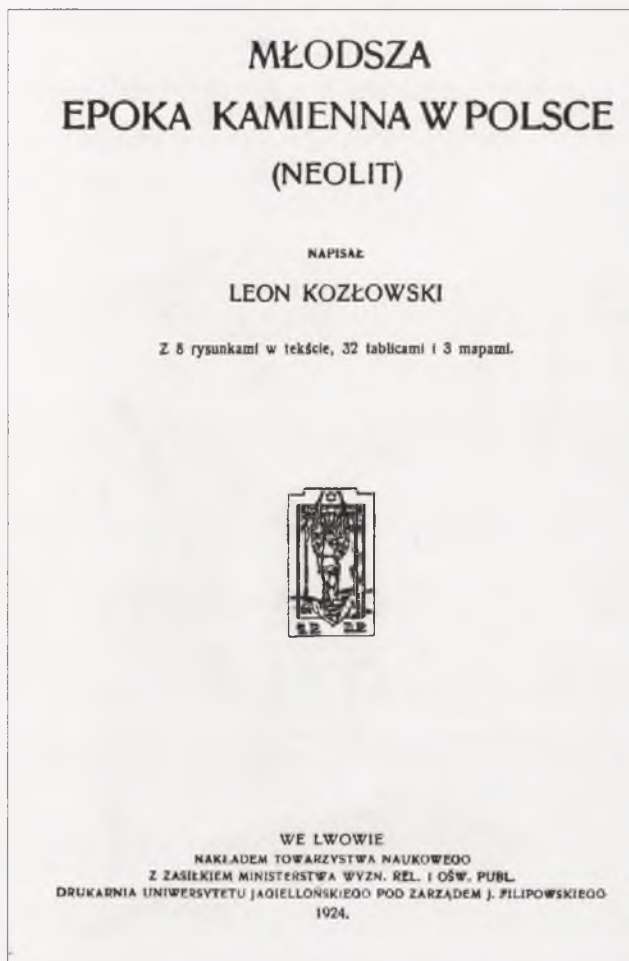
przez Uniwersytet nadzieje spełnił (Bilas 2004). Charakterystykę Kozłowskiego z pierwszych lat pracy we Lwowie pozostawił Kazimierz Michałowski (1901-1981), jego młodszy kolega, absolwent i doktor z UJK, w dziedzinie archeologii uczeń E. Bulandy:

„Niekiedy też wpadał do mnie młody profesor prehistorii Leon Kozłowski. Wypalał zawsze masę papierosów w cygarnicze, głośno śmiał się i pełen był pomysłów naukowych. Coraz przynosił mi odbitkę jakiejś swojej nowej rozprawy, pisał bowiem wówczas i drukował bardzo wiele. Był niewątpliwie dobrym fachowcem, inni profesorowie oceniali wysoko jego zdolności” (Michałowski 1986, 54).

W 1923 r. odwiedził Lwów rówieśnik Kozłowskiego Gordon Childe, wtedy początkujący prehistoryk z Anglii, zainteresowany w tym okresie między innymi kulturą trypolską. Udał się z L. Kozłowskim na badania do Koszyłowic, które zapoczątkowały przyjaźń obu archeologów trwającą przez następne kilka lat. Studia Kozłowskiego nad rozumieniem kultury archeologicznej i jej pierwsze definicje wywarły wpływ na definicję kultury archeologicznej G. Childe’a. W 1926 r. Kozłowski badał osadę w Niezwiskach na Podolu. W pracach tych uczestniczyli inni angielscy archeolodzy – R.W. Hutchinson i J.P. Preston (Lech 1997-1998, 41-42 i 48-51; 1999, 26-32; 2000, 171-173; 2002b, 212-217).

Leon Kozłowski pracował bardzo intensywnie. Już w 1922 r. wydał pierwszą w historii archeologii polskiej próbę syntezy epoki paleolitu, przygotował

¹⁰ Iwanicki 1975, 26-28; Abramowicz 1999, 105-138; Lech 1997-1998, 35-56; Hrycak 2000, 188-198; Brzoza 2001, 51-53; *Polska – Ukraina...* 2003, 12-19; Davies 1991, 506-513; 2004, 197-199.

Ryc. 38. Strona tytułowa jednej z najważniejszych książek L. Kozłowskiego (Lwów 1925)

Fig. 38. Title page of one of L. Kozłowski's most important books (Lwów 1925)

do druku swoją pracę doktorską z Uniwersytetu w Tübingen, w wydawanym we Lwowie roczniku „Lud” opublikował artykuł poświęcony aktualnym problemom teoretycznym prehistorii z wspomnianymi definicjami kultury archeologicznej, napisał pierwszą syntezę neolitu na ziemiach polskich opartą na koncepcji kultur archeologicznych (ryc. 38); potem przyszły kolejne prace (1922a; 1922b, 17-28; 1923a; 1924; 1926; 1928; 1930). Badania wykopaliskowe L. Kozłowskiego w okresie lwowskim i innych pracowników jego Zakładu z UJK omówiła niedawno N. Biłas (2004). Po zamachu stanu dokonanym w maju 1926 r. przez marszałka Józefa Piłsudskiego, jego politycznego mentora, L. Kozłowski zaangażował się w politykę. W 1928 r. został posłem do Sejmu Rzeczypospolitej, a w 1930 r. ministrem reform rolnych w rządzie premiera Walerego Sławka. Ograniczył wówczas swoje zajęcia na

Ryc. 39. Leon Kozłowski (1892-1944) jako premier rządu RP. Portret olejny w zbiorach rodzinnych

Fig. 39. Leon Kozłowski (1892-1944) as Prime Minister of Poland. Oil portrait in the family collection

Uniwersytecie, a znaczną część jego obowiązków przejął dr Tadeusz Sulimirski (1898-1983). 15 maja 1934 r. prof. Leon Kozłowski (ryc. 39) objął urząd premiera, stając się najmłodszym z premierów II Rzeczypospolitej (Majchrowski 1992, 335-343).

Lwowski Zakład Prehistorii L. Kozłowskiego należał do najlepszych w II Rzeczypospolitej, obok poznańskiego Instytutu Prehistorii J. Kostrzewskiego. Od strony teoretycznej dominował w nim – tak jak w całym kraju – kierunek kulturowo-historyczny; w wyjaśnianiu procesów zachodzących w pradziejach duże znaczenie przywiązywano do wpływu przemian klimatycznych i środowiska naturalnego. Na kierunki zainteresowań i poziom prac pozytywny wpływ miały szerokie horyzonty naukowe i bogata współpraca z zagranicznymi ośrodkami naukowymi jej kierownika oraz kontakty z antropologiczną „syntetyczną szkołą lwowską” Jana Czekanowskiego (1882-1965), w początkach swojej

Ryc. 40. Jan Czekanowski (1882-1965), profesor Uniwersytetu Lwowskiego. Wg J. Czekanowskiego (1958)

Fig. 40. Jan Czekanowski (1882-1965), professor of Lwów University. After J. Czekanowski (1958)

znakomitej kariery naukowej afrykanisty o bogatym doświadczeniu terenowym ze środkowej Afryki. Czekanowski (ryc. 40), powołany w końcu 1911 r. na katedrę antropologii i etnologii Uniwersytetu Lwowskiego, wykładał od zimowego semestru roku akademickiego 1913/1914; na lwowskiej uczelni cieszył się wysokim prestiżem naukowym i niewątpliwie oddziaływał pozytywnie na młodego profesora prehistorii (Czekanowski 1922; 1948, 11, 33-40; 1958, 11-32). Lwowska „szkoła Czekanowskiego” miała wówczas bliskie związki z etnologią i prehistorią w ramach oryginalnej na gruncie polskim koncepcji „nauk antropologicznych” oraz zacięcie teoretyczne. Wspomnieć także trzeba przypomniany przez A. Abramowicza wpływ na L. Kozłowskiego ze strony prof. A. Gawrońskiego (1885-1927), językoznawcy i indianisty z UJK (Kozłowski 1922b; 1923b; 1925; 1927; 1928; Posern-Zieliński 1973, 93, 103-105; Sokolewicz 1973, 155-157; Abramowicz 1991, 108-112).

„Starsza epoka kamienna w Polsce” — prof. Kozłowskiego.

Rys. A. Wasilewski, Kraków.

Premier Kozłowski: — Otwieram pierwsze posiedzenie nowego Rządu!...

Ryc. 41. Premier Leon Kozłowski w karykaturze A. Wasilewskiego

Fig. 41. Prime Minister Leon Kozłowski in a caricature by A. Wasilewski

W 1993 r. prawdopodobnie ostatni żyjący uczeń L. Kozłowskiego, wybitny archeolog ukraiński prof. I.K. Swiesznikow, studiujący archeologię na UJK od 1936 r., do grona uczniów Profesora zaliczył J. Bryka, H. Cehak-Hołubowiczową, T. Sulimirskiego, M. Śmiszkę, K. Żurowskiego (w różnych latach asystentów Profesora), a z młodszej generacji, która jednak przed kolejną wojną zdążyła ukończyć studia — I. Reihl, I. Siwkównę, J. Vogelównę oraz przedwojennych studentów Profesora: Z. Schwarza, M. Kłapczuka i siebie. Listę tę należy uzupełnić o osobę Karola Stojanowskiego (1890-1947), pierwszego studenta i przez krótki czas asystenta L. Kozłowskiego na początku lat 1920. (studiował równocześnie antropologię), który poza kilkoma praca-

mi z dziedziny prehistorii lub pogranicza prehistorii i antropologii fizycznej, swoje dalsze losy naukowe związał z tą drugą dyscypliną wiedzy i z Uniwersytetem w Poznaniu, a po II wojnie światowej z nowym polskim Uniwersytetem we Wrocławiu (Czekanowski 1948, 9, 12, 13, 44). I.K. Swieszniuk scharakteryzował na moją prośbę postać Profesora. Podkreślił jego bezpośredniość i partnerski stosunek do studentów, co odbiegało znacząco od ówczesnych standardów na UJK i dalej tak opisał uczonego:

„Był to człowiek średniego wieku (miał wówczas 44 lata), wzrostu wyżej niż średniego (obok niskiego wzrostu doktora Śmiszki wyglądał na wysokiego), szczupły, ruchliwy, o gęstych ciemnych włosach i takichże wąsach, z wysokim czołem, czarnymi żywymi oczyma przysłoniętymi szklami okularów, nienagannie ubrany w ciemny garnitur z czarnym krawatem na tle białej koszuli ze sztywnym kołnierzykiem. Z jego ruchów, spojrzenia i sposobu mówienia łatwo można było odgadnąć w nim typowego sangwinika. Uśmiech miał ujmujący, oczy o spojrzeniu bystrym i życzliwym, ręce wypielęgnowane o długich palcach i kształtnych paznokciach” (Swieszniuk 1993).

L. Kozłowski jako polityk, a zwłaszcza jako premier był ulubionym obiektem satyry politycznej (ryc. 41). Krążyło wiele dowcipów nawiązujących do naukowej specjalizacji premiera, na przykład:

„Podobno nowy premier zamierza uruchomić wiele pilnych robót publicznych. M.in. przewidziane jest: rozkopywanie Polesia celem znalezienia mamuta, poszukiwanie grobu Popiela, którego myszy zjadły itd.”

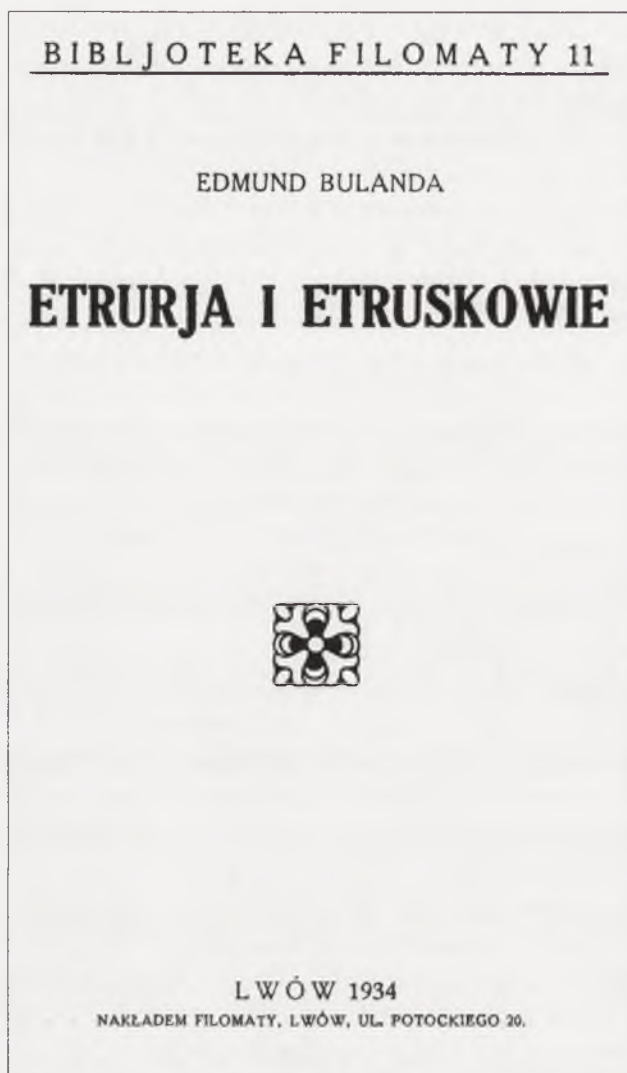
Jako archeolog L. Kozłowski znany był w Europie. Współpracując w badaniach paleolitu we Francji z najwybitniejszym ówczesnym znawcą tej epoki na świecie – księdzem prof. Henri Breuil'em (1877-1961) z College de France, był współautorem podziału przemysłu aszelskiego, zmienionego dopiero przez F. Bordesa¹¹. Po śmierci Piłsudskiego w 1935 r. L. Kozłowski powrócił na Uniwersytet. W 1936 r. zastępujący go wcześniej doc. Tadeusz Sulimirski objął Katedrę Archeologii Prehistorycz-

nej na Uniwersytecie Jagiellońskim, co było też pośrednio sukcesem lwowskiej szkoły archeologii prehistorycznej.

W 1937 r. wraz z grupą profesorów ze Lwowa L. Kozłowski odwiedził wykopaliska w Biskupinie, w północno-zachodniej Polsce. Mimo głębokich różnic politycznych i wielu odmiennych poglądów naukowych dzielących go z J. Kostrzewskim, kierownikiem prac w Biskupinie, podzielał mocno artykułowany przez Kostrzewskiego pogląd na etniczny – prasłowiański – charakter kultury łużyckiej. W tamtych czasach, gdy argumenty z dziedziny prehistorii odgrywały istotną rolę w ideologiach narodowych, był to pogląd odpowiadający polskiej racji stanu (Lech 1997-1998, 43-44 i 51-52; 2004, 30-41; Piotrowska 1997-1998, 259-266; 2004a, 95-115). W 1939 r., w przededniu wybuchu II wojny światowej, ukazała się drukiem ostatnia z napisanych we Lwowie prac L. Kozłowskiego – synteza *Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej*. Autor dał w niej przejrzysty obraz archeologii zachodniej Ukrainy, wchodzącej w skład państwa polskiego i będącej przedmiotem jego szczególnych zainteresowań naukowych, jako profesora lwowskiego Uniwersytetu. Według I.K. Swieszniukowa dla studentów był to jednocześnie dobry, zwięzły i przystępnie napisany podręcznik, chociaż dalsze badania wykazały błędność wielu poglądów Kozłowskiego (Kozłowski 1939; Swieszniuk 1993).

Kierujący Zakładem Archeologii Klasycznej E. Bulanda prowadził badania z zakresu rzeźby greckiej, opracowywał zabytki antyczne ze zbiorów polskich, inicjując wydawanie *Corpus Vasorum Antiquorum*, którego pierwsze trzy tomy ukazały się pod jego redakcją. Odrębną dziedziną jego zainteresowań była etrusologia. W 1934 r. opublikował we Lwowie cenioną przez współczesnych syntezę *Etruria i Etruskowie* (Bulanda 1934; Gąsiorowski 1938, 423-440; Majewski 1984, 165-167). Dobrze napisana i bogato ilustrowana książka ukazywała wkład „tego dziwnego, małoazjatyckiego narodu” w tworzenie cywilizacji europejskiej (ryc. 42). W wykładach i seminariach E. Bulandy uczestniczyli przyszli badacze antyku i historycy sztuki, między innymi J. Kulczycki, K. Majewski, K. Michałowski, I. Starczuk, K. Piwocki oraz J. Parandowski, który w 1924 r. wydał swoją popularną książkę *Mitologia*, podstawowe źródło wiedzy w dziedzinie wierzeń i mitów starożytnej Grecji i Rzymu w społeczeństwie polskim w XX stuleciu. Warto przytoczyć

¹¹ Breuil, Kosłowski 1931; 1932; 1934; Clark 1939; Bordes 1956; Coles, Higgs 1975, 209 i 265-268; Lech 1997-1998, 41-42.

Ryc. 42. Strona tytułowa znanej książki E. Bulandy
 Fig. 42. Title page of F. Bulanda's well known book

charakterystykę prof. E. Bulandy z tamtych czasów, spisana w latach 1970. przez K. Michałowski:

„Edmund Bulanda był dziwnym człowiekiem. Po-
 trafił być czarujący, a czasem wręcz odpychający. Bar-
 dzo niskiego wzrostu, szczupły, miał piękny, niski głos,
 który nie odpowiadał jego fizycznej staturze. Posiadał
 niewątpliwie wiedzę, której nie umiał jednak sprzeda-
 wać w sposób atrakcyjny i metodyczny. Temperament
 niezwykle aktywny, o niepospolitych zdolnościach orga-
 nizacyjnych, kazał wyżywać mu się więcej w pracach
 ogólnouniwersyteckich niż w badaniach naukowych.
 Ówczesny Uniwersytet Lwowski, którego później był
 rektorem, zawdzięczał mu bardzo wiele” (Michałowski
 1986, 48-49).

Do pierwszych studentów E. Bulandy należał
 Jerzy Szumiło Kulczycki (1898-1974), typowy
 przedstawiciel polsko-ukraińskiego pogranicza et-
 nicznego i kulturowego we Lwowie. Studia rozpo-
 częł w 1917 r., obok archeologii klasycznej studiu-
 jąc również historię sztuki i historię starożytną.
 W 1927 r. obronił pracę doktorską „Systematyka
 i analiza form meblarstwa greckiego”. W latach
 1929-1935 był zatrudniony na stanowisku starsze-
 go asystenta w Katedrze Historii Starożytnej UJK
 (Kulczycki 1976, 120-127). W Zakładzie Archeolo-
 gii Klasycznej pierwszą asystenturę otrzymała
 w 1921 r. dr Janina Oroszówna. W 1924 r. etat asy-
 stenta otrzymał urodzony w Tarnopolu Kazimierz
 Michałowski, studiujący dotąd głównie historię sztuki,
 największa gwiazda wśród wychowanków E. Bu-
 landy. W 1927 r. etat asystenta objął Kazimierz
 Majewski, a następnie w 1930 r. Ukrainiec Iwan
 Starczuk (1894-1950). Zgodnie z tradycją zapoczą-
 tkowaną przez L. Ćwiklińskiego jego „wnuk nauko-
 wy” – E. Bulanda, dużą wagę przykładał do stwa-
 rzania swoim uczniom możliwie najlepszych warun-
 ków pracy i szybkiego rozwoju naukowego. Starał
 się też zapewniać im stypendia zagraniczne niezbęd-
 ne w tej dziedzinie nauki. Możliwości te najlepiej
 potrafił wykorzystać K. Michałowski. W 1926 r.
 obronił on pracę doktorską na temat Niobidów
 w sztuce greckiej, a następnie jako stypendysta Fun-
 duszu Kultury Narodowej kontynuował studia ar-
 cheologiczne w Berlinie, Heidelbergu, Münster,
 Londynie, Oxfordzie, Cambridge, w Niemieckim
 Instytucie Archeologicznym w Rzymie, w Paryżu,
 skąd trafił do najbardziej prestiżowej *École Française
 d'Athènes*, która zdecydowała o jego dalszej, zna-
 komitej karierze naukowej. W Atenach Michałow-
 ski przygotował książkę poświęconą portretowi gre-
 ckiemu i rzymskiemu z Delos, wydaną w Paryżu
 w 1932 r. Wcześniej – między jednym a drugim po-
 bytem w Atenach – habilitował się we Lwowie,
 a następnie, po powrocie do kraju jesienią 1930 r.
 został zaangażowany na Uniwersytet Warszawski.
 Powierzono mu utworzenie katedry archeologii kla-
 sycznej, a w kilka lat później doprowadził do wprowa-
 dzenia w Polsce magisterium z tej dziedziny (1936 r.).
 J. Kulczycki odbywał podróże naukowe do Grecji,
 Turcji, Egiptu, a w 1936 r. uzyskał roczne stypen-
 dium na wyjazd do krajów skandynawskich i państw
 nadbałtyckich, później do 1939 r. chorował (Kul-
 czycki 1976, 127; Michałowski 1986, 47-101; Press
 1993, 319; Sitnik 2005, 16-17; Bilas 2005, 64-67).

Kazimierz Majewski (1903-1981) urodził się także na Ukrainie – w Brzeżanach, gdzie ukończył gimnazjum klasyczne. Zanim został zatrudniony przez Bulandę, studiował filozofię, historię, historię sztuki, klasyczną archeologię i filologię. Interesował się też prehistorią i możliwe jest, iż uczestniczył w zajęciach u L. Kozłowskiego; w każdym razie był uczestnikiem wykopalisk Uniwersytetu prowadzonych na Podolu i na Wołyniu. Mając przekonania socjalistyczne, był w tym czasie aresztowany i więziony pod niesłusznym zarzutem przynależności do Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy. W przeciwieństwie do Michałowskiego – obywatela świata, a przynajmniej podzielonej wówczas Europy – K. Majewski był od 1927 r. do 1941 r. ściśle związany z Uniwersytetem Lwowskim. Doktoryzował się w 1929 r. na podstawie pracy o roli tańca w kulturze egejskiej. Dzięki stypendiom Funduszu Kultury Narodowej i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1931-1937 dużo podróżował. Odbył staże zagraniczne na uniwersytetach w Niemczech, Austrii, Bułgarii, Rumunii, Francji, Turcji. W 1934 r. był w ZSRR. W Grecji uczestniczył w wykopaliskach na Peloponezie i Krecie. Kultura starożytnej Grecji pozostała odąd na zawsze w sferze jego zainteresowań. Majewski stał się kontynuatorem badań K. Hadaczka i w pewnym stopniu M. Himnera w zakresie powiązań kultury trypolskiej z cywilizacją egejską. W 1932 r. przygotował pracę magisterską z historii starożytnej. W 1935 r. habilitował się na podstawie pracy „Figuralna plastyka cykladzka” (Majewski 1935; Press 1993, 321-323). Odrębnym, ważnym kierunkiem prac podjętym przez K. Majewskiego we Lwowie były studia importów z terenów Imperium Rzymskiego na ziemiach Rzeczypospolitej i w tym świetle nad rozległą tematyką kontaktów Rzymu z *Barbaricum*. Także tę dziedzinę zainteresowań wywodzić można z wcześniejszych studiów Hadaczka. W 1939 r. doc. K. Majewski objął kierownictwo Katedry Historii Starożytnej, na wniosek swego Mistrza prof. E. Bulandy, sprawującego urząd rektora UJK.

Polsko-ukraińskich związków w archeologii w okresie II Rzeczypospolitej nie można badać w zupełnym oderwaniu od bardzo złożonych i trudnych stosunków polsko-ukraińskich i ukraińsko-polskich w latach 1918-1939. Jest bezspornym faktem, że państwo polskie nie zapewniło mniejszości ukraińskiej pełni należnych jej praw, „...jakkie wynikały

z tytułu podpisanych zobowiązań międzynarodowych” (*Polska – Ukraina...* 2003, 12-13). Wielu przedstawicieli mniejszości ukraińskiej walczącej o swe prawa polityczne i narodowe w państwie polskim, „...nigdy nie uznało legalności władzy polskiej na tych terenach, traktując ją jako zaborczą” (*Polska – Ukraina* 2003, 13). W samej mniejszości ukraińskiej istniały głębokie podziały co do stosunku do odbudowującej swój byt państwowy Rzeczypospolitej. Dominowały nastroje antypolskie. Jak wspomniano, obok grupy jej otwartych przeciwników, którzy z nią walczyli, nie stroniąc od terroru politycznego – podpalenia i zabójstwa, znacznie mniejsza część Ukraińców, zwłaszcza wśród inteligencji, sympatyzowała z Polską i była z tego powodu nazywana przez pierwszą grupę „chrunami” (zdrajcami – judaszami), stając się niekiedy ofiarami agresji, a wyjątkowo nawet zabójstw politycznych – na przykład S. Twerdochlib (Iwanicki 1975, 27; Hrycak 2000, 198-202; Brzoza 2001, 82-83, 102-104, 180-181, 238-239; Pisuliński 2004, 394-397).

Stosunki wzajemne w okresie międzywojennym obciążało z jednej strony pozbawienie Ukraińców wielu należnych im praw obywatelskich, stosowanie przez państwo polskie bezprawnych metod represyjnych, jak pacyfikacje, a z drugiej strony akcje terrorystyczne Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), z najbardziej głośnymi – zabójstwem w Truskawcu w 1931 r. sprzyjającego Ukraińcom posła Tadeusza Hołówki, propagatora federalistycznych rozwiązań problemów narodowościowych Polski, inicjatora polityki prometeizmu, to jest rozbicia ZSRR na państwa narodowe, oraz zabójstwem w czerwcu 1934 r., w Warszawie, ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego. Odpowiedzią na zabójstwo ministra było Rozporządzenie Prezydenta R.P., na mocy którego utworzono z pogwałceniem praw obywatelskich zawartych w Konstytucji obóz w Berezie Kartuskiej. W decyzjach tych istotny udział miał premier Leon Kozłowski, który po zabójstwie ministra swojego gabinetu objął na krótko jego urząd. Obóz w Berezie wypełnili w pierwszym rządzie bojówkarze z faszystującego polskiego Obozu Narodowo-Radykalnego Bolesława Piaseckiego, aktywni także we Lwowie, następnie Ukraińcy związani OUN oraz komuniści (Żeleński 1995, 95-99; Hrycak 2000, 199 i 209; Brzoza 2001, 195 i 207-208).

Sytuacja mniejszości ukraińskiej w Polsce była jednak bez porównania lepsza niż na terenach włą-

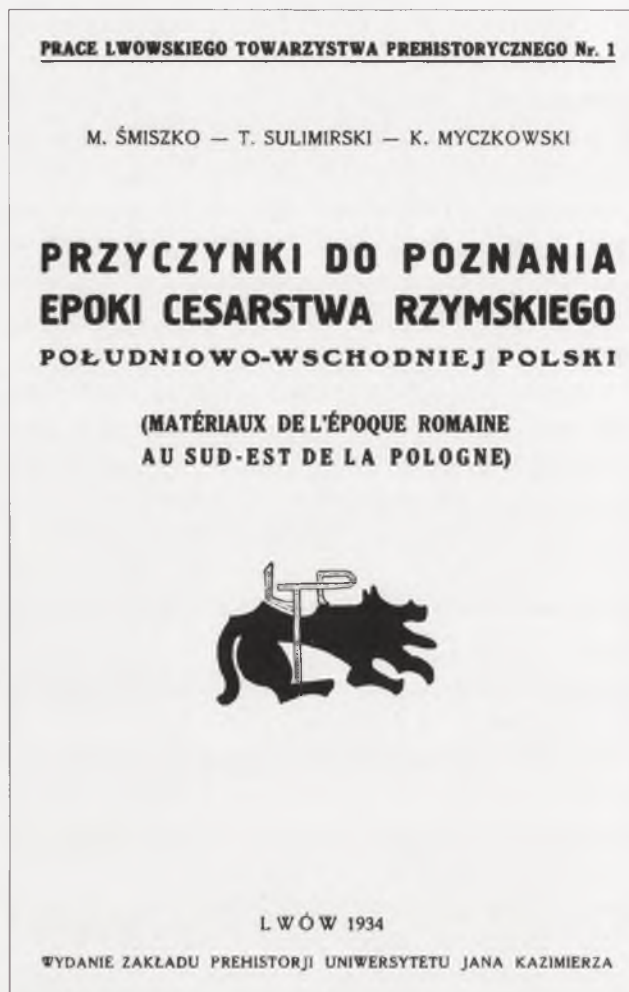
Ryc. 43. Dr Marcin O. Śmiszko (1900-1981) w latach 1930. jako pracownik Zakładu Prehistorii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

Dzięki uprzejmości I.K. Swiesznikowa

Fig. 43. Dr Marcin O. Śmiszko (1900-1981) in the 1930s, when he was on the staff of the Section of Prehistory of the Jan Kazimierz University in Lwów.

Courtesy of I.K. Sveshnikov

czonych do ZSRR, co nie znaczy, że dobra; była też wyraźnie gorsza niż na terenach południowo-zachodnich, czyli tak zwanej Ukrainy Zakarpackiej, włączonych do Czechosłowacji. We Lwowie działało nadal ukraińskie Naukowe Towarzystwo im. T. Szewczenki i Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Narodowego im. T. Szewczenki oraz inne instytucje ukraińskie. W Polsce międzywojennej nie zrealizowano ważnej ustawy o uniwersytecie ukraińskim, który zamierzano zorganizować w Warszawie, a nie we Lwowie lub Stanisławowie, jak chciała społeczność ukraińska. Uniwersytet taki powstał natomiast w stolicy Czechosłowacji. W Polsce dopiero w 1930 r. utworzono Ukraiński Instytut Naukowy

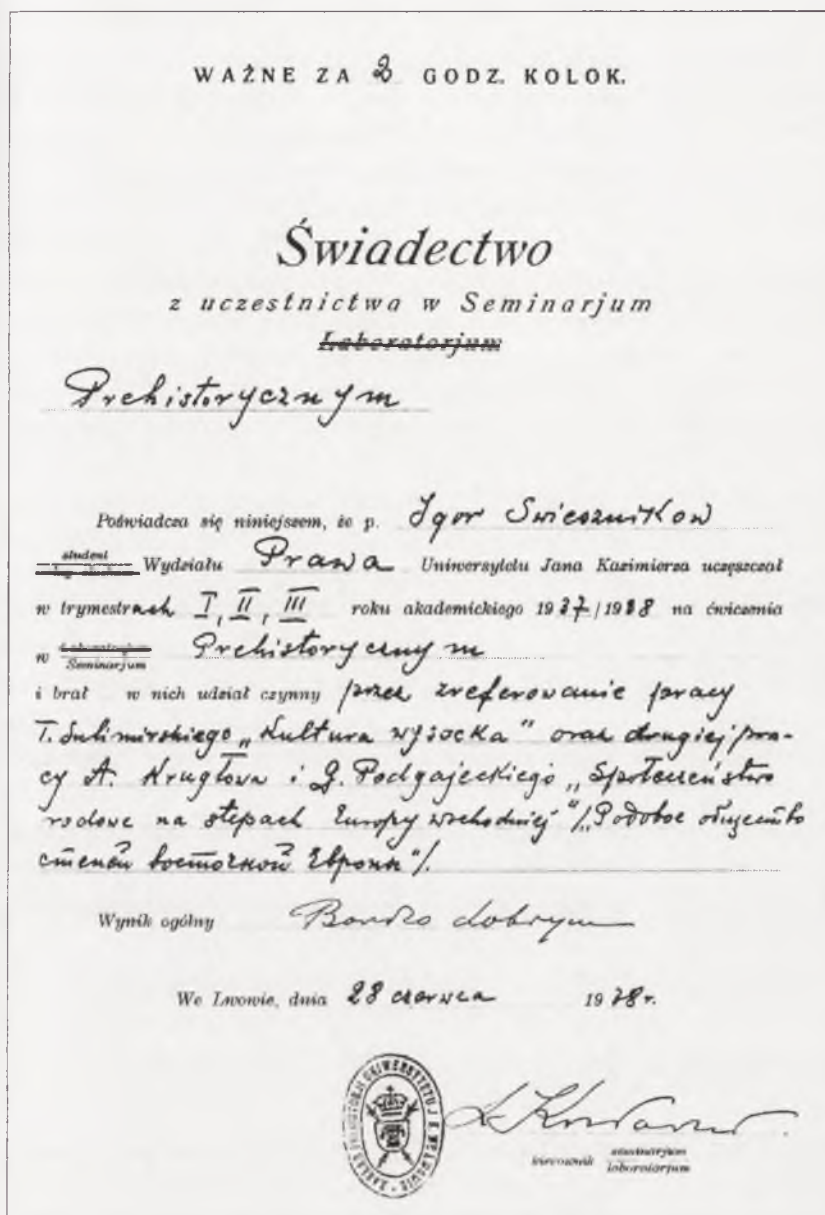
Ryc. 44. Strona tytułowa jednej z książek, która powstała w Zakładzie Prehistorii UJK (Lwów 1934)

Fig. 44. Title page of one of the books written at the Section of Prehistory of the Jan Kazimierz University (Lwów 1934)

w Warszawie przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Jak pisze ukraiński historyk J. Hrycak:

„Przez dziewięć lat swego istnienia instytut ten wydał więcej prac niż jakakolwiek inna instytucja naukowa na Ukrainie Zachodniej czy na emigracji”.

Młodzieży ukraińskiej było coraz trudniej podejmować studia we Lwowie. Dużo łatwiej w uczelniach zlokalizowanych w innych miastach Polski. Na przykład w roku akademickim 1931/32 Uniwersytet Lwowski był najbardziej zróżnicowany narodowościowo w skali całego kraju. Studenci z mniejszości narodowych stanowili tu 48%, w tym 31% wyznania mojżeszowego i 15% wyznania grekoka-

Ryc. 45. Świadectwo uczestnictwa studenta I. Swiesznikowa w seminarium prehistorycznym prof. L. Kozłowskiego na UJK. Dzięki uprzejmości I.K. Swiesznikowa

Fig. 45. Certificate of participation by student I. Sveshnikov in the seminar on prehistory given by Prof. L. Kozłowski at Lwów University. Courtesy of I.K. Sveshnikov

tolickiego – czyli głównie Ukraińcy. W kilka lat później, w roku akademickim 1938/39, gdy godność rektora sprawował prof. E. Bulanda, na Uniwersytet Lwowski starało się o przyjęcie 80 kandydatów narodowości ukraińskiej, a przyjętych zostało tylko 6 osób – 3 mężczyzn i 3 kobiety (Pilch 1972, 144-147; Iwanicki 1975, 3-4, 69, 108-109, 180-183; Hrycak 2000, 192).

W społeczeństwie polskim Lwowa od początku XX stulecia wzmacniały się tendencje nacjona-

listyczne, reprezentowane przez Narodową Demokrację Romana Dmowskiego i pokrewne jej ugrupowania (Pisuliński 2004, 33 i 40-41). W okresie II Rzeczypospolitej burdy na tle narodowościowym urzędzała na uczelniach powiązana z endencją „młodzież korporacyjna”. Występowała przeciwko nim lewicująca młodzież „demokratyczna”. Jak wspominał czas studiów należący do niej K. Michałowski, w większości:

„Obce nam były wszelkie uprzedzenia rasowe czy wyznaniowe i nasi wychowawcy pogłębiali u nas raczej liberalny światopogląd” (Michałowski 1986, 42).

Do wychowawców tych należał młody profesor Leon Kozłowski. Pod koniec lat trzydziestych (1938-1939) młodzież narodowa („endecka”) niemal niepodzielnie opanowała wyższe uczelnie Lwowa, stosując metody terrorystyczne wobec młodzieży żydowskiej, czego wynikiem było kilka przypadków zabójstw (Pilch 1972, 123 i 152-157).

Spójrzmy z tej perspektywy na Zakład Prehistorii prof. Leona Kozłowskiego. Ważną postacią wśród kadry nauczającej był jeden z pierwszych jego uczniów, Ukraińiec – dr Marcejan Orest Śmiszko (ryc. 43). M. Śmiszko od 1926 r. studiował pilnie na seminarium L. Kozłowskiego, rozpoczynając od opracowania kultury gockiej na

trenie Galicji Wschodniej – województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie, ciesząc się dużym poparciem Mistrza. Zachowało się odręczne pismo L. Kozłowskiego, popierające starania M. Śmiszki o stypendium, następującej treści:

„Pan Smiszko Marian Orest drugi rok pracuje w moim seminarium. Pracując bardzo pilnie zamierza się on poświęcić całkowicie pracy naukowej i już obecnie przystępuje do opracowania kultury gockiej na obszarze

trzech południowo wschodnich województw. Jest on pozbawiony pomocy materialnej i jego dalsza praca naukowa jest uzależniona od uzyskania stypendium. Podanie jego najgorzej popieram i uważam go za bardzo odpowiedniego kandydata na to stypendium.

28 września 1927 r.

Leon Kozłowski”.

M.O. Śmiszko (1932) przygotował pod kierunkiem L. Kozłowskiego pracę doktorską, poświęconą osadnictwu ludów kultur archeologicznych wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. Publikował liczne prace w języku polskim, współpracując między innymi z T. Sulimirskim (ryc. 44). Kilka artykułów opublikował na łamach warszawskich „Wiadomości Archeologicznych”, w tym ważny referat wygłoszony na II Zjeździe Prehistoryków Polskich w Krakowie w 1935 r. (Woźniak 1984, 283-284; Swiesznikow 1993; Sitnik 2005, 20; Bilas 2005, 70 i 85-87; Cigilik 2005, 158-162).

Wśród studentów L. Kozłowskiego obok Polaków byli Ukraińcy i Żydzi, a także pochodzący z Wołynia, wybijający się ukraiński Rosjanin Igor K. Swiesznikow (1915-1995), który w roku akade-

mickim 1936/37, jako student prawa, trafił do Zakładu Prehistorii UJK na zajęcia L. Kozłowskiego zatytułowane „Wstępne wiadomości z prehistorii wraz z ćwiczeniami” i już przy prehistorii pozostał, uzyskując bardzo dobre wyniki (ryc. 45). W 1938 r. I.K. Swiesznikow prowadził swoje pierwsze prace terenowe na Wołyniu, zaopatrzone w upoważnienie swojego profesora. Formalnie rzecz biorąc, L. Kozłowski nie miał tytułu do udzielania takich upoważnień – miało je warszawskie Państwowe Muzeum Archeologiczne i konserwatorzy okręgowi, ale trudno sobie wyobrazić, aby administracja państwowa kwestionowała upoważnienie wystawione przez profesora UJK, jednocześnie senatora, a niedawno premiera (por. Piotrowska 2006). Ukraińskim uczniem L. Kozłowskiego był M. Kłapczuk (Swiesznikow 1993; Gurba, Malejew 1995, 323-325). W dusznej atmosferze polskiego nacjonalizmu i panoszącej się na Uniwersytecie Lwowskim polskiej młodzieży narodowej katedra Leona Kozłowskiego mogła stanowić wzorcowy przykład zgodnego współzycia i współpracy przedstawicieli różnych narodowości Rzeczypospolitej, tak jak to widział w swoich niezrealizowanych koncepcjach niezujący już J. Piłsudski (Swiesznikow 1993; Hrycak 2000, 191-193; Pisuliński 2004, 396, 397).

W PIERWSZYM OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ: IX 1939 – VI 1941 R.

1 września 1939 r. wybuchła II wojna światowa. Zgodnie z porozumieniem Hitlera ze Stalinem, 17 września Polskę zaatakowała od wschodu Armia Czerwona (Davies 1999, 1060-1065; 2004, 56-60; Brzoza 2001, 269-273). L. Kozłowski przebywał wówczas we Lwowie. Jako kurator działu prehistorii organizowanego przez miasto Muzeum Ziemi Czerwińskiej, którego otwarcie planowano na rok 1940, regularnie przychodził do jego gmachu (Swiesznikow 1993). Na podstawie donosu etnografa-amatora z tego Muzeum, Aleksandra Prusiewicza – działającego wcześniej w Łucku, został aresztowany i osadzony w więzieniu zamarynowskim (ryc. 46). Oto jak L. Kozłowski (2001, 18) przedstawił przebieg tego aresztowania w spisanych w czasie wojny, w Berlinie, wspomnieniach:

„26 września koło południa poszedłem na plac Mariacki do muzeum prehistorycznego, które urządziłem

i do którego codziennie przez cały czas wojny chodziłem. Wewnątrz zastałem dwóch młodych oficerów sowieckich, którzy – jak się okazało – na mnie czekali. Sprowadził ich do muzeum pan Prusiewicz, człowiek nieokreślonej przynależności narodowej – Polak, Ukraińiec i Rosjanin w zależności od okoliczności i potrzeby. Jak się to teraz okazało, był komunistą. Pan Prusiewicz zebrał dość znaczne zbiory z etnografii ukraińskiej i był zajęty ich porządkowaniem. Zbiory były oddane miastu, a on otrzymywał miesięczne wynagrodzenia, rodzaj dożywocia, miał nadto doprowadzić swe zbiory do porządku. Był to zbieracz bez naukowych kwalifikacji. Należy zaznaczyć, że działalności politycznej pan Prusiewicz nie przejawiał, jego zaś poglądy społeczne nikogo nie interesowały. Był zresztą znany jako oryginał i dziwak. Otóż pan Prusiewicz poinformował oficerów, że jestem byłym szefem rządu polskiego i byłym ministrem reform rolnych, a tym samym wrogiem ustroju sowieckiego. Po krótkiej rozmowie i sprawdzeniu moich dokumentów osobistych oficerowie wyjęli rewolwery i oświadczyli, że jestem aresztowany”.

13

Протокол допроса
с. Козловский. Прусевича Александра Николаевича
от. 26 сентября 1939 года

Прусевич - 1878 года рождения, уроженец
м. Ожонах с-в. пригород Борщевский
уезда Тернопольской губернии,
командированный - инженер, беспартийный.
Хранителю этнографического
городского музея г. Львова.

Вопрос: Вами подано заявление, в котором вы
сообщаете, о том что профессор Львовского Универ-
ситета Леон Козловский оказывает содействие
в установлении соответствующих революционных
порядке в городе.

Подать изложить конкретные факты, подтверждающие
Ваши заявления.

Ответ: Несколько дней тому назад, после прибытия
в город Львов, гостями Красной армии, я как хранитель
городского этнографического музея, считая, что данный
музей является народным достоянием, выселил
на фирму следующие объявления: "Народный музей
отдел культуры".
Леон Козловский пришел в музей, увидел
А. Прусевича.

Рис. 46. Протокол з przesłuchania A. Prusiewicza, który zadenuncjował L. Kozłowskiego w 1939 r., po zajęciu Lwowa przez Armię Czerwoną. Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa w Moskwie. Wg M. Kozłowski (2005)

Fig. 46. Report from the interrogation of A. Prusiewicz who informed against L. Kozłowski in 1939, after the Red Army took over Lwów. Archive of the Federal Security Service in Moscow. After M. Kozłowski (2005)

L. Kozłowski został poddany we Lwowie brutalnemu śledztwu (rys. 47). W marcu 1940 r. przewieziono go do Moskwy i osadzono na Łubiance. A. Prusiewicz popełnił wkrótce samobójstwo (Szymański 1990, 57; Swieszniak 1993; Kozłowski

2001, 17-29; Kozłowski 2005, 80-88).

Aresztowania dokonywane przez okupacyjne władze ZSRR miały wielki zasięg. Z zachodniej Ukrainy wywożono masowo inteligencję, członków aparatu władzy II Rzeczypospolitej wraz z rodzinami oraz przedstawicieli „klas posiadających” narodowości polskiej, ukraińskiej i żydowskiej. Aresztowana została i zesłana do łagru mgr Irena Siwkówna, uczennica L. Kozłowskiego i jego asystentka w Muzeum Ziemi Czerwińskiej. Instytucje polskie podlegały ukrainizacji i sowietyzacji. Do miejscowej społeczności ukraińskiej odnoszono się nieufnie, kluczowe stanowiska w nowym aparacie władzy obsadzając ludźmi przysyłanymi z ZSRR. Rozwiązano Naukowe Towarzystwo im. T. Szewczenki, instytucję o wielkich zasługach dla narodowego ruchu ukraińskiego, zastępując ją filią Akademii Nauk Ukraińskiej SRR z Kijowa (Gross 1988, 226-229 i 234-235; 1999, 12-16; Dmytruk 1999; Mazur 1999; Hrycak 2000, 218-220; Brzoza 2001, 294-299; Kozłowski 2001, 19-21 i 25-27).

Uniwersytet Lwowski otrzymał teraz imię Iwana Franki (1856-1916), wybitnego poety i pisarza ukraińskiego, związanego z ukraińskim ruchem socjalistycznym i ludowym w Galicji, w ujęciu J. Hrycaka (2000, 19) przedstawiciela „tw. demokratycznego nacjonalizmu”. Katedrę po Leonie Kozłowskiem objął 3 listopada 1939 r. Jarosław Pasternak (1892-1969), archeolog ukraiński, przed wojną dyrektor ukraińskiego Muzeum

Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki we Lwowie i członek Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego. Na stanowisko to został powołany decyzją nowoustanowionego rektora Państwowego Uniwersytetu Lwowskiego M. Marżenki (Romanjuk

Ryc. 47. Leon Kozłowski w czasie przesłuchań w więzieniu zamarystynowskim we Lwowie w 1939 r. Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa w Moskwie. Wg M. Kozłowskiego (2005)

Fig. 47. Leon Kozłowski during interrogation in the prison in Lwów, in 1939. Archive of the Federal Security Service in Moscow. After M. Kozłowski (2005)

2005, 169-173). Nowy kierownik Katedry prowadził działalność na Uniwersytecie do wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w czerwcu 1941 r. Brak jak dotąd wiadomości o liczbie i składzie narodowościowym studentów J. Pasternaka, trybie i jakości studiów. Nie wiadomo, czy była wśród nich młodzież polska. W nowej rzeczywistości politycznej na radziecki, ukraiński Uniwersytet im. Iwana Franki nie mógł powrócić Igor K. Swiesznikow, ale nie ze względów narodowościowych, lecz z powodu niewłaściwego pochodzenia społecznego (Swiesznikow 1993). O. Sytnyk (2005, 21) w artykule poświęconym sylwetkom archeologów z Uniwersytetu Lwowskiego wspomina ostatnio, że J. Czekanowski zrezygnował z wykładów na Uniwersytecie im. Iwana Franki w odpowiedzi na rozporządzenie nowego rektora nakazujące prowadzenie zajęć w języku ukraińskim. Interesujący jest przytoczony przez O. Sytnyka komentarz M. Bandriwskiego, określający reakcję polskiego uczonego jako „niezrozumiałą” w świetle obowiązującego prawa. Komentarz ten wydaje się ukazywać kłopoty ze zrozumieniem całej złożoności sytuacji mieszkańców Lwowa i zachodniej Ukrainy od schyłku roku 1939. Jeśli wziąć pod uwagę ów kontekst historyczny, reakcja J. Czekanowskiego ukazuje tylko jedną z postaw, uprawionych psychologicznie i godną szacunku, z punk-

tu widzenia obywatela II Rzeczypospolitej. Była to przy tym dość umiarkowana reakcja sprzeciwu przedstawiciela tej części społeczeństwa Lwowa, która nowe władze i prawa uważała za okupacyjne. Takimi przecież one były w świetle prawa międzynarodowego. Jak pisze brytyjski historyk, pogwałcenie granicy II Rzeczypospolitej przez Armię Czerwoną 17 września 1939 r.: „...było oczywistym przypadkiem międzynarodowej agresji”, choć zaraz dodaje, że wcześniejszy „...traktat ryski dokonywał faktycznego rozbioru Litwy, Białorusi i Ukrainy, bez odwoływania się do życzeń miejscowej ludności”, czego również należy mieć świadomość (Davies 1991, 626). Dlatego nie powinny dziwić różne przejawy sprzeciwów wobec zachodzących wydarzeń

oraz fakt, że równolegle, obok okupacyjnego aparatu nowej władzy i instytucji opanowanych przez jej zwolenników, powstawały we Lwowie i na zachodniej Ukrainie różne organizacje konspiracyjne, także wśród niedawnych studentów Uniwersytetu Jana Kazimierza, skierowane przeciwko panowaniu ZSRR na zajętej obszarze II Rzeczypospolitej. Polacy i Ukraińcy byli w każdej z tych grup, chociaż w różnych proporcjach i w różnych organizacjach. W świetle standardów ocen polityczno-etycznych przyjętych po II wojnie światowej w wolnej Europie zachowania takie można uważać za przedsięwzięcia chybione, zwykle tragiczne, ale trudno je uznać za „niezrozumiałe” lub bezprawne (por. np. Gross 1988; 1999, 115-118; Lerski-Sołtysik 1988, 17-19). Wysoce dwuznaczna była sytuacja tej części ludności ukraińskiej, która sowietyzację Małopolski Wschodniej i Wołynia w ramach radzieckiej Ukrainy przyjmowała z nadzieją na wyzwolenie narodowe spod polskiej nieprzyjaznej dominacji, zważywszy niedawną śmierć milionów Ukraińców w okresie „Wielkiego Głodu” w Ukraińskiej SRR, spowodowanego przez te same władze z Moskwy i Kijowa, na które teraz spoglądano z nadzieją, oraz nadchodzące doświadczenia narodowego ruchu ukraińskiego z zachodniej Ukrainy od końca września 1939 r. do czerwca 1941 r. i po roku 1944. Nie

bez powodu znaczną część społeczeństwa ukraińskiego, w tym część jego elit, witała z nadzieją i sympatią wojska III Rzeszy wkraczające na Ukrainę w końcu czerwca 1941 r. i podjęła otwartą współpracę z niemieckim okupantem (por. np. Pasternak 1944).

Brak ukraińskich kadr spowodował, że nowe władze pozostawiły na Uniwersytecie część polskich profesorów, zatrudniając Polaków także w innych instytucjach (Brzoza 2001, 295). Mimo tych zabiegów, poziom studiów na Uniwersytecie im. Iwana Franki uległ obniżeniu w porównaniu z UJK. K. Majewski jeszcze przez kilka miesięcy kierował Katedrą Historii Starożytnej Uniwersytetu. Następnie został starszym pracownikiem naukowym Lwowskiego Oddziału Instytutu Archeologii Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad (Gurba 2005, 163). We Lwowie i na radzieckiej Ukrainie nadal działali inni polscy archeolodzy i specjaliści związani przed wojną w różny sposób z archeologią – Kazimierz Żurowski, asystent L. Kozłowskiego z Uniwersytetu i Tadeusz R. Żurowski. Jerzy Kulczycki od 1940 r. wykładał historię kultury materialnej oraz historię starożytną w Instytucie Sztuk Plastycznych we Lwowie. Został nawet wybrany przez Instytut jako jego delegat na IV plenum Związku Artystów Radzieckich, obradujące w Moskwie (Kulczycki 1976, 128). We Lwowie osiedlił się znany z prorosyjskich sympatii Stefan Krukowski, kustosz Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, unikając okupacji niemieckiej (Piotrowska 2004b, 279). Prowadził on na zachodniej

Ukrainie archeologiczne badania terenowe przy udziale T.R. Żurowskiego, który zajmował się również ochroną zabytków archeologicznych w terenie z ramienia Instytutu Archeologii Akademii Nauk Ukraińskiej SRR. O szczegółach i kontekstach ich działalności wiadomo niewiele. Krukowski przebywał we Lwowie do wczesnej wiosny 1944 r., w okresie okupacji niemieckiej pracując być może w instytucji kierowanej przez M. Śmiszkę, związanej z prowadzonym przez M. Radiga referatem prehistorii w lwowskiej filii krakowskiego Instytutu Niemieckiej Pracy Wschodniej. Filią tą kierował początkowo niemiecki historyk prawa J.W. Niemann, który zatrudnił liczną grupę polskich i ukraińskich „pomocników naukowych”. W kwietniu 1942 r. był wymieniany wśród nich dr Marcjan Śmiszko. Wiosną 1943 r. kierownictwo lwowskiej filii Instytutu objął wspomniany W. Radig. Pomocnikiem w sekcji prehistorycznej we Lwowie miał być również dr Rudolf Jamka z działającego pod zarządem niemieckim Muzeum Archeologicznego w Krakowie, ale być może była to obecność planowana i zadekretowana w dokumentach, a w praktyce niezrealizowana. Filia lwowska Instytutu Niemieckiej Pracy Wschodniej czeka dopiero na swojego historyka. Wydaje się, że w dziejach archeologii na zachodniej Ukrainie lata okupacji niemieckiej (1941-1944) należy wydzielić jako osobny i interesujący okres (Mączyńska 2002; Rybicka 2002, 56-58 i 170; Piotrowska 2004b, 269-278; Schweizer-Strobel, Strobel 2004, 242-250).

UWAGI KOŃCOWE

Polsko-ukraińskie związki historyczne są bardzo bliskie, a jednocześnie trudne i złożone; jest w nich wiele głębokich różnic w ocenach minionych dziejów oraz bezmiar obustronnych krzywd i cierpień (*Polska – Ukraina...* 1999a; 1999b; 2003; Lech, Partyka 2001, 17-19, 23-25 i 29-30). Powracając do archeologii i polsko-ukraińskich związków, przypomina się w tym kontekście fragment ze „Wspomnień o Profesorze”, pióra Igora K. Swieszniakowa:

„Chyba najwybitniejszym uczniem Kozłowskiego był Tadeusz Sulimirski. W czasie walk polsko-ukraińskich o Lwów w latach 1918-1919 dowodził on artylerią polską w Winnikach pod Lwowem skąd ostrzeliwał

lwowski Wysoki Zamek, gdzie dowódcą ukraińskiej jednostki artyleryjskiej był geolog Jerzy Polański. Po wojnie ci dwaj kombatanci stron przeciwnych szczerze się przyjaźnili, wspominając z humorem jak celny pocisk Sulimirskiego trafił w armatę Polańskiego. Sulimirski zawsze wspominał swego dawnego przeciwnika z wielką sympatią, wysoko oceniając jego inteligencję i zdolności naukowe” (Swieszniakow 1993).

Opisany związek obu uczonych ma dzisiaj symboliczną postać wzniesionych obok siebie pomników, poświęconych polskiemu i ukraińskiemu obrońcom Lwowa z lata 1918-1919 na cmentarzu Łyczakowskim (ryc. 48). To idea pamięci tych coraz odleglejszych wydarzeń godna najwyższego uznania.

Ryc. 48. Lwów (Ukraina). Cmentarz Łyczakowski. Na pierwszym planie fragment odnowionego cmentarza polskich obrońców Lwowa z lat 1918-1920, w tle kolumna pomnikowa żołnierzy Ukraińskiej Armii Galicyjskiej (Ukraińska Hałyćka Armija), poległych w obronie Lwowa w latach 1918-1919. Stan z końca listopada 2005 r. Fot. J. Lech

Fig. 48. Lwów (Ukraine). Łyczakowski Cemetery. In the foreground a fragment of the renovated cemetery of the Polish defenders of Lwów in the years 1918-1920, in the background a column commemorating soldiers of the Ukrainian Galician Army, who died defending Lwów in the years 1918-1919. November 2005. Photo J. Lech

Tadeusz Sulimirski dotarł na początku lipca 1940 r. do Wielkiej Brytanii, aby pozostać tam już do końca długiego życia (Lech 1999, 45). W czasie II wojny światowej pracował w Ministerstwie Oświaty rządu gen. Sikorskiego w Londynie i pozostał tam po wojnie jako wykładowca archeologii. W Londynie powstało wiele jego ważnych prac, które rozwijały zainteresowania lwowskiej szkoły prehistorii prof. L. Kozłowskiego.

Prof. Kazimierz Majewski był organizatorem i pierwszym dyrektorem utworzonego w 1953 r. Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (obecnie Instytutu Archeologii i Etnologii PAN), profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego, a następnie Warszawskiego. We Wrocławiu opiekował się swoim Mistrzem, prof. E. Bulandą, który zmarł tam w 1951 r. Po wojnie, w Polsce, K. Majewski kontynuował wszystkie wcześniejsze kierunki

badania zapoczątkowane we Lwowie. Wśród najważniejszych były prace nad importami rzymskimi. Stały się one jednym z charakterystycznych kierunków badań polskiej archeologii pradziejowej (protohistorycznej) po II wojnie światowej (Wielowiejski 2007). Innym ważnym kierunkiem jego prac były badania nad kulturą materialną starożytnej Grecji (Majewski red. 1975-1978).

Drugi wychowanek prof. E. Bulandy – prof. Kazimierz Michałowski jeszcze przed wojną stworzył archeologię klasyczną na Uniwersytecie Warszawskim, a po wojnie polską szkołę archeologii śródziemnomorskiej i stał się światowej sławy archeologiem. Kierował również Zakładem Archeologii Śródziemnomorskiej PAN. W obu tych placówkach pracował zaprzyjaźniony z nim od czasów lwowskich prof. Jerzy Kulczycki, po repatriacji ze Lwowa do Polski. Z repatriacją miał on trudności

z racji swego ukraińskiego pochodzenia, czy dokładniej greko-katolickiego wyznania (Kulczycki 1976, 129). Swoje miejsce J. Kulczycki widział jednak w Polsce, a taki wybór wśród inteligencji ukraińskiej wywodzącej się z Małopolski Wschodniej i Wołyńia nie był wyjątkiem. W nadchodzących latach stalinowskich prześladowań z zachodniej Ukrainy na Syberię lub do Kazachstanu można było trafić nawet za posiadanie w domowej bibliotece polskich, przedwojennych książek.

Po wojnie Kazimierz Majewski i Jerzy Kulczycki należeli do czołowych reprezentantów ortodoksyjnego marksizmu-leninizmu w archeologii, wprowadzając na grunt nauki polskiej koncepcję historii kultury materialnej według wzorów obowiązujących w tym czasie w ZSRR. Ostatni raz nauka lwowska wywarła wówczas istotny wpływ – chociaż pośrednio – na kształt archeologii w Polsce (Lech 1997, 200-202; 1997-1998, 62, 63, 79 i 85-91).

Nawiązując do obchodzonego niedawno stułecia archeologii na Uniwersytecie Lwowskim, wspomnijmy na koniec, że na Uniwersytecie im. Iwana Franki w epoce Ukraińskiej SRR archeologia miała znacznie gorsze możliwości działania i rozwoju niż za czasów II Rzeczypospolitej. O. Sytnyk (Sitnik 2005, 24) pisze nawet wprost o występującym w latach 1960. dążeniu do całkowitego

„wykorzenienia” archeologii jako odrębnej dyscypliny naukowej obecnej na Uniwersytecie. W czasie mojego pobytu naukowego we Lwowie w końcu 1973 r., w pomieszczeniach dawnego Zakładu Prehistorii prof. L. Kozłowskiego pracowało dwóch archeologów – kandydat nauk M.A. Peleszczyszyn (1933-1999) i R.M. Czajka (1943-2005). Widoczne były liczne przejawy głębokiej marginalizacji Lwowa w stosunku do roli, jaką spełniał w dziedzinie nauki w ostatnich dekadach monarchii austro-węgierskiej i w II Rzeczypospolitej, a nawet w stosunku do okresu pierwszej inkorporacji miasta i zachodniej Ukrainy do ZSRR (Sitnik 2005, 25). Potwierdzeniem tej obserwacji może być ilościowe i jakościowe porównanie dorobku wydawniczego lwowskiej archeologii z lat 1901-1939 i z okresu radzieckiej Ukrainy – 1944-1991. Dopiero proklamowana w 1991 r. niepodległość Ukrainy stworzyła nowe ramy do rozwoju ukraińskich instytucji archeologicznych i otworzyła zupełnie nowy rozdział we wzajemnej polsko-ukraińskiej i ukraińsko-polskiej współpracy w dziedzinie archeologii, podejmowanej przez liczne instytucje z obu stron międzypaństwowej granicy (por. np. *Medobory...* 1998; *Minule i sučasne Volini...* 1998; Szmyt 1999; Chochorowski, Skoryj 2001; Koško 2001; Lech, Partyka red. 2001; Harmata, Machnik, Starkel red. 2006).

LITERATURA

- Abramowicz A.
 1967 *Wiek archeologii: problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa.
 1970 *Podróżnicy po przeszłości*, Łódź.
 1983 *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce. Część I. Od średniowiecza po czasy saskie i świt Oświecenia*, Wrocław.
 1987 *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce. Część II. Czasy stanisławowskie i ich pokłosie*, Wrocław.
 1991 *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek*, Warszawa.
- Antoniewicz W.
 1917 *Karol Hadaczek jako prehistoryk (W drugą rocznicę zgonu)*, odbliska z „Przewodnika Naukowego i Literackiego”, zeszyt 5 i 6, Lwów, 385-392 i 481-488.
- Arnold B.
 1997-1998 *The power of the past: nationalism and archaeology in 20th century Germany*, „Archaeologia Polona”, vol. 35-36, 237-253.
- Berlin I.
 1991 *Nacjonalizm: zlekceważona potęga*, (w:) *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, Warszawa, 193-231.
- Bilas N.
 2004 *Kafedra doistoričnoi archeologii zi special'nim ogljadom praistorii pol's'kich zemel': naprjamki naukovich doslidžen'*, „Archeologični Doslidžennja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 7, 72-86.
 2005 *Archeologična nauka u L'vivs'komu universiteti (XIX – 30-ti roki XX st.)*, „Archeologični Doslidžennja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 8, 46-114.

- Bieńkowski W.
1994 *Schneider Antonii Julian (1825-1880)*, (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34/4(147), Warszawa, 571-573.
- Blombergowa M.M.
1988 *Polscy członkowie rosyjskich towarzystw archeologicznych*, Wrocław.
- Bordes F.
1956 *Some observations on the Pleistocene succession in the Somme Valley*, „Proceedings of the Prehistoric Society”, t. 22, London, 1-5.
- Breuil H., Kosłowski L.
1931 *Études de stratigraphie paléolithique dans le Nord de la France, la Belgique et l'Angleterre*, „L'Anthropologie”, t. 41(5-6), 449-488.
1932 *Études de stratigraphie paléolithique dans le Nord de la France, la Belgique et l'Angleterre*, „L'Anthropologie”, t. 42, 27-47.
1934 *Études de stratigraphie paléolithique dans le Nord de la France, la Belgique et l'Angleterre*, „L'Anthropologie”, t. 44(3-4), 249-290.
- Brückner A.
1911 *Jana hr. Potockiego prace i zasługi naukowe*, Warszawa.
[b.r.w.] *Literatura polska: początki, rozwój, czasy ostatnie*, Warszawa.
- Brzoza Cz.
2001 *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918-1945)*, „Wielka Historia Polski”, t. 9, Kraków.
- Bulanda E.
1925 *Ś.p. Piotr Ignacy Łada Bieńkowski*, „Eos”, t. 28, 245-256.
1934 *Etrurja i Etruskowie*, Lwów.
- Bulik N.
2004 *Archeologična vistavka 1885 roku u L'vovi*, „Archeologični Doslidžennja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 7, 177-183.
2005 *Karol' Gadaček (1873-1914 rr.): novi material do naukovogo portretu*, „Archeologični Doslidžennja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 8, 151-157.
- Buszko J.
2000 *Od niewoli do niepodległości (1864-1918)*, „Wielka Historia Polski”, t. 8, Kraków.
- Caillois R.
1967 *Dzieje człowieka i książki: hrabia Jan Potocki i „Rękopis znaleziony w Saragossie”*, (w:) *Odpowiedzialność i styl: eseje*, Warszawa.
- Charewiczowa Ł.
1938 *Niedoceniony krajoznawca lwowski Antoni Schneider*, odbitka z „Przeglądu Krajoznawczego” nr 4-5, Lwów.
- Childe G.V.
1968 *The Dawn of European Civilization*, London.
- Chochorowski J., Skoryi S.
2001 *Polsko-ukraińskie badania wykopaliskowe Wielkiego Kurhanu Ryzanowskiego w Ryzanówce na Ukrainie*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 463-486.
- Chodakowski Z.D.
1818 *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, (w:) *Ćwiczenia naukowe. Oddział Literatury*, t. II, nr 5, Krzemieniec.
1819 *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, „Pamiętnik Lwowski”, t. I, nr 1, 17-48.
1967 *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy*, Opracował i wstępem opatrzył J. Maślanka, Warszawa.
- Cigilik V.
2005 *Markijan Smiško jak naukovec' i pedagog*, „Archeologični Doslidžennja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 8, 158-162.
- Clark G.
1939 *Archaeology and Society*, London.
- Coles J.N., Higgs E.S.
1975 *The archaeology of early man*, Harmondsworth.
- Czekanowski J.
1922 *Antropologja, etnologja i prehistorja*, „Lud”, t. 21, 3-16.
1948 *Antropologia polska w międzywojennym dwudziestoleciu: 1919-1939*, Warszawa.
1958 *W głąb lasów Aruwimi. Dziennik wyprawy do Afryki Środkowej*, Wrocław.
- Członkowie...
1973 *Członkowie Akademii Umiejętności oraz Polskiej Akademii Umiejętności 1872-1952*, Wrocław.
- Ćwikliński L.
1891 *Henryk Schliemann i jego odkrycia naukowe*, odbitka z „Biblioteki Warszawskiej”, Warszawa.
- Danek W.
1963 *Sprawy słowiańskie w życiu i twórczości Kraszewskiego*, „Pamiętnik Literacki”, t. 54(2), 357-374.
- Davies N.
1991 *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków.
1999 *Europa: rozprawa historyka z historią*, Kraków.
2004 *Powstanie '44*, Kraków.
- Dmowski R.
1907 *Mysli nowoczesnego Polaka*, Lwów.
1908 *Niemcy, Rosyja i kwestyja polska*, Lwów.
- Dmytruk W.
1999 *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939-1941: istota i następstwa*, (w:) *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 4, 74-95.
- Dybóvskij...
1952 *Dybóvskij, Venedikt Ivanovič*, (w:) *Bol'saja Sovetskaja Enciklopedija*, t. 15, Moskwa, wyd. 2, 322.
- Dziwik K.
1970 *Krzyżanowski Stanisław Filip (1841-1881)*, (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, Wrocław, 618-619.
- Fajnhauz D., Nosek S.
1966 *Adam H. Kirkor (1819-1886)*, (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12/3, zeszyt 54, Wrocław, 475-478.
- Finkel L., Starzyński S.
1894 *Historya Uniwersytetu Lwowskiego*, t. 1 i 2, Lwów.

- Fischer A.
1946 *Zorian Dołęga Chodakowski*, Lublin.
- Gąsiorowski S.J.
1938 *Zagadnienia archeologii etruskiej. Uwagi na marginesie książki profesora Bulandy, „Światowit”*, t. 17(1936/37), 423-440.
- Gross J.T.
1988 *Revolution from abroad: the Soviet conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, New Jersey.
1999 *Studium zniewolenia: wybory październikowe 22 X 1939*, Kraków.
- Gurba J.
2005 *Kazimir Maevs'kij – pol's'kij doslidnik tripil's'ko kul'turi*, „Archeologični Doslidžennja L'viv's'ko-go Universitetu”, t. 8, 163-168.
- Gurba J., Malejew J.M.
1995 *Igor Kiryłowicz Swiesznirow*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 47, 323-325.
- Hadaczek K.
1900a *Z badań archeologicznych w dorzeczu Bugu*, „Teki Konserwatorska. Rocznik c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej”, t. 2, 44-59.
1900b *Garbarka niesłuchowska*, „Teki Konserwatorska. Rocznik c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej”, t. 2, 71-86.
1903 *Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker*, Wien.
1904 *Złote skarby michałkowskie*, „Muzeum imienia Dzieduszyckich we Lwowie”, t. 9, Lwów.
1907 *Dział Przedhistoryczny Muzeum im. Dzieduszyckich*, odbitka z *Przewodnika po Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie*, Lwów.
1908 *Polygnotos: pierwszy klasyk malarstwa greckiego*, „Eos”, t. 14, 51-76.
1909a *Cmentarzysko ciałopalne koło Przeworska (z epoki Cesarstwa Rzymskiego) odkopał i krytycznie opisał konserwator...*, „Teki Konserwatorska. Rocznik c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej”, t. 3, zeszyt 2.
1909b *Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska (z epoki Cesarstwa Rzymskiego)*, Lwów.
1911 *Styl fidyaszowy w rzeźbie szkół współczesnych (Ustęp z monografii o Fidyaszu). Odbitka z Księgi Pamiątkowej ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza*, Kraków.
1912a *Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego*, Kraków.
1912b *Rzeźby architektoniczne Partenonu. (Ustęp z monografii o Fidyaszu)*, „Eos”, t. 18(2), Lwów, 175-197.
1914a *Osada przemysłowa w Koszyłowcach z epoki eneolitu. Studya do początków cywilizacji w połud.-wsch. Europie*, Lwów.
1914b *La colonie industrielle de Koszyłowce (arond.-t de Zaleszczyki) de l'époque énéolithique. Album des fouilles*, Léopol.
- Harmata K., Machnik J., Starkel L. (red.)
2006 *Environment and man at the Carpathian foreland in the upper Dnister catchment area from Neolithic to early Mediaeval period: results of the research of the Polish-Ukrainian expedition. Part 1*, „Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Prehistorii Karpat” 3, Kraków.
- Himner M.
1933 *Étude sur la civilisation prémycénienne dans le bassin de la Mer Noire, d'après des fouilles personnelles*, „Światowit”, t. 14, 26-163.
- Hornowa E.
1967 *Pertraktacje Kraszewskiego i Kulisza w sprawie zbliżenia polsko-ukraińskiego (Fragment z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w Galicji w latach osiemdziesiątych XIX w.)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia”, zeszyt 6, 223-233.
- Hrycak J.
2000 *Historia Ukrainy: 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin.
- Iwanicki M.
1975 *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939*, Siedlce.
- Jagodins'ka M.
2001 *Gorodišča-svjatilišča na Zbruči (Z istorii doslidžen')*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 247-263.
- Jamka R.
1968 *Adam Honory Kirkor, pierwszy badacz pradziejów regionu chrzanowsko-jaworznickiego*, (w:) *Pradzieje powiatu chrzanowskiego i miasta Jaworzna*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Archeologiczne” 9, 5-10.
- Janion M.
1962 *Zygmunt Krasziński – debiut i dojrzałość*, Warszawa.
- Janusz B.
1915 *293 dni rządów rosyjskich we Lwowie (3. IX. 1914 – 22. VI. 1915)*, Lwów.
1918 *Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej*, Lwów.
1919 *Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego*, Lwów.
- Jedlicki J.
1988 *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują: studia z dziejów idei i wyobraźni XIX wieku*, Warszawa.
- Kaczmarek J.E.
1996 *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720-1958)*, Poznań.
- Kirkor A.H.
1876a *Słowianie Nadbałtyccy. Zarys etnologiczno-mitologiczny, cz. III*, „Przegląd Archeologiczny”, t. I, zeszyt 3, Lwów, 65-71.
1876b *Pokucie pod względem archeologicznym*, Kraków.

- 1879 *Badania archeologiczne A.H. Kirkora w r. 1878*, Kraków.
- 1887 *O znaczeniu i ważności zabytków pierwotnych i umiejętnem ich poszukiwaniu*, „Przegląd Archeologiczny”, t. I, zeszyt 4, Lwów, 105-117.
- Knot A.
1972 *Liske Franciszek Ksawery (1838-1891)*, (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17/3, zeszyt 74, Wrocław, 463.
- Kołakowski L.
1988 *Główne nurty marksizmu: powstanie – rozwój – rozkład*, Londyn.
- Kopernicki I.
1878 *Poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem wspólnie z P. Wład. Przybysławskim*, Człon. Kom. antrop. i arch. Akad. um. dokonane w roku 1877, Kraków.
- Kossinna G.
1902 *Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet*, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 34, 161-222.
- Kostrzewski J.
1914 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
1949 *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań.
1970 *Z mego życia. Pamiętnik*, Wrocław.
- Koško A.
2001 *Zarys historii i perspektyw rozwoju „poznawsko-kijowskiego” programu studiów nad prehistorią bałtycko-pontyjskiego międzyrzecza*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 441-446.
- Kozłowski L.
1922a *Starsza epoka kamienna w Polsce (Paleolit)*, Poznań.
1922b *Problem etniczny w prehistorji*, „Lud”, t. 21, Lwów, 17-28.
1923a *Epoka kamienia na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej*, Lwów.
1923b *Stosunek zlodowceń do wędrówek kultur paleolitycznych i rozwoju cyklów kulturowych w paleolicie Europy*, „Lud”, t. 22, Lwów, 72-81.
1924 *Młodsza epoka kamienna w Polsce*, Lwów.
1925 *Problemat rozwoju formy w prehistorji*, „Lud”, t. 24, 149-164.
1926 *L'époque mésolithique en Pologne*, „L'Anthropologie”, t. 36, 47-74.
1927 *Metoda kartograficzna w prehistorji*, „Lud”, t. 26, 26-46.
1928 *Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce w świetle subborealnego optimum klimatycznego i jego wpływu na ruchy etniczne i zaludnienie Polski*, Lwów.
1930 *Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszyłowcach, Niezwiskach i Buczaczu*, Lwów.
1939 *Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej*, Lwów.
- 2001 *Moje przeżycia w więzieniu sowieckim i na wolności w czasie wojny w Rosji sowieckiej*, Wstęp i opracowanie B. Gogol i J. Tebinka, Warszawa.
- Kozłowski M.
2005 *Sprawa premiera Leona Kozłowskiego: zdrajca czy ofiara*, Warszawa.
- Kozłowski S.K., Lech J. (red.)
1996 *Erazm Majewski i warszawska szkoła prehistoryczna na początku XX wieku*, Warszawa.
- Krakowski É.
1963 *Le Comte Jean Potocki. Un témoin de l'Europe des Lumières*, Paris.
- Kronika czynności...*
1892 *Kronika czynności Koła c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wchodniej*, „Teka Konserwatorska. Rocznik Koła c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej 1892”, Lwów, 148-163.
- Kronika Towarzystwa...*
1876 *Kronika Towarzystwa archeologicznego krajowego we Lwowie*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, zeszyt 1, Lwów 20 IV 1876, 29-30.
- Krzyżanowski S.
1876 *Mowa miana dnia 20. lutego 1876 r. na pierwszym posiedzeniu wydziału*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, zeszyt 1, Lwów 20 IV 1876, 1-5.
- Kulczycki J.
1976 *Kulczyckiana. Monografia rodu Kulczyckich*, t. 1, Gdynia.
- Laszak E.
2004 *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865-1944)*, Łódź.
- Lech J.
1992 *Prehistoria i przemiany światopoglądowe w Europie*, „Archeologia Polski”, t. 37: 1993, 265-285.
1996 *Erazm Majewski jako archeolog i tradycja polskich badań epoki kamienia*, [w:] S.K. Kozłowski, J. Lech (red.), 45-77.
1997 *Małowierni: spór wokół marksizmu w archeologii polskiej lat 1945-1975*, „Archeologia Polski”, t. 42(1-2), 175-232.
1997-1998 *Between captivity and freedom: Polish archaeology in the 20th century*, „Archaeologia Polona”, vol. 35-36, 25-222.
1999 *V. Gordon Childe (1892-1957) w poszukiwaniu źródeł cywilizacji europejskiej. Zarys biograficzny*, (w:) J. Lech, F. Stępniewski (red.), *V. Gordon Childe i archeologia w XX wieku*, Warszawa, 19-66.
2000 *Kultura archeologiczna: z dziejów jednego pojęcia*, (w:) S. Tabaczyński (red.), *Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa*, Warszawa, 151-183.
2002a *Początki archeologii w kręgu polskiego Towarzystwa Naukowego w Toruniu: 1875-1881*, (w:) B. Wawrzykowska (red.), *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość*, Toruń, 17-30.

- 2002b *On Polish archaeology in the 20th century: remarks and polemic*, „Archaeologia Polona”, vol. 40, 185-252.
- 2004 *Polish-German relations in archaeology in a short outline: a view from Warsaw*, „Archaeologia Polona”, vol. 42, 21-64.
- 2006 *Z istorii pol's'ko-ukrains'kich zv'jazkiv v archeologii (kinec' XVIII st. – 1939 r.)*, „Archeologični Doslidžennja L'viv's'kogo Universitetu”, t. 9, 17-54.
- Lech J., Partyka J.
- 2001 *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej – słowo wstępne*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 15-32.
- 2006 *Początek polskiej prehistorii w Jurze Ojcowskiej*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), *Jura Ojcowska w pradziejach i w początkach państwa polskiego*, Ojców, 55-83.
- Lech J., Partyka J. (red.)
- 2001 *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*, Ojców.
- Lech J., Piotrowska D.
- 2006 *Leon Kozłowski i jego związki z Jurą Ojcowską*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), *Jura Ojcowska w pradziejach i w początkach państwa polskiego*, Ojców, 159-192.
- Leligdowicz A
- 1999 *Gustaf Kossinna, jego archeologia, nazizm i Gordon Childe*, (w:) J. Lech, F. Stepiński (red.), *V Gordon Childe i archeologia w XX wieku*, Warszawa, 173-221.
- Lerski-Sołtysik J.
- 1988 *Emisariusz „Jur”*, Warszawa.
- Majchrowski J.M.
- 1992 *Leon Kozłowski, premier Rzeczypospolitej 15 V 1934 – 28 III 1935*, (w:) A. Chojnowski, P. Wróbel (red.), *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław, 335-343.
- Majewski E.
- 1905 *Hipoteza Kossinny o germańskim pochodzeniu Indoeuropejczyków, a prawda w nauce. Studium krytyczne*, „Światowit”, t. 6, 89-144.
- 1913 *Habitation humaine (enclos) sur pilotis de la fin du néolithique (reproduction plastique préhistorique)*, „Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris. Séance du 3 avril 1913”, 226-235.
- Majewski K.
- 1935 *Figuralna plastyka cykladzka*, Lwów.
- 1984 *Edmund Bulanda. W trzydziestą rocznicę śmierci*, „Archeologia”, t. 32, 165-167.
- Majewski K. (red.)
- 1975-1978 *Kultura materialna starożytnej Grecji. Zarys*, t. 1-3, Wrocław.
- Maślanka J.
- 1963 *Antiquarum exquirite matrem: badania Chodakowskiego nad przeszłością Słowian*, „Slavia Orientalis”, r. 12(2), 143-166.
- 1965 *Zorian Dołęga Chodakowski: jego miejsce w kulturze polskiej i wpływ na polskie piśmiennictwo romantyczne*, Wrocław.
- 1990 *Literatura a dzieje bajeczne*, Warszawa.
- Mazur G.
- 1999 *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939-1941: istota i następstwa*, (w:) *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 4, 96-114.
- Mączyńska M.
- 2002 *Ur- und Frühgeschichte in Kraków in den Jahren 1933-1945*, (w:) A. Leube, M. Hegewisch (red.), *Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933-1945*, „Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte” 2, Heidelberg, 511-516.
- Medobory...
- 1998 *Medobory i duchovna kul'tura davnich seredn'ovičnych sl'ovjan (do 150-riččja vyjavlenja Zbruc'koho „Svjatovyta”)*. *Materiały Naukovoї Konferencii 8-9 žovtnja 1998 r.*, Grimayliv, L'viv.
- Michałowski K.
- 1986 *Wspomnienia*, Warszawa.
- Minule i sučasne Volini...
- 1998 *Minule i sučasne Volini: Oleksandr Cinkalovs'kij i kraj. Materiali IX istoriko-kraeznavčoi mižnarodnoi konferencii 20-23 sičnja 1998 roku*, Luc'k.
- Nicieja S.S.
- 1989 *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986*, wyd. II, poprawione, Wrocław.
- Nosek S.
- 1967 *Zarys historii badań archeologicznych w Małopolsce*, Wrocław.
- Ossowski G.
- 1888a *Sprawozdanie o wystawie archeologicznej we Lwowie w roku 1885*, „Przegląd Archeologiczny”, zeszyt 4, Lwów, 207-218.
- 1888b *Wielki Kurhan Ryżanowski według badań dokonanych w latach 1884 i 1887*, Kraków.
- 1888c *Materyjały do paleoetnologii kurhanów ukraińskich*, Kraków.
- 1888d *Materyjały do paleoetnologii kurhanów ukraińskich. II. Kurhany: Kobrynowski nr I i Reżyński*, Kraków.
- 1889a *Materyjały do paleoetnologii kurhanów ukraińskich. III. Kurhany: w Stanisławce, Sokółówce, w Łosiatynie i Antonówce, w pow. wasyłkowskim i w Kiryłówce, w pow. zwinogródzkim*, Kraków.
- 1889b *Osada i odlewnia bronzów przedhistorycznych w Zariczju*, Kraków.
- 1891 *O grobach nieciałopalnych w Myszkowie (powiat zaleszczycki) z badań dokonanych przez pp M. Kępcicza i G. Ossowskiego*, Kraków.

- Pasternak J.
1944 *Der Kronenhalsring von Ulwivok*, „Posener Jahrbuch für Vorgeschichte”, t. 1, 103-110.
- Pauli Ž.
1838 *Pieśni ludu polskiego w Galicyi*, Lwów.
1839 *Pieśni ludu ruskiego w Galicyi*, t. I, Lwów.
1840a *Pieśni ludu ruskiego w Galicyi*, t. II, Lwów.
1840b *Starożytności galicyjskie*, Lwów.
- Pilch A.
1972 *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932-1939*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne”, z. 37, Warszawa.
- Pilch S.
1933 *Ludwik Ćwikliński: 80-lecie urodzin i diamentowe gody z nauką*, Lwów.
- Pilecki J.
1961 *Hadaczek Karol (1873-1914)*, (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. IX/2, zeszyt 41, Wrocław, 223-224.
- Piotrowska D.
1997-1998 *Biskupin 1933-1996: archaeology, politics and nationalism*, „Archaeologia Polona”, vol. 35-36, 255-285.
2004a *Biskupin – ideologie – kultura*, (w:) B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Archeologia, kultura, ideologie*, Biskupin, 91-155.
2004b *The State Archaeological Museum in Warsaw during World War II*, „Archaeologia Polona”, t. 42, 255-290.
2006 *Z dijál'nosti pol's'kich služb ochoroni archeologičnich pam'jatok u Zachidnij Ukraini v 1919-1939 rokach*, „Archeologični Doslidžennja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 9, 67-89.
- Pisuliński J.
2004 *Nie tylko Petlura: kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923*, „Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej”, Wrocław.
- Polska – Ukraina...
1999a *Polska – Ukraina: trudne pytania, t. 4. Materiały IV międzynarodowego seminarium historycznego 'Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej'*, Warszawa, 8-10 października 1998 r., Warszawa.
1999b *Polska – Ukraina: trudne pytania, t. 5. Materiały V międzynarodowego seminarium historycznego 'Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej'*, Łuck, 27-29 kwietnia 1999 r., Warszawa.
2003 *Polska – Ukraina: trudna odpowiedź. Dokumentacja spotkań historyków (1994-2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939-1945)*, Warszawa.
- Pomian K.
1996 *Zbieracze i osobliwości. Paryż-Wenecja: XVI-XVIII wiek*, Warszawa.
- 2002 *Archeologia, historia, naród*, (w:) B. Wawrzykowska (red.) *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość*, Toruń, 9-15.
- Posern-Zieliński A.
1973 *Kształtowanie się etnografii polskiej jako samodzielnej dyscypliny naukowej (do 1939 r.)*, (w:) M. Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej*, Wrocław, 29-113.
- Potocki J.
1805 *Histoire ancienne du gouvernement de Podolie. Pour servir de suite à l'histoire primitive des peuples de la Russie*, St. Petersburg.
1810 *Principes de chronologie, pour les temps antérieurs aux Olympiades*, St.-Petersbourg.
1814 *Principes de chronologie*, Livre II, Krzemieniec.
1815 *Principes de chronologie. Seconde partie, Livre IV*, Krzemieniec.
1959 *Podróże*, zebrał i opracował L. Kukulski, Warszawa.
- Press L.
1993 *Kazimierz Majewski*, (w:) S.K. Kozłowski, J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa.
- Przybysławski W.
1879 *Ustęp z poszukiwań archeologicznych w Horodnicy nad Dniestrem, dokonanych w r. 1878*, osobne odbicie z „Rozpraw Komisji antropologicznej”, Tom III, Kraków.
1900 *Dwa złote skarby w Michałkowie*, „Teki Konserwatorska. Rocznik II. Koła c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej”, Lwów.
1906 *Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicji Wschodniej*, Lwów.
- Rawita-Gawroński Fr.
1898 *Zorian Dołęga Chodakowski: jego życie i praca*, Lwów.
- Rogier L.J., Bertier de Sauvigny G. de, Hajjr J.
1987 *Historia Kościoła. Tom 4: 1715-1848*, Warszawa.
- Romanjuk T.
2005 *Naukova dijál'nist' Jaroslava Pasternaka u period Drugoi svitovoi vijni (1939-1944 rr.)*, „Archeologični Doslidžennja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 8, 169-178.
- Rook E., Trela E.
2001 *Stanowiska kultury trypolskiej w Bilczu Złotym, w dawnym powiecie Borszczów, w świetle zbiorów krakowskich*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 183-206.
- Rosset F., Triaire D.
2005 *Z Warszawy do Saragossy. Jan Potocki i jego dzieło*, Warszawa.
2006 *Jan Potocki. Biografia*, Warszawa.

- Rybicka A.
2002 *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej – Institut für Deutsche Ostarbeit: Kraków 1940-1945*, Kraków.
- Rydzewski J.
2000 *Jubileusz Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, [w:] J. Rydzewski, *150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, Kraków, 7-8.
- Schnapp A.
1996 *The Discovery of the Past*, London.
- Sitnik O.
2004 *Postati archeologii L'vivs'kogo universitetu u fokusi stolitn'oi istorii*, „Archeologični Doslidženja L'vivs'kogo Universitetu”, t. 8, 11-45.
- Sklenář K.
1983 *Archaeology in Central Europe: the first 500 years*, Leicester.
- Schneider A.J.
1876a *Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, zeszyt 1, Lwów 20 IV 1876, 16-22.
1876b *Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, zeszyt 2, Lwów 20 V 1876, 44-51
1876c *Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, zeszyt 3, Lwów 15 XII 1876, 81-89.
1877 *Sprawozdanie z odbytego w Buda-Peszcie kongresu Archeologicznego w r. 1876*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, zeszyt 4, Lwów 20 VI 1877, 117-127.
- Schweizer-Strobel P., Strobel M.
2004 *Werner Radig: a prehistorian's career 1928-1945*, „Archaeologia Polona”, t. 42, 229-254.
- Sokolewicz Z.
1973 *Szkoły i kierunki w etnografii polskiej (do 1939 r)*, (w:) M. Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej*, Wrocław, 115-167.
- Sprawozdanie...
1882 *Sprawozdanie o Towarzystwie archeologicznym we Lwowie*, „Przegląd Archeologiczny”, zeszyt 1, 102-109.
1883 *Sprawozdanie o Towarzystwie archeologicznym we Lwowie*, „Przegląd Archeologiczny”, zeszyt 3, 130-131.
- Stolpiak B.
1984 *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego. Część I: 1918-1928*, Poznań.
- Storożuk S.
2001 *Pam'jatki kul'turi drevnich Slov'jan na teritorii Zapovidnika „Medobori”*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 239-246.
- Swieszniak I.
1993 *Wspomnienia o Profesorze – praca w maszynopiśmie, napisanym w 1993 r. na prośbę autora tego* artykułu do planowanej pracy zbiorowej poświęconej Leonowi Kozłowskiemu.
- Szaraniewicz I.
1870a *O źródłach służących do głębszego poznania dziejów kraju ojczystego*, Lwów.
1870b *Zaczątki słowiańskie u stoków Karpat*, Lwów.
- Szmyt M.
1999 *Between West and East. People of the Globular Amphora culture in Eastern Europe: 2950-2350 BC*, „Baltic-Pontic Studies” 8.
- Szymański S.
1990 *Muzea Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1906-1950*, Warszawa.
- Szymański W.
2001 *Aktualny stan wiedzy o posągu ze Zbrucza i rejonie jego odkrycia*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 265-300.
- Śmiszko M.
1932 *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej*, Lwów.
- Trigger B.
1995 *Romanticism, nationalism, and archaeology*, (w:) Ph.L. Kohl, C. Fawcett (eds), *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge.
- Twardecka J.
1977 *Erazm Majewski jako pierwszy polski krytyk tez Gustafa Kossinny*, „Archeologia Polski”, t. 22(2), 399-420.
- Ukraińskie narodni pisni...
1974 *Ukraińskie narodni pisni v zapiskach Zoriana Dolengi-Chodakovsk'ego*, Ki'iv.
- Walicki A.
1964 *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa.
- Wielowiejski J.
2007 *Rozwój badań nad kontaktami Cesarstwa Rzymskiego z mieszkańcami dorzeczy Odry i Wisły w latach 1939-1989*, (w:) J. Lech (red.), *Pół wieku z dziejów archeologii polskiej (1939-1989)*, Warszawa, 323-356.
- Wiślański T.
1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, „Polskie Badania Archeologiczne” 13, Wrocław.
- Woźniak Z.
1984 *Markijan Julianovič Smiško*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 23, 283-284.
- Wrońska J.
1986 *Archeolodzy warszawscy na początku XX wieku*, Wrocław.
- Zaitz M.
2001 *Światowid – kamienny posąg słowiańskiego bożka*, (w:) J. Lech, J. Partyka (red.), 229-238.
- Żeleński W.
1995 *Zabójstwo ministra Pierackiego*, Warszawa.

POLISH-UKRAINIAN RELATIONS IN ARCHAEOLOGY UP TO WORLD WAR II

SUMMARY

Polish-Ukrainian and Ukrainian-Polish relations in archaeology result from a common history, which has brought rich mutual contacts and influences but also deep divisions and conflicts of a historical and nationalistic nature. In 1905 the Chair of Classical and Prehistoric Archaeology was founded at the University in the Austro-Hungarian city of Lemberg (earlier and later the Polish Lwów and today the Ukrainian Lviv). The hundredth anniversary of this event, celebrated in 2005, and the topic of this article concentrated our attention on the part of Ukraine which was connected politically and culturally with Poland (Fig. 1) and which, during the partition of Poland, belonged to the Austro-Hungarian Empire, ruled by the Habsburg Dynasty (until 1918). This part of Western Ukraine had a wealth of archaeological remains.

During the Enlightenment, Polish-Ukrainian relations were the outcome of having a common territory and state identity within the borders of a multi-ethnic and multi-religious Poland's Commonwealth with Grand Duchy of Lithuania. In this period archaeology began to serve as a research tool for the study of the origin of ethnic groups. A scholar who undertook such research on the Slavs, Sarmatians, Scythians and other peoples of Russia was Count Jan Potocki (Fig. 2), one of the pioneers of archaeology in Poland and Ukraine. Potocki belonged to one of the most influential aristocratic Polish families. He came from Ukraine, was born there and died there, having committing suicide. Jan Potocki was the first to notice the remains of fortified settlements which he associated with human activity in prehistoric times. He wrote and published in French. Apart from reports from his various travels to, among others, Turkey, Egypt, Morocco or the Caucasus and works on Slav archaeology, the origin of the Slavs and other peoples, he is the author of the internationally appreciated novel *The Saragossa Manuscript*.

In 1815 the Congress of Vienna confirmed the partition of Poland between Russia, Prussia and Austria. Lwów, now known as Lemberg, and Cracow lay in the part of Poland which was incorporated into the Austrian Empire under the name of the Kingdom of Galicia and Lodomeria (Fig. 3).

In the years 1815-1871, archaeology in the Polish lands was influenced by the ideas of Romanticism. Interest in the archaeology of the Slavs continued in the activities of Adam Czarnocki, known as Zorian Dołęga Chodakowski. He excavated in Poland, in Ukraine and Russia (Fig. 4 and 5). The most notable archaeological find at this time was the discovery, in 1848, in the River Zbrucz, of a stone statue of a Slavic god. It was named Światowid (Fig. 6).

When the Cracow Academy of Learning was created in 1872, it devoted considerable attention to archaeological research in western Ukraine (Fig. 7), while in 1876 the Archaeological Society was created in Lwów. S. Krzyżanowski, its organizer and first chairman, traced its origins

back to learned societies which had existed in Poland in earlier times. The Society, owing to its traditions, dominant language and membership, was a Polish society but, at the same time, it was committed to the concept of a Slavic commonwealth linking Poles and Ukrainians. This was evidenced in the Society's emblem, placed on the cover of its journal "Przeгляд Archeologiczny" (Fig. 8). The Ukrainian community was represented in the Society's committee by Dr Isidor Sharanevich (1829-1901), professor of the University in Lemberg. An honorary member of the Society and a doctor *honoris causa* of the University in Lemberg was the well known writer Józef I. Kraszewski, attributed to the "Ukrainian school" in Polish literature and considered a pioneer in archaeology (Fig. 9 and 10). Kraszewski was active in bringing the Polish and Ukrainian communities closer. The foremost Polish archaeologists of the 19th century were interested in Ukrainian archaeology and visited Lviv. Among them were A.H. Kirkor (Fig. 11), Count J. Zawisza (Fig. 13), the first Polish prehistorian and founder of the journal "Wiadomości Archeologiczne" (Fig. 14), J. Kopernicki (Fig. 15), G. Ossowski (Fig. 12), and W. Demetrykiewicz (Fig. 16). The most important Polish excavations in western Ukraine were those of the Great Kurgan at Ryzhanovka (Fig. 17) and the open site and cave in Bilche Złote (Fig. 18-20). There were also strong links between western Ukrainian archaeology and the Academy in Cracow. Just one example is the dedication in the book by W. Przybysławski (Fig. 21). Some of the leading Polish archaeologists studied at the University in Lwów – P. Bieńkowski (Fig. 22) and K. Hadaczek (Fig. 23), while one of its professors was B. Dybowski, an eminent Polish naturalist and evolutionist, interested in the archaeology of the origins of man (Fig. 24 and 25).

In 1905 K. Hadaczek was appointed to the Chair of Classical and Prehistoric Archaeology in Lemberg. Hadaczek was 32 years old and had wide scientific interests. His scholarly achievements in the next nine years were considerable. He excavated several sites, including the Tripolye culture settlement at Koszyłowce (Fig. 26 and 27). The outstanding Polish archaeologist W. Antoniewicz began his studies under Hadaczek and the Ukrainian archaeologist, journalist and expert on the historical and cultural heritage of western Ukraine, B. Janusz, who had strong ties to Polish culture, was also influenced by him (Fig. 29). K. Hadaczek committed suicide in December 1914, during the Russian occupation of the Austro-Hungarian Lemberg.

At the beginning of the 20th century, the Warsaw prehistorian Erazm Majewski also evinced an interest in the archaeology of western Ukraine. He financed excavations of Tripolye culture settlements in Pieniżkowa and Popudnia in Humań district, carried out by his co-worker M. Himner (Fig. 30 and 31). Himner died as an aviator in 1916 in France. Another of Majewski's students, L. Kozłowski (Fig. 32)

fought against Russia and, after the war, received the Chair of Prehistory of Lwów University. Earlier, in 1918, J. Kostrzewski (Fig. 33) had applied for the post but resigned and became engaged in organizing the new university in Poznań. In 1919 Kostrzewski created in Poznań the journal "Przeгляд Archeologiczny" which followed the tradition of the 19th century periodical of the same title published in Lwów.

As an outcome of the First World War, the state of Poland was reborn (Fig. 34). The process was accompanied by a Polish-Ukrainian war for Eastern Galicia and Lwów. In spite of the conflict, some of the Ukrainians living within the borders of the Second Republic were attached to Poland, as, for instance, the already mentioned B. Janusz (Fig. 35). In the years 1919-1939 the Ukrainians were the most numerous minority in Poland – about 15-16 per cent of the whole population. Until 1939 an important role in the life of the Ukrainian community was played by the Shevchenko Scientific Society (Fig. 36 and 37) which gathered Ukrainian scholars striving for independence of western Ukraine, or at least autonomy within the Polish state. The Society organized excavations in the ruins of the Kryłów and Bełz castles and at other sites considered important in raising awareness of Ukrainian nationality.

L. Kozłowski, then only 28, was appointed to the Chair of Prehistory at the University in Lwów in 1921. He was a hard worker (Fig. 38). The standard and direction of his research were positively influenced by his contacts with the Lwów "school" of the anthropologist J. Czekanowski (Fig. 40). Kozłowski was also a politician. In the years 1934/1935 he was prime minister of Poland (Fig. 39 and 41). Among his most outstanding students were T. Sulimirski (1898-1983)

and the Ukrainian archaeologist M. Śmiszko/Smishko (Fig. 43 and 44). Another eminent Ukrainian archaeologist, I.K. Sveshnikov (Fig. 45) also saw himself as a student of Kozłowski. In spite of the rise in Lwów of rampant nationalism, both Polish and Ukrainian, Kozłowski's institute in this regard was a model of open and liberal policy. The Professor equally looked after his Polish, Ukrainian and Jewish students. Apart from the Chair of Prehistory, the University in Lwów also had a Chair of Classical Archaeology held by E. Bulanda (1886-1951) who researched Greek sculpture and Etruscan archaeology (Fig. 42). Among his students were the most outstanding Polish classical archaeologists Kazimierz Michałowski (1901-1981) and Kazimierz Majewski (1903-1981), the Ukrainian I. Starchuk (1894-1950) and Jerzy Kulczycki (1898-1974), the latter of a polonized Ukrainian family.

When Lwów was taken over by the Red Army in September 1939, L. Kozłowski was arrested and put through a brutal interrogation, as a former Polish politician and prime minister (Fig. 46 and 47). His Chair was taken over by the Ukrainian archaeologist Yaroslav Pasternak (1882-1969), previously associated with the Shevchenko Scientific Society. Pasternak left Lemberg for good when the army and administration of the Third Reich moved out.

Today, a reminder of the old conflict over western Ukraine are the two neighbouring cemeteries – monuments of the Polish and Ukrainian defenders of Lwów/Lviv (Fig. 48). An interesting topic of further Polish-Ukrainian and Ukrainian-Polish research would be determining to what extent these conflicts influenced the history of archaeology and archaeological thought in western Ukraine.

Translated by Alicja Petrus-Zagroba

Adres Autora:

Prof. dr hab. Jacek Lech
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa

